

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI

140753

MONDROS MÜTAREKESİ SONRASINDA İSTANBUL
BASININDA TEHCİR DAVALARI

140753

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AKIN ÇELİK

DANIŞMAN
PROF. DR. SABAHATTİN ÖZEL

İSTANBUL - 2003

T.C. YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa no</u>
İÇİNDEKİLER	II
ÖNSÖZ	IV
KISALTMALAR	VI
ÖZET	VII
SUMMARY	VIII
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
İSTANBUL BASININDA YER ALAN İLK	
TEHCİR DAVALARI	
A. Yozgat Tehciri Davası Duruşmaları ve Kararı	6
1. Yozgat Tehciri Davası Duruşmaları	6
2. Yozgat Tehciri Davası Kararı	44
B. Trabzon Tehciri Davası Duruşmaları ve Kararı	47
1. Trabzon Tehciri Davası Duruşmaları	47
2. Trabzon Tehciri Davası Kararı	85
İKİNCİ BÖLÜM	
A. İSTANBUL BASININDA YER ALAN	
DİĞER TEHCİR DAVALARI	
1. İzmit Tehciri Davaları	88
a) Derbent ve Bahçecik Tehciri Davası Duruşmaları ve Kararı	88
(i) Derbent ve Bahçecik Tehciri Davası Duruşmaları	88
(ii) Derbent ve Bahçecik Tehciri Davası Kararı	100
b) Karamürsel Tehciri Davası Duruşmaları ve Kararı	100

(i) Karamürsel Tehciri Davası Duruşmaları	100
(ii) Karamürsel Tehciri Davası Kararı	108
2. Büyükdere Tehciri Davası Duruşmaları ve Kararı	108
a) Büyükdere Tehciri Davası Duruşmaları	108
b) Büyükdere Tehciri Davası Kararı	124
3. Musul Tehciri Davası Duruşmaları	127
4. Elazığ Tehciri Davası Duruşması ve Kararı	139
B.İSTANBUL BASINININ TEHCİR DAVALARI	
HAKKINDAKİ DEĞERLENDİRMELERİ	141
SONUÇ	150
BİBLİYOGRAFYA	155

ÖNSÖZ

Bu araştırmada Mondros Mütarekesi sonrasında İstanbul Basını'nda yer alan tehcir davaları, dönemin şartları da göz önünde bulundurularak, ayrıntılı bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır.

Araştırmamızda kullandığımız temel kaynaklar, dönemin İstanbul Basınıdır. Bu nedenle, bu araştırmaya “Mondros Mütarekesi Sonrasında İstanbul Basınında Tehcir Davaları” adı verilmiştir. Konu ile ilgili dönemin basını titiz bir şekilde incelenmiştir. Ancak, araştırmamız esnasında bir takım zorluklarla karşılaştık. Dönem gazetelerin bir kısmının çok fazla yıpranması nedeniyle araştırmacılara açık olmaması, incelenebilen gazetelerin gerek sayfalarının eksik olması, gerekse yıpranması nedeniyle duruşma safhalarının takip edilmesi zorlaşmıştır. Bu sebeplerden dolayı duruşma safhalarına ayrıntılı bir şekilde ulaşamadığımız tehcir davaları oldu.

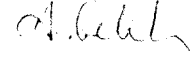
Araştırmamız da her bir tehcir davasını farklı gazetelerden aktararak, gazetelerin tehcir olayına yaklaşımı ve üslupları ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Araştırmamızın Giriş Bölümü'nde Ermeni meselesinin ortaya çıkışı, gelişimi, 1915 tehcirine giden süreç ve Tehcir Kararının uygulanması genel hatlarıyla ele alınmıştır. Birinci Bölümde, İstanbul Basınında yer alan ilk tehcir davalarından “Yozgat Tehciri Davası” ve “Trabzon Tehciri Davası” incelenmiştir. Bu tehcir davalarının duruşmaları ve karar metinleri ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. İkinci Bölümde İstanbul Basınında yer alan diğer tehcir davalarından “İzmit Tehciri Davası”, “Büyükdere Tehciri Davası”, “Musul Tehciri Davası” Elazığ Tehciri Davası” duruşma safhaları ve karar metinleri ayrıntılı bir şekilde dönem basınından aktarılmıştır. Üçüncü Bölümde, çalışmamızın temel kaynağını oluşturan dönem basınında yer alan tehcir davaları hakkındaki değerlendirmeler göz önünde bulundurularak, basının olaya yaklaşımı yansıtılmaya çalışılmıştır. Çalışmamızın bundan sonra yapılacak çalışmalara ışık tutmasını ümit ediyoruz.

Araştırmamız esnasında tez konumun tespit edilmesinin yanı sıra, çalışmam boyunca sürekli, tavsiyelerde ve yönlendirmelerde bulunan ve bana akademik çalışma ruhunu aşıl原因 değerli hocam, danışmanım sayın Prof. Dr. Sabahattin ÖZEL Bey'e kaynaklara ulaşmamızda büyük katkıları olan Atatürk

Kitaplığı çalışanlarından sayın İsmail BEKTAŐ'a ve değerli arkadaşlarımaya desteklerini eksik etmeyen İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'ndeki değerli hocalarıma, Enstitü çalışanlarına ve aileme teőekkürü bir borç bilirim.

Akın ÇELİK

KISALTMALAR

a.g.e	: adı geçen eser
bkz.	: bakınız
A.T.B.	: Askeri Tarih Belgeleri Dergisi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
D.H.Ö.	:Divan-i Harb-i Örfi
Ed.	: Editör
s.	: sayfa
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu

ÖZET

Osmanlı Devleti, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonucunda imzalanan Berlin Antlaşması ile Ermeniler ile ilgili ıslahat yapmayı kabul etmiştir. Böylelikle Ermeni sorunu uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Bundan sonra bağımsızlık hayalleri kuran Ermeniler, Avrupa devletlerinin de desteği ile Birinci Dünya Savaşındaki faaliyetleri ile Osmanlı Devletini zor durumda bırakmışlardır. Ermenilerin cephedeki ve cephe gerisindeki faaliyetlerini durduramayan Osmanlı Hükümeti 27 Mayıs 1915 tarihinde çıkardığı geçici sevk ve iskan kanunuyla savaş bölgelerindeki Ermenileri güney bölgelerine sevk etmiştir.

Osmanlı Hükümeti, sevkıyat esnasında meydana gelebilecek olumsuzlukları önlemek için gerekli tedbirleri almış ve görevini suiistimal edenleri anında cezalandırmıştır. Fakat mütareke sonrasında, İtilaf devletlerinin baskısıyla, İttihat ve Terakki Partisi muhalifi Osmanlı hükümetleri tehcir meselesini İttihatçılıkla birlikte ele alarak, tehcir sırasında suiistimalleri olanları yargılamak için Divan-i Harb-i Örfileleri kurmuştur. Bu Divan-i Harb-i Örfilelerde Yozgat Tehciri Davası, Trabzon Tehciri Davası, İzmit Tehciri Davası, Büyükdere Tehciri Davası, Musul Tehciri Davası, Elazığ Tehciri Davası gibi tehcir davaları görülmüştür. Bu davaların neticesinde somut olmayan delillere dayanılarak sanıklar hakkında İdam, Hapis, Beraat gibi muhtelif kararlar verilmiştir.

Divan-i Harb-i Örfilelerin vermiş olduğu kararlar tartışma konusu olmuştur. Dönemin İstanbul Basını da önemle üzerinde durduğu bu konuda lehte ve aleyhte olmak üzere iki farklı tavır sergilemiştir. İstanbul Basının göstermiş olduğu bu farklı yaklaşımlar, Ermeni sorununun siyasi boyutunu da açıkça ortaya koymuştur.

Bu çalışmada Mondros Mütarekesi sonrası İstanbul Basını incelenerek, Tehcir davalarının duruşma safhaları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bunun yanı sıra, dönem basının konuya bakış açıları karşılaştırmalı bir şekilde sunulmuştur.

SUMMARY

Ottoman state has accepted to do reforms for the Armenians with the Treaty of Berlin which was signed after 1877- 1878 Ottoman- Russian War. Thus, the Armenian Question became an international issue. Later, Armenians who had dreams of independence started to give troubles to the Ottoman State especially during the First World War. When Ottoman State saw that it could not stop the activities of the Armenians, both in the fronts and behind the fronts, transferred the Armenians to the Southern regions with the Law of Temporary Dispatch and Settlement.

Ottoman Government took the necessary measures to prevent the possible problems and punished those who wrongly used their missions. At the end of the Ceasefire, with the pressure of the Entente the Ottoman Government was forced to establish Divan-ı Harb-i Örfi to try those who had misused their power during the deportation. However, the Ottoman government which was anti-Unionists used these trials to jettison Unionists. The deportation trials of Yozgat, Trabzon, İzmit, Büyükdere, Musul and Elazığ marked the Divan-ı Harb-i Örfi.

The decision of the Divan-ı Harb-i Örfi have been debated. The media of Istanbul of the period were very much interested in the subject and there were two different opinions in the media, for and against the trials. The approach of the Istanbul media has shown how political has the Armenian issue been.

In this study the press of the post- Ceasefire Istanbul has been analyzed and the phases of deportation trials have been studied in details. Together with this the perspective of the Istanbul press has been presented in a comparison.

GİRİŞ

Ermeniler Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan, XIX. Yüzyılın son çeyreğine kadar refah içerisinde yaşamıştır. Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim azınlıklara karşı uyguladığı hoşgörülü politikası neticesinde dinlerini ve geleneklerini korumuşlardır. Kendi dillerinde eğitim veren okullar açmışlardır. Ayrıca, Ermeniler devletin en yüksek memuriyetlerine atanmışlardır. 1863 yılında ilan edilen "Ermeni Milleti Nizamnamesi" ile devlet içindeki konumlarını sağlamlaştırmışlardır. Bunun yanı sıra, 1864 "Vilayet Nizamnamesi" ile mahalli yönetimlerde görev almışlardır. Böylelikle Türklerin ve Müslümanların bile sahip olamadıkları hakları elde etmişlerdir.¹

XIX. yüzyılın son çeyreğinde, yabancı devletler Osmanlı Devleti'ne karşı sürdürdükleri politikanın bir parçası olarak Ermenileri kullandılar. Özellikle Rusya'nın propagandası neticesinde, Ermeniler 1860 yılından itibaren örgütlenmeye başladılar.² Daha sonra 1877- 1878 Osmanlı- Rus savaşı neticesinde, imzalanan Ayastefanos ve daha sonra onun yerini alan Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti Ermenilerle ilgili ıslahat yapmayı kabul etti. Böylelikle Ermeni Sorunu uluslararası bir sorun haline geldi. Özellikle Rusya sıcak denizlere inmek için Doğu Anadolu Bölgesinde yaşayan Ermenileri kullanmak istiyordu. Buna karşılık, İngiltere Rusya'nın bu politikasını engellemek için Doğu Anadolu'da tampon bir Ermeni Devleti kurulması taraftarıydı.³

Yabancı Devletlerin etkisiyle XIX. Yüzyılın sonlarında Ermeni İhtilal Örgütleri kurulmaya başladı. Bu örgütlerden en etkili olanları 1887 yılında Cenevre'de kurulan Hınçak Komitesi ile 1890 yılında Kafkasya'da kurulan Ermeni İhtilal Federasyonu (Daşnaksutyun) idi. Bu örgütlerin etkisiyle Ermeniler Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandılar.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermeniler, Kayseri, Bitlis, Sivas, Erzurum, Kars, Trabzon, Ankara, Adana, Urfa, İzmit, Adapazarı, Hüdavendigar, Van, Diyarbakır, ve Ma'muret'ül Aziz' gibi bir çok yerlerde olaylar çıkararak, Türk ve

¹Ali İhsan Gencer - Sabahattin Özel, *Türk İnkılap Tarihi*, Yedinci Basım, Der Yayınları, İstanbul, 2000, s.160

²Yavuz Ercan, "Ermeniler ve Ermeni Sorunu", *Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu*, Ed. Hasan Celal Güzel, 2. Baskı, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s. 89

³ Ali İhsan Gencer ve Sabahattin Özel, a.g.e., s. 161

Müslüman ahaliyi katletmişlerdir.⁴ Bunun yanı sıra, Osmanlı ordusundaki Ermeni subay ve erleri Ermeni mebuslarla birlikte Ruslara katılarak Osmanlı ordusuna karşı savaşmışlardır. Van'ı işgal ederek Rus ordusuna teslim etmişlerdir.⁵ Ayrıca, Ermeni çeteleri cephe gerisinde de savunmasız durumdaki Müslüman köyleri basarak yaşlıları, kadınları ve çocukları öldürmüşlerdir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ni arkadan vuran Ermenilere karşı, Osmanlı Hükümeti tarafından ilk önlem olarak "*Ermeni patriğinin ve Ermeni mebusların dikkatlerinin çekilmesi kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine, Enver Paşa Ermeni patriğini, Meclis-i Mebusan başkanı da Ermeni Mebusları bir ayaklanmanın üzücü ve kaçınılmaz sonuçları konusunda uyarılmışlardır.*"⁶ Fakat bu uyarılar, Osmanlı Hükümetinin güçsüz ve olayları engellemekten aciz olduğu şeklinde yorumlanmış, olaylara hız verilerek Ermenilere haksız muamele yapıldığı iddia edilmiştir.⁷

Bir çok cephede kendisinden üstün Avrupa devletleriyle savaş halinde bulunan Osmanlı Devleti, Ermenilerin faaliyetlerinden dolayı hem cephede hem de cephe gerisinde zor durumda kalmıştır. Bu olumsuz şartlardan dolayı kesin tedbirler almak kaçınılmaz olmuştur.

İlk olarak, Dahiliye Nezareti tarafından 24 Nisan 1915'de Ermeni Komite Merkezlerinin kapatılması, evraklarına el konulması ve Komite elebaşlarının tutuklanması kararı verilmiştir. Bu karar üzerine İstanbul'da 2345 kişi tutuklanmıştır.⁸

Başkumandan Vekili Enver Paşa cephe gerisindeki Ermeni terör faaliyetlerinin durdurulması için 2 Mayıs 1915 tarihinde, Dahiliye Nazırı Talat Paşa'ya şu yazıyı yolladı: "*Van gölü etrafında ve Van valiliğince bilinen belirli yerlerdeki Ermeniler, isyanlarını sürdürmek için daima toplu ve hazır bir haldedirler. Toplu halde bulunan Ermenilerin buralardan çıkarılarak isyan yuvasının dağıtılması düşüncesindeyim. 3. Ordu komutanlığının verdiği bilgiye göre Ruslar 20 Nisan 1915'te kendi sınırları*

⁴Ergünöz Akçora, "Osmanlı Devleti Dönemi Ermeni İsyanları ve Türk- Ermeni Toplum İlişkilerine Etkileri", *Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu*, s.127

⁵ Ali İhsan Gencer - Sabahattin Özel, *a.g.e.*, s.161

⁶ Sabahattin Özel, "Tehcir Konusunda Bazı Gerçekler ve Milli Kurtuluş Savaşı'nda Vatansaver Ermeniler", *Uluslar arası Türk Ermeni İlişkileri Sempozyumu*, İstanbul, 2001, s. 35-36

⁷ Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Ankara, 1990, s. 104

⁸ Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Türk Tarihi Kurumu, İkinci baskı, Ankara, 1983, s.213

indeki Müslümanları sefil ve perişan bir halde sınırlarımızdan içeriye sokmuşlardır. Hem buna karşılık olmak ve hem yukarıda belirttiğim amacı sağlamak için, ya bu Ermenileri aileleri ile birlikte Rus sınırı içine göndermek, yahut bu Ermenileri ve ailelerini Anadolu içinde çeşitli yerlere dağıtmak gereklidir. Bu iki şekilden uygun olanın seçilmesiyle tatbikini rica ederim. Bir mahzur yoksa isyancıların ailelerini ve isyan bölgesi halkını sınırlarımız dışına göndermeyi ve onların yerine sınırlarımız içine dışarıdan gelen Müslüman halkın yerleştirilmesini tercih ederim”⁹

Bunun üzerine, Dahiliye Nazırı Talat Paşa geçici bir kanun çıkmadan ve Meclis-i Vükela kararı olmadan bütün sorumluluğu üzerine alarak Ermeni tehcirini başlattı.¹⁰

Bundan sonra, 27 Mayıs 1915 tarihinde Tehcir Kanunu olarak bilinen, “*Vakti seferde icraat-ı hükümete karşı gelenler için cihet-i askeriyeye İttihaz olunacak tedabir hakkında kanun-ı muvakkat*” kabul edildi.¹¹

Geçici kanun şu şekildedir:

1. “*Vakti seferde ordu, kolordu, ve firka kumandanları ve bunların vekilleri ve müstakil mevki kumandanları ahali tarafından herhangi bir suretle evamir-i hükümete ve müdafaa-i memlekete ve muhafaza-i asayişe müteallik icraat ve tertibata karşı muhalefet ve silahla tecavüz ve mukavemet görürlerse derakap kuvay-ı askeriyeye ile en şiddetli suretle tedibat yapmaya ve tecavüz ve mukavemeti esnasından imha etmeye mezur mecburdurlar.*

2. *Ordu, kolordu ve firka kumandanları icabat-ı askeriyeye mebni veya casusluk ve hıyanetlerini hissettikleri kura ve kasabat ahalisini münferiden veya müctemian diğer mahallere sevk ve iskan ettirebilirler.*

⁹ ATBD, Aralık 1982, sayı 81, belge 1830; nakleden, Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri ve Gerçekleri (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2001, s.47

¹⁰ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, İkinci Baskı, Ankara, 1995, s. 8; Ermenilerin tehciri düşüncesine ilk olarak 1828-1829 Osmanlı- Rus savaşı öncesinde Kars muhafızının İstanbul’a gönderdiği raporda rastlamaktayız. Bkz. Kemal Beydilli, *1828-1829 Osmanlı- Rus Savaşında Doğu Anadolu’dan Rusya’ya Göçürülen Ermeniler*, (Belgeler, XIII/17’den ayrıtbasım) TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 405

¹¹ Gürün, a.g.e., s.214

3. *İşbu kanun tarih-i neşrinden mu'teberdir.*
4. *İşbu kanun mer'iyet-i ahkamına Başkumandanlık Vekili ve Harbiye Nazırı memurdur.*¹²

Görüldüğü gibi kanunda Ermenilerden bahsedilmemektedir. Fakat kanunda belirtilen hususlar ilk olarak Ermenilerde görülmüştür. Tehcir kararı alındıktan sonra, Ermeniler kabileler halinde Adana, Ankara, Aydın, Bolu, Bitlis, Bursa, Canik, Çanakkale, Diyarbakır, Edirne, Eskişehir, Erzurum, İzmit, Kastamonu, Kayseri, Karahisar, Konya, Kütahya, Elazığ, Maraş, Niğde, Samsun, Sivas, Trabzon, ve Van şehirlerinden, Halep, Rakka, Zor, Kerek, Havran, Musul, Diyarbakır, ve Cizre'ye sevk edilerek iskan edilmişlerdir.¹³

Bakanlar Kurulu Kararında da yer değiştirmenin nasıl yapılacağı belli esaslara bağlanmıştır. Bu kararda, tehcir edilenlerin, kendilerine tahsis edilen bölgelere rahat bir şekilde, can ve mal güvenliği sağlanarak nakledileceği, yeni evlerine yerleşinceye kadar işlerinin göçmenler ödeneğinden karşılanacağı, eski mali ve ekonomik durumları göz önüne alınarak, kendilerine emlak ve arazi verileceği, muhtaç olanlara Hükümet tarafından mesken inşa edileceği, çiftçi ve zanaat erbabına tohumluk ve alet edevat temin edileceği, tehcir edilenlerin geride bıraktıkları taşınabilir eşyalarının kendilerine uygun bir şekilde ulaştırılacağı, Ermenilerin boşalttıkları şehir ve köylerdeki gayri menkulleri tespit ve değerleri takdir edildikten sonra, bu köylere yerleştirilecek muhacirlere tevzi edileceği, Muhacirlerin ihtisas sahası dışında kalacak zeytinlik, dutluk, bağ, dükkan fabrika, depo gibi gelir getiren müzayede ile satılarak veya kiraya verilerek bedelleri sahiplerine ödenmek üzere mal sandıklarınca emanete kaydedileceği, bütün bu konuların özel komisyonlar tarafından yürütüleceği ve bu konuda bir talimatname hazırlanacağı belirtilmiştir.¹⁴

Osmanlı Hükümetinin almış olduğu bütün tedbirlere rağmen sevkıyat esnasında Kürtler ve eşkıyaların saldırısına uğrayarak¹⁵ veya humma ve tifo hastalıklarına yakalanarak ölenler olmuştur.¹⁶ Ayrıca, sevkıyat sırasında suistimalleri görülen memurlar anında cezalandırılmışlardır. Bu suistimalleri araştırmak üzere bir

¹² Mim Kemal Öke, *Ermeni Sorunu 1914-1923*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 118; Gürün, a.g.e., s.214; Süslü, a.g.e., s. 111

¹³ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, s. 9

¹⁴ Gürün, a.g.e., s. 216-217

¹⁵ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, s. 13

heyet gönderilmiştir. Bu heyetin başına da Şura-yı Devlet Azası İsmail Hakkı Bey tayin edilmiştir.¹⁷

Mütareke sonrasında, İtilaf devletlerinin baskısıyla Ermenilerin tehciri sırasında görevlerini suistimal ettikleri ileri sürülen devlet memurlarıyla, Ermenileri katlettikleri ve mallarını yağmaladıkları iddia edilen kişiler hakkında Divan-i Harbi Örfide davalar açılmıştır. Yapılan yargılamalar neticesinde sanıklar hakkında idamdan beraata kadar çeşitli kararlar verilmiştir.

¹⁶ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, s. 13

BİRİNCİ BÖLÜM

İSTANBUL BASININDA YER ALAN İLK TEHCİR DAVALARI

A.Yozgat Tehciri Davası Duruşmaları ve Kararı

1. Yozgat Tehciri Davası Duruşmaları

I. Duruşma

Yozgat tehciri davasının ilk duruşması 5 Şubat 1919 tarihinde başladı. Bu mahkeme için Adliye Nezaretindeki Cinayet Mahkemesi salonu tahsis edilmişti. Salonda basın mensupları ve dinleyiciler için yerler hazırlanmıştı.

Bu davada, Boğazlıyan Kaymakamı ve Yozgat Mutasarrıf Vekili Kemal Bey, Jandarma Kumandanı Tevfik Bey, Yozgat Evkaf Memuru Feyyaz Bey'ler sanık olarak yargılanmaktaydı.

Mahkeme heyeti başkanı Mahmud Hayret Paşa, üyeler ise Usturuma Kolordusu Kumandanlığı'ndan mütekaid Mirliva Ali Nadir, Mustafa Paşa, Şevket ve Artin Efendiler idi.

Müdde-i Umumilik makamında Sami Bey bulunmaktaydı.

Müdde-i şahsi makamında, Leon Remzi Efendi bulunmaktaydı. Müdafaa vekilleri makamında ise Sadeddin Ferid, Hasan Hayri, Mustafa Halid, Selahaddin Bey'ler bulunmaktaydılar.

İlk olarak müttehimlerden her birinin hüviyetleri soruldu. Kemal Bey 35 yaşında, Beyrutlu olduğunu, en son Konya Ziraat Müfettişliğinde bulunduğunu söyledi.

Tevfik Bey 44 yaşında Beşiktaşlı olduğunu, en son Çorum Jandarma Kumandanlığında bulunduğunu ifade etti.

Feyyaz Bey 36 yaşında Yozgatlı olup Yozgat Evkaf Memurluğunda bulunduğunu söyledi.

Bundan sonra Mahkeme başkanı, “ *Ermenilerin tehciri esnasında katl-i nüfus, nehb ve gasb-ı emval vesaire bazı guna ceraimden dolayı Heyet-i Tahkikiyece muhakemenize karar verilmiştir. Heyet-i Tahkikiyenin fezlekesi okunacaktır iyi dinleyiniz*” dedi.

¹⁷ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, s. 13

Ardından Heyet-i Tahkikiyenin fezlekesi zabıt katibi tarafından okunmaya başlandı. Bu fezleke de, 1915 senesinde zaruretten dolayı askeriye tarafından gösterilen lüzum üzerine bazı vilayetlerdeki Ermenilerin tehcirinin gerekli görüldüğü, bu sırada Boğazlıyan ve Yozgat'ta bazı Ermenilerin öldürülmesi ve mallarının gasp edilmesinden dolayı müttahimlerin haklarında geçici tutuklama kararının çıkarıldığı, Kemal Bey'in Boğazlıyan kazasında bulunduğu sırada Tevfik Bey ile birlikte tertip ettikleri çeteler vasıtasıyla katl, nehb ve gasb-ı emval ettikleri ve bu suça diğerlerinin de iştirak ettikleri yazılı idi.

Heyet-i Tahkikiye Fezlekesi okunduktan sonra Müdde-i Umumi Sami Bey aşağıdaki iddianamesini okudu:

"Tavzîh ve teşrîh-i davadan evvel kanûn-ı ahirin heyet-i âliyelerine tevdiî ve tahmil eylediği hukuk ve vezâifin azamet ve mehabeti hakkında birkaç söz söylemek isterim.

Heyet-i âliyeri şimdiye kadar devletin hayat-ı siyasiyesinde vukua gelen hadisâtın en mühimi, ehemmiyet-i fecaati itibariyle eskâr-ı medeniye ve hissiyât-ı insaniyenin menfur ve müstekreh gördüğü efsal ve harekât-ı medeniyet- şeknânenin müsebbib ve failleri hakkında adaletin bihakkın tatbiki suretiyle milletin nasiye-i pâk-i masumiyetine sürülmek istenilen kanlı lekelerin zülâl-ı adaletle silinmesi ve işbu harekât-ı menfure mütecasirlerinin memleketin saadet ve selâmetini kendi amal ve menâfii-i hususiyeleri uğrunda nasıl feda eylediklerini enzâr-ı umûmiyeye bütün üryanlığı ile vaz' etmek suretiyle milletin müdâfaa-i hukuk-ı meşruûna hadım olmak ve bünyân-ı devleti tahkim ve tarsin edecek icraât-ı âdilâne göstermeğe mükellefdir. Asırlardan beri Saltanat-ı Osmaniye'nin zir-i atıfet ve refetinde nâil-i refah-ı emniyet ve mazhar-ı saadet ve adalet olan anâsır-ı gayr-i müslime arasında bazan zuhur eden şîâr-ı vatanperveriye muhalif halat ve harekâtın sebeb-i zuhur ve hudûsu lâyikiyle tedkik edilince bunda idâre-i dâhiliyede vukua gelen hatâiyâtdan ziyâde ilkaât-ı hariciyenin mühim âmil ve müessir olduğu desâtir-i tarihiye ile anlaşılır. Devlet ve hükmetlerin en mühim vazifesi zir-i idare ve himayesinde bulunan tebânın ilmen ve iktisâden yekdiğerine olan tefevvuku itibariyle âmâl-i mütebeyyinelerinin yekdiğerleriyle karşılaşmasından husûl-i tabii olan mehâliki men' ve tevkîf için herkesin hukukuna çalışmakla beraber yine herkesin kendi vezâifini ifâ etmesine nezâret ve dikkat etmektir. Ânâsır-ı gayr-i müslime ilmen ve iktisâden peyderpey terfi etmekte olmaları cihetiyle mezhâr oldukları

sâdât-ı diniye ve mezhebiyyeye rağmen tamamıyla müsâvât-ı hukuka nail olamadıklarından müşteki ve gayr-i memnun olmakdan azade kalamamışlardır. Bu cereyanı amal ve menâfi-i mahsuselerine muvafık gören ve Memâlik-i Osmaniye'de makâsıd-ı siyâsiye takib ve taharrisinden geri durmayan bazı yabancı ellerin tesvilât ve iğfâlâtı ile Ermenilerden bir kısmının ihdas ve tertib eyledikleri hilâf-ı sadâkat ve merbutiyet, hâdisât ve harekât peyderpey dâire-i şümül ve sirayetini tevsii ve bu hal ve hareket senelerden beri kendileri ile tevhîd-i muamelât ve münasebât etmiş olan ânâsır-ı İslâmiye'nin emn ü itibarını selb edecek bir raddeye vâsıl olmuştur. Bu harekât-ı müessife memleketin huzur ve asayişini ihlâl etmekle kalmayarak ânâsır-ı İslâmiye arasında sui telâkkiye uğramakdan da hâli kalmamıştır. İdâre-i sâbika-i mutlakadan dilgîr ve gayrı memnun olmağa mahmul bu harekât-ı emniyet-şeknânenin devr-i Meşrutiyet'in ansızın zuhuru ve uhuvvet ve adalet ve müsavat esâsâtının tahakkuku üzerine artık nihayet bulması memul ve ânâsır-ı Osmaniye'nin yekdest-i vifâk ve ittihad olarak memleketin selâmet ve saâdetiyle meşgul olmaları muntazır iken bir müddet-i muvakkate-i devre sükûn ve tevakkufa girmiş olan harekât-ı asayiş-şeknâne tekrar başlayarak âmâl-i iftirakcûyâne şekil alâimi göstermiş ve kendilerinin teşkilât-ı içtimâiye ve siyasiyelerindeki intizam ve mükemmeliyet cihetiyle küçük yaşdan beri aldıkları terbiyenin hâkimiyeti Osmaniye'den istihlâs fikrini istihdaf eylediği anlaşılmışdır. Bu gayenin husulü emrinde Devlet'in gavâil-i hariciye ile en ziyâde meşgul olduğu zamanlarda sine-i devleti sarsacak suretde câbecâ zuhur eden vekâyii-i mühimme Devleti dâhilen müşkilât-ı azîmeye maruz bırakmıştır. Yalnız son zamanlarda hadis bu kabil mesâile âid vesâik-i resmiye dosyaları ile matbuât-ı ecnebiyedeki neşriyatın tedkik ve mütâlâasından hâsıl olan malûmat komitelerin bilhassa haricî ve dahilî en ziyâde ehemmiyetli havali ve menâtıkda fevkalâde tehlikeli tertibat ve teşkilât icrasına muvafık olarak kısmen harekât-ı zahiresini göstermeğe başladığı hükümetin askerî ve inzibatî tedâbir-i mühimmesini ihlâl ve eşkâl edecek hadisâta kıyam eyledikleri ve ezcümle Erzurum, Bitlis, Van vilâyetleri ile Sivas vilâyetinde icrâ-yı faaliyete başlayıp ordu-yı Osmaniye'nin hatt-ı hareket ve ricatini tehdid etmek üzere tertibat ve tedârikât-ı mühimmede bulduklarının tahakkuk eylediği görülmüştür. Hâdisât-ı mezkûre bu suretle mazarrat ika'ma münhasır kalmayub mal ve cana taarruz derecesine varması büsbütün selb ü emniyeti mucib olmuştur. Harb-i Umûmî zuhuru ile seferberlik ilân olunması üzerine Devlet'in harekât-ı askeriye ve tedâbir-i siyasiyesi eşkâl ve ihlâl kasdı ile

Ermeniler'den bir kısmının vazife-i vataniyesine davete müsellahan adem-i icabet ve kafilâ kafilâ hududu geçerek düşman ordusuna iltihak ve dehalet ve harekât-ı askeriyeyi işgal için mevkii-i askeriyedeki istihkâmât ve köprü ve vesâit-i saireyi tahrib ve ifna etmek misillü hâdisât-ı husûmetkârâne vukua geldiği anlaşılmıştır.

Hükümet-i sabıka işte bu vekâyii-i mühimme karşısında cidden idare olunamaması yüzünden neticesi gayet vahim bir tedbir-i sakîm ittihaz ederek üç yüz otuz bir senesi mayısında tehlikeli menâtıktan Ermeniler'in dâhile tehciri kararını vermiştir. Siyaseten bir tedbir-i şer'î olan tehcir bir şahsı senelerden beri doğub büyüdüğü ve âşiyâne-i saadeti bildiği meskeninden uzaklaştırmak gibi en müessir bir cezâ-yı manevî olan nefy ve tağyirin mürâdifi olub memleketin servet ve mâmuriyetine tesirât-ı azîmesi itibariyle de bu tedbir-i idarî ve cezâiyenin mazanne-i sû-i olanlara hasrı ve bilhassa aceze-i nisvân ve sıbyânın istisnası gibi icrasında fevkalâde iltizam, dikkat ve adalet olunması lâzım gelüb aksi hâl bir tedbir-i inzibat veya bir cezâ-yı manevî olmakdan uzaklaşarak zulüm ve taaddiye karîn olur. Ashâb-ı seyyiât ancak hükmi-adaletle te'dib olunur. Tehcir Erzurum, Van, Bitlis vilâyetleri ile Adana ve Halep vilâyetlerinin Kozan ve Cebel-i Bereket ve Maraş livalarının bazı aksam ahâlisinden bulunanlara hasr edilmiş ve 24 Mayıs 331 târihinde Kayseri mıntıkası tehcir hâricinde olduğu halde harekât-ı ihtilâl iyenin orada da başgöstermek üzere olduğu tahakkuk edüb, livâ-yı mezkûre de teşmîl edilmiş ve kanûn-ı mahsus ile ordu kumandanlarına harekât-ı askeriyenin selâmet-i icra ve tatbikini temin zımında bir tedbir-i askerî ve inzibatî olmak üzere tatbikine lüzum gördükleri mahallerde ânâsır-ı gayr-i müslimeyi bazı kuyûd ve şerait tahtında tehcir edebilmek selâhiyeti verilmiştir.

Tehcir dâire-i husûsiyeye münhasır kalmıyarak tevessü' edince tehcir olunan eşhasın muhafaza-i mal ve canları hakkında ednâ-i gaflet bunlara taarruz-ı hareket manzumesi halk nazarında şübhesiz bir şekl-i memdûha-i saik olur. Kaldı ki bir taraftan kudret-i hükümete istinâd eden ve o kudreti en yüksek dereceden tatbik ve icra ile mükellef olanların o mühim meselenin temin-i selâmeti emel ve gayretinden ziyâde fikr-i şenaat ve cem'-i servet yolunda şayân-ı esef ve nefret bir ihtirasa kapılmaları ve diğer taraftan bu kararın vasıta-i icrâiyeleri olanlar onu amal ve menâfii-i şahsiyelerine alet ittihaz etmeleri tehcir tedbirini o derecede çirkin ve fecî safahata sokmuşdur ki bunun tafsîl-i derecâtından lisân-ı insaniyet âcizdir.

Emir, emrin mevki-i memuriyet ve selâhiyeti ve emr-i vâki'in muhalif-şîâr olmaması ve muvafık-ı kanun ve meşruiyet bulunması kaydıyla şayân-ı kabul ve itbaa olduğu gibi emre müstenid harekete vazifeten mecbur olan memurunda bu kayd ve hakîkati dâima nazar-ı dikkat ve teemmüle alarak ona göre mesuliyet-i vicdaniye ve kanûniyeden tevakkî eylemesi ve buna muvaffak olmazsa terk-i memuriyet ederek âlem-i insaniyet ve medeniyete karşı vazife ve cesaretini göstermesi lâzım gelir. Hakk ve adli tanıyan ve yalnız vicdanını âmil bilen büyük ve küçük memurların bu fecâyie karışmamak için terk-i memuriyet dahi mümkün olduğundan bu harekât-ı haysiyet-şeknâneye muhalefet eylediklerini lisân-ı takdîr ve tebcîl ile zikr etmek iç âb eder.

Her hangi cihetden tedkîk olunursa bir katal cürmü olmakdan kurtulamayan işbu harekât-ı müessifenin âmir ve memur ve müsebbibleri peyderpey heyet-i âliyelerine tevdiî olunacak ve evrâk-ı tahkîkiye vesâik-i kanuniye ile hüviyetleri tezahür ederek mîzân-ı adalete teslim edileceklerdir.

Gerçi bu ahvâl-i müessife üzerine hükümet-i sabıka tahkîkât icrası ile mütecasirlerinin te'dib ve tecziyesi emrinde mahallerine heyet-i tahkîkiye izamı ve bu heyetler marifetiyle suiistimalleri görülenleri Sivas vilâyetinde memûrîn ve ahâleden 19, Ma'muretü'l-azîz vilâyetinde 28 memur, H jandarma zabiti, 69 jandarma efradı, 111 efrâd-ı ahâleden ki cem'ân iki yüz yirmi dört kişi, Diyarbekir vilâyetinden 69, Bitlis'den 25, İzmit'den 16 Nallıhan'dan 29 kişi mehâkim-i umûmiyeden divân-ı harblere teslim olunarak muhtelif cezalarla tecziye edilmişler ise de bunlara kısmen tâyin olunan cezanın nev'i ve derecesine göre mücerred vazîfe-i memuriyetini suiistimal sirkat gibi cerâim-i âdiyeye münhasır kaldığı bu bâbdaki muhâberât-ı resmiye mütalaasından anlaşılmiş ve müfettişlerin fecây-i şâire failleri hakkında bir günâ muâmele-i kanuniye lüzum görmemiş olmaları hîn-i intihablarında muayyen bir vazîfe ile memur edilmiş olmalarından midir, yoksa fecây-i meşhûdenin resmiyete girmesinde bir mahsur görmelerinden midir bu cihetin tavzîhi ta'mîk edilmekte olan tahkîkât neticesine bırakılmışdır. Tehcir dolayısı ile vukua gelen kati, cerâim-i sâireden dolayı maznun olanlar haklarında icrâ-yı tahkikata memur olan mülga Tetkîk-i Seyyiât Komisyonu'nca icrasına mübaşeret olunan tahkîkât sırasında bazı vilâyât ve livada vukuu bulan işbu cerâim maznunlarından bazılarının derdest ve taht-ı tevkîfe alınmaları ve tehcir sırasında vilâyâta, kendilerine bir sıfat ve selâhiyet veren eşhasın gitmiş olduklarının

anlaşılması üzerine merci-i takibat ve tahkikat taayyün etmiş ve bunun üzerine bu kabil cerâim maznunlarının merci-i muhakemeleri câri olan mahallerde divân-ı harb-i örfiye, olmayan mahallerde mehâkim-i Osmaniye'ye tâbi olması kanûn-ı mahsus ile taayyün ederek bu esas üzerine müteşekkil divân-ı harb-i örfilerin ruyet edecekleri davaların dâire-i hududu takarrür etmiş olması ile cerâimin fâil-i müşterekleri hakkında burada tahkîkât icrası lâzım gelib ancak mehâkim-i umûmiyenin vazifedâr olduğu mahallerde usûl-i muhâkemât-i cezaiye ahkâmının tamamen carî ve diğer mahallerde kavâid-i istisnaiye mer'î olmak gibi ahkâm-ı cinaiye cerâim-i müstereke maznunlarının tevhid-i tahkîkât ve muhâkemâtı hakkındaki kâide-i usûliye ve kanûniyeyi eşkâl eylemiş ve bu esbâb-ı mesrûdeye mebnî Yozgat ve Boğazlıyan kazalarına âid cerâim maznunlarından burada bulunanların tahkîkâtı icra ve evrakı heyet-i âliyelerine tevdiî olunmuş, şürekâ-yı cürümleri haklarında icâb eden muâmele-i kanûniyenin kemâl-i süratle icrasına devam edilmekte bulunmuşdur, binâenaleyh maznunlar haklarında muhakemeye devam olunması taleb olunur."¹⁸

Müdde-i Umumi Sami Bey iddianamesini okuduktan sonra Müdde-i şahsi Leon Efendi, Sami Bey'in mütalaasına katıldığını, daha önce Yozgat Mutasarrıfı bulunan Cemal Bey'in Ermenilerin tehciri için gelen emri infaz edemeyeceğini bildirdiğini, bunun üzerine Ankara Valisi Atıf Bey'in Cemal Bey'in değiştirilmesini İstanbul'dan istediğini ifade etti. Diğer taraftan İttihat ve Terakki Murahhası Necati Bey'in hazırlıkta bulunmak üzere Yozgat'a gittiğini, orada Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey ile görüştüktan sonra Ermenilerin tehciri ve taktili için bir rapor yazarak İstanbul'a gönderdiğini, Merkez-i umuminin Cemal Bey'in azledilerek yerine Kemal Bey'in mutasarrıflığa atanmasını hükümete bildirdiğini, Kemal Bey'in Yozgat'a geldikten sonra Ermenileri organla bağlayıp Gülen kariyesine sevk etmek ve orada çeteler tarafından öldürülmeleri için girişimde bulunduğunu iddia etti. Ayrıca, üç beş yaşındaki çocukların tehcir edilmemeleri bildirildiği halde bunlarında sevk edilerek öldürüldüklerini, Kemal Bey'in geceleri dışarı çıkmayı yasakladıktan sonra sevk edilen Ermenilerin evlerinin soyulduğunu, suçluların sadece buradaki üç kişi olmadığını, beş, altı yüz kişi olduklarını, Yozgat'tan 2700 Ermeni'nin tehcir

¹⁸ *Vakit*, 6 Şubat 1919

edildiğini ilave etti. Leon Remzi, aile ve akrabasının gördüğü zararlar için bir buçuk milyon lira talep etti.

Bundan sonra müdafaa vekillerinde Sadettin Bey söz alarak, “ *Leon Efendi varis sıfatıyla geliyorsa bunun için tarafın sübutu lazımdır. Vekil olarak geliyorsa vekaletnameye haiz olmaları icab eder*” dedi.¹⁹ Ardından Leon Efendi ile Sadettin Bey arasında münakaşa başladı. Bunun üzerine Müdde-i Umumi Leon Efendinin müşteki sıfatıyla mahkemede bulunabileceği mütalaasında bulundu.

Şahinlerin isimleri okunduktan sonra, Mahkeme başkanı Kemal Bey’e kendisine isnat edilen suçlar konusunda ne diyeceğini sordu. Kemal Bey esas meseleye girmeden önce bir şey arz edeceğini beyan etti. Tehcirden dolayı ortaya çıkan suçlar hakkında 21 ve 27 Kanun-i evvel tarihli iki kararnameyi okudu. Bu kararnamelerde “ *İdare-i örfiye mevcut olmayan mahallerde tehcir ve taktik ceraiminden mütevellid davinin muhakeme-i adliyede rüyet edileceği ve İstanbul Divan-ı Harbi’nin daire-i selahiyeti İstanbul mıntıkası ile Çatalca ve İzmit sancaklarına münhasır bulunduğu*” beyan ediliyordu.²⁰ Kemal Bey Yozgat’ta aynı meseleden dolayı bazı kimselerin muhakeme-i adliyede yargılandıklarını, Divan-ı Harbin kendi haklarındaki ittihamları tetkike yetkili olmadığını söyledi.

Bunun üzerine Müdde-i Umumi adaletin her mahkemede tecelli edeceğini söyledi ve Divan-i Harb-i Örfinin yargılama yetkisi olduğunu iddia etti. Ardından mahkeme heyeti konuyu müzakere ettikten sonra müdafaa vekillerine tahkikat evraklarına itirazlarını bildirmeleri için bir saat süre verdi.

Bundan sonra, müdafaa vekillerinden Hayri Bey sanıkların mahkemesinin adli mahkemelere ait olduğunu ifade etti. Kemal Bey sorulan soru üzerine Yozgat İstinaf mahkemesinde tehcir olayından dolayı tutuksuz yargıldığını söyledi.

Ardından Yozgat’tan ilam suretinin istenmesine karar verilerek, duruşmaya son verildi.²¹

¹⁹ *Vakit*, 6 Şubat 1919

²⁰ *Vakit*, 6 Şubat 1919

²¹ *Vakit*, 6 Şubat 1919; *Sabah*, 6 Şubat 1919

II. Duruşma

Yozgat'ta meydana gelen tehcir meselesinden dolayı tutuklu bulunan Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey ile Jandarma Kumandanı Tevfik ve Evkaf memuru Feyyaz Beylerin yargılanmalarına 8 Şubat 1919 tarihinde devam edildi.

Bir önceki duruşmada olduğu gibi bu duruşmada da mahkeme salonu ve localar tamamen dolmuştu. Özellikle Ermeniler duruşmaları yakından takip ediyorlardı.

İlk olarak mahkemeye müdde-i şahsi sıfatıyla katılanların dilekçeleri okundu. Müdde-i şahsiler bu dilekçelerinde analarının, babalarının ve kardeşlerinin gözleri önünde öldürüldüğünü, dava vekillerinden Hımayak Hüsrevyan, Surenyan ve Agop Bahri Efendileri kendilerine vekil tayin ettiklerini beyan ediyorlardı.

Bunun üzerine müdafaa vekillerinden Mustafa Halid Bey bu Müdde-i Şahsilerin isbat-ı veraset etmeden mahkemede bulunamayacaklarını iddia etti.

Müdde-i Şahsi vekili Hımayak Hüsrevyan Efendi, eğer bir hukuk mahkemesinde bulunsalardı Halid Bey'in iddiasının doğru olabileceğini, fakat bugün şahitler öldürüldüğü için isbat-ı veraset edemeyeceklerini söyledi.

Daha sonra Müdde-i Umumi'nin de talebi üzerine Müdde-i Şahsilerin başvuruları kabul edildi.

Ardından Müdde-i Şahsi Vekillerinden Hımayak Hüsrevyan mahkemede siyasetten bahsedilmemesi gerektiğini, buna rağmen siyasetten bahsedildiğini, bu nedenle reddi-i hakim talebinde bulunduğunu bildirdi. Ayrıca Ermenilerin yabancılara alet olduğu sözünü kabul etmediğini, memleketteki can, ırz ve namus meselesinin yalnız Ermenilere münhasır olmadığını, hükümetin bu noktayı ihmal ettiğini, Ermenilerin felakete maruz kalmalarından dolayı yabancılardan sevgisini kazandıklarını, hükümetlerin birleşerek Ermenilere zulmü teşvik ettiklerini, Rus elçisinin Ermenileri katli teklifini Sultan Hamid'in Baş Katibi Cevad Bey'in protesto ettiğini söyledi. Müdde-i Umumi Sami Bey'in tarafsız olmadığını, kendi siyasi mütalaasını söylediğini, iddia ederek reddini talep etti.

Bunun üzerine Sami Bey Müdde-i şahsinin iddialarını reddetti. Mahkeme heyeti tarafından yapılan müzakere neticesinde, gerek Müdde-i Umuminin gerek Müdde-i Şahsinin ifadelerinin divan-ı harbe etkisinin olmayacağı kararı verildi.

Bundan sonra Yozgat'tan gelen telgraf okundu. Bu telgrafta Kemal Bey'in yağmalamak suçundan yargılandığı, tehcir ve taktille ilgi yargılandığına dair bir kaydın bulunmadığı yazılı idi.

Daha sonra sanıklardan Kemal Bey sorgulandı. Kemal Bey, tehcirin hükümetin vermiş olduğu emir üzerin yapılmış olduğunu, sevk emrini Vilayetten aldığı emir üzerine Yozgat mutasarrıfı Cemal Bey'in verdiğini, Ermenilerin Kayseri yolu ile Deyr-i Zor'a sevk edildiklerini, hükümet tarafından verilen emir üzerine malları teslim ettiklerini ve Ermenileri de sevk ettiklerini, hükümetin sevk edilenlerin emval-i metrukesini muhafaza etmeleri ve üzerlerindeki paraları almaları şeklinde emir verdiğini, bütün Ermenilerin birlikte sevk edildiğini, kazaların hiçbirinde İttihat ve Terakki kulübü bulunmadığını, kaç kabile sevk ettiğini hatırlamadığını söyledi.

İfadesinin devamında, cinayet mahkumu hiçbir suçluyu bırakmadığını ve askere almadığını, kendi zamanında hiç silah toplanmadığını, kendisine isnat edilen olayların yalan ve iftira olduğunu beyan etti.

Bundan sonra Sürenyan efendi Müdde-i Umumi'nin reddini talep etti. Mahkeme Başkanı bu talebi kabul etmedi. Bunun üzerine müdde-i şahsi vekili Sürenyan Efendi salonu terk etti.

Müdde-i şahsi vekillerinden Hımayak Efendi şahsi hukuktan bahsederek gasb-ı emvale siyaset süsü verildiğini söyledi. Bunun üzerine, mahkeme başkanı " *biz sizi davacı olarak kabul ettik*" dedi.²²

Kemal Bey'den sonra Jandarma Kumandanı Tevfik Bey sorgulandı. Tevfik Bey tehcir esnasında iki kafilenin başında bulunduğunu, bu kabilelerin Sivas'a ve Kayseri'ye emniyet içerisinde gittiklerini, Sivas'a giden kabile için mutasarrıf Kemal Bey'in kendisini çağırdığını, tehcir esnasında bir köyde Ermenilerin isyan ettiğini, bu isyanı Kayseri'den gelen askerlerle birlikte bastırdıklarını, daha sonra bir telgraf aldığı, bu telgrafta 500 müteceviz Ermeni'nin Balkanlardan indiğini yazdığını, oraya gittiğini, Ermenilerden beş, altı, kendilerinden de dört kişinin öldüğünü, isyan edenlerin bir kısmının firar ettiğini, firarilerin kaçarken bazı evleri ateşe verdiğini söyledi.

²² *Vakit, 9 Şubat 1919*

Tevfik Bey'den sonra Feyyaz Bey sorgulandı. Feyyaz Bey sorulan soru üzerine memuriyet hayatını anlattı. Kayseri'de ve Tokat'ta bulunduğunu, İttihat ve Terakki muhalifi olduğu için kendisinin mahkeme azalığından çekildiğini söyledi. Ardından Mahkeme başkanı tarafından sorulan sorulara cevap verdikten sonra duruşmaya son verildi.²³

III. Duruşma

III. Duruşma 10 Şubat 1919 tarihinde yapıldı. İlk olarak müdde-i şahsi vekillerinden Leon Remzi bir dilekçe vererek müvekkili Karabetyan Efendinin pederinin ve validesinin Kemal, Eşref ve Abbas tarafından katledildiğini, müvekkilinin validesinin parmağı kesilerek yüzüğünün Kemal Bey tarafından alındığını, yedi bin liralık malın gasp ve yağma edildiğini beyan ederek şahsi hukukunun muhafazasını talep etti.

Müdde-i Umumi Sami Bey dilekçenin kim tarafından yazıldığını sordu. Leon Efendi müvekkilinin söylediğini, kendisinin de yazdığını söyledi. Ardından Sami Bey dilekçede isimleri geçen şahıslar hakkında da kanuni takibat talebinde bulundu. Yapılan müzakereden sonra diğer sanıkların da celbine karar verildi.

Leon Remzi, Kemal ve Tevfik Beylerin Keller kariyesinde üç kişi öldürdüğünü söyledi.

Bunun üzerine Kemal Bey Keller kariyesine gitmediğini, o adamları görmediğini, kimsenin parmağındaki yüzüğü almadığını, bir memurun ne kadar adi olursa olsun böyle bir şey yapmayacağını, Keller kariyesine gitmediğini her zaman ispat edebileceğini söyledi.

Daha sonra Mahkeme başkanı Harbiye Nezaretinden şahıslarla ilgili bir emrin gelip gelmediğini sordu. Kemal Bey, “ *asker ailelerini iskan suretiyle ikame ediniz demişlerdir.*” dedi.²⁴

Mahkeme başkanı Tevfik Bey olmadığı zaman yerine kimin vekalet ettiğini sordu. Kemal Bey kimin vekalet ettiğini bilmediğini, kendisinin emri makama yazdığını söyledi. Müdde-i şahsi Leon Remzi Ermenilere sürülen lekeyi kaldırmak istediğini, Talat Paşa kabinesinin Ermenilerin katlini emrettiğini iddia etti.

²³ *Vakit, 9 Şubat 1919; Sabah, 9 Şubat 1919, Tasvir-i Efkar, 9 Şubat 1919*

Kemal Bey kendisine böyle bir emir gelmediğini söyledi. Ardından duruşmaya son verildi.²⁵

IV. Duruşma

IV.Duruşma 11 Şubat 1919 tarihinde yapıldı. Şahitlerden, Nedim Bey, Yozgat eski mutasarrıfı Cemal Bey, Refet Efendi, Albis bin Serkis, İstefan veled-i Ohannes duruşmaya gelmemişlerdi.

Bunun üzerine şahit Artin veled-i Agop ifade verdi. şahit on yedi yaşında bulunduğunu, öğrenci olduğunu, sanıkları tanıdığını söyledi. İfadesinin devamında, bayram namazından sonra ahaliyi topladıklarını ve Sivas'a sevk ettiklerini, ertesi günü askerlerin her tarafı tutuklarını, kendisinin mektepte olduğunu, hocalarını da götürdüklerini, Yozgat'ta 2500 hane Ermeni bulunduğunu, bunlardan 1500 hanenin çıkarıldığını, Ermenilerin üzerinde bulunan altın ve elmasların alındığını, Keller kariyesinde Kaymakam Bey'in 500 atlı ile kendilerini teslim aldığını, Kaymakamın her tarafa kağıt yollayarak herkesin silahları ile birlikte gelmelerini ve 12 yaşın üstünde hiçbir Ermeni'yi sağ bırakmamalarını istediğini, 2000 den fazla erkeğin öldürüldüğünü, kendisinin o sırada kaçtığını beyan etti.

Bundan sonra şahidin daha önce vermiş olduğu ifade zabıt katibi tarafından okundu.

Kemal Bey şahidin ifadesinin yalandan ibaret olduğunu ve ifadesinin çelişkili olduğunu söyledi. Ayrıca, “ şahit Keller'de gördüm dedikten sonra Sırçalı Tekke'de gördüm diyor hangisi doğrudur?” dedi. Bunun üzerine şahit her iki yerde de gördüğünü söyledi.

Kemal Bey şahide sorular sorduktan sonra üyelerden Mustafa Paşa Kemal Bey'e Cemal Bey'den kaç gün sonra sevkıyata başladıklarını sordu. Bunun üzerine Kemal Bey bilmediğini, kendisinin sevkıyat esnasında Yozgat'ta mutasarrıf vekaletinde bulunduğunu ve Keller kariyesine gitmediğini ispat edebileceğini söyledi.

²⁴ *Vakit, 11 Şubat 1919*

²⁵ *Vakit, 11 Şubat 1919; Sabah, 11 Şubat 1919, Tasvir-i Efkar 11 Şubat 1919; Memleket, 11 Şubat 1919*

Şahit ifadesine devam ederek anasının ve akrabalarının kesildiğini iddia etti. Bunun üzerine Feyyaz Bey söz alarak şahidin yalan söylediğini, eğer akrabası öldürülmüş ise mahkemede şahit sıfatıyla bulunamayacağını söyledi.

Daha sonra Yozgat eski mebusu Şakir Efendi ifade verdi. Şakir Efendi, Cemal Bey zamanında bir iki kabile sevk edildiğini, sevk edilenlerin hep erkek olduğunu, daha sonra ailelerin sevk edildiğini, Cemal Bey'den sonra Kemal Bey'in vekil olarak geldiğini, Kemal Bey'in Yozgat'a gelmeden önce Boğazlıyan'da tehcir olayını idare ettiğini, Boğazlıyan'da bir çok kimsenin öldürüldüğü haberini aldığını, vatandaşların da şikayet ettiğini, Yozgat'tan Ankara'ya gittiği zaman olayı vali Atıf Bey'e anlattığını söyledi.

Ayrıca Kemal Bey'in sevk ettirdiği kafilenin kasabaya iki saat mesafelik bir yerde katledildiğini işittiğini, bu olaydan Kemal ve Tefvik Beylerin sorumlu olduğunu ilave etti.

Müdafaa vekillerinden Halil Bey'in sorusu üzerine Kumkuyu isyanına dair söylentileri duyduğunu, fakat bu konuda fazla malumatı olmadığını, kıtalleri yaptıranın Kemal Bey olduğunu, çünkü Kemal Bey'in olaylara engel olabileceğini beyan etti.

Kemal Bey, kendisine atfedilen şeyler hakkında bir dilekçesi olduğunu, Şakir Bey'in ifadesinin hilaf-ı hakikat olduğunu, şahidin akrabasından Hüsni Bey'i Divan-ı Harb'e sevk ettiğini, Şakir Bey'in sevk edilmemesini rica ettiğini, fakat kendisinin bunu kabul etmediğini, naklettiği şirketine emval-i metrukeden mal almak istediğini, bunu da reddettiğini, bu nedenle Şakir Bey'in kendisine garazı olduğunu söyledi.

Şakir Bey'den sonra Mıgırdıç oğlu Serkis ifade verdi. Şahit sanıklardan yalnız Kemal Bey'i tanıdığını, tehcir esnasında mekteb-i idadide talebe olduğunu, tehcir sırasında yaralı Ermenilerden üçünün kendi köylerine geldiğini, Boğazlıyan'da halkı inzibat memurları vasıtasıyla kilisede topladıklarını, burada toplanan halkın çeteler tarafından katledildiğini, kendi hayatını kurtarmak için kadın elbisesi giydiğini, her tarafta erkeklerin öldürüldüğünü, köylerinin kuşatıldığını, etrafta bulunan köylülerin küçük büyük kılıçlar ile hücum ettiklerini iddia etti. Ayrıca, 150 kişinin kiliseye getirildiğini, kendi pederinin de öldürüldüğünü, köylere taksim edilen kadınların ve kızların öldürülmesi için Kemal Bey'in emir verdiğini ilave etti.

Kemal Bey, şahidin söylediklerinin uydurma olduğunu söyledi. Müdde-i Umumi Sami Bey de “*bu şahit acaba ifadelerini bir yere mi yazmış?*” diye sordu. Şahit gördüğünün sadece yüzde birini anlattığını söyledi. Üyelerden Artin Efendi şahit “söylediklerini bir yere yazmamıştır” dedi.

Ardından duruşmaya son verildi.²⁶

V. Duruşma

Yozgat tehciri davasının V. duruşması 12 Şubat 1919 tarihinde yapıldı. İlk olarak şahitlerden Ojeni Varvaryan ifade verdi. Şahit, Ramazan ayında silahların toplandığını, üç dört ay sonra erkekleri topladıklarını ve sarı toprak mevkiine yolladıklarını, iki ay sonra kendilerinin erkeklerin arkasından gönderileceklerinin bildirildiğini, bütün paralarının alındığını, Elçekler’e vardıklarında hücumla uğradıklarını, önce Osman Paşa tekkesine oradan da Keller’e geldiklerini söyledi. Arabacıların kendisine “*gel Türk ol yoksa sizi keseceğiz*” dediklerini, kendilerinin bunu reddettiklerini, elli altmış araba olduklarını, Kemal Bey’in kesin emri verdiğini, kendisinin de başından yaralandığını, kendisinin o zaman küçük olduğunu, güzel kızları topladıklarını, üç gün ölümler içinde kaldığını, kadınların çocuklarını karınlarından aldıklarını, Kemal Bey’in kendisini dövdüğünü ve yetmiş lirasını aldığını, köylülerin kendisini gizlice bir onbaşının evine götürdüğünü, bir kaç gün sonra bir Ermeni kalmayacak, hepsi imha edilecek diye tekrar emir verildiğini, iki kadınla birlikte mecburen İslam’ı kabul ettiklerini beyan etti. İfadesinin devamında, Kemal Bey’in adam öldürdüğünü görmediğini fakat öldürülmesi için emir verdiğini, çetelere Feyyaz Bey’in emir verdiğini, çete başlarının Şükri Efendi, Bakırcı Ahmed, Uzun Ahmed, Belediye Reisi olduğunu söyledi.

Ardından Sadettin Ferid Bey sinenin tayinini istedi. Müdde-i Umumi de şahidin başındaki yaranın doktor tarafından muayene edilerek sinenin tayinini talep etti. Yapılan müzakere sonucunda müdde-i umuminin talebi kabul edildi.

Bundan sonra şahitlerden Matmazel Aznif çağırıldı. Şahit, Ermenileri Cuma günü topladıklarını, ellerini bağlayarak götürdüklerini, akrabalarının da toplanan Ermeniler içerisinde olduğunu, Feyyaz Bey’in de orada olduğunu söyledi.

²⁶ *Vakit, 12 Şubat 1919; Memleket, 12 Şubat 1919*

12 yaşından 70 yaşına kadar İslam olmayanların gideceğinin bildirildiğini, bunun üzerine herkesin dilekçe verdiğini, İslam olmayanların götürüldüğünü, bunların hepsinin kesildiğini iddia etti. Ayrıca, Feyyaz Bey'in Cemal Bey'i azlettirdiğini, Kemal Bey'in mutasarrıf olarak geldikten sonra kendilerini de sevk ettirdiğini ilave etti.

Şahit Aznif'ten sonra Yüzbaşı Doktor Kürkçiyân ifade verdi. Kürkçiyân ifadesinde, sanıklardan üçünü de yakından tanıdığını, altı yedi ay evvel Boğazlıyan'da müdde-i umumi Refik Bey'in ailesini tedavi için gittiği zaman, Refik Bey'in Kemal Bey'in tehcir esnasında kaymakam olduğunu, Kemal Bey'in ilk defa Boğazlıyan'da 92 kişi tehcir ettiğini, tehcir edilenlerin zenginler, gençler ve mütefekkirler olduğunu, Kemal Bey'in sevk edilenleri Cavlak Hamamı denilen yerde imha ettirdiğini, bu işi Abdülhalim onbaşının yaptığını, Kemal Bey'in bunu duyunca Vali oldum dediğini, aradan beş altı ay geçtikten sonra tehcirin devam ettiğini, Kemal Bey'in "biz bu imha ve tehciri yapmak mecburiyetinde idik. Beni buna hissiyat-ı vataniyem sevk etti" dediğini, müdde-i umuminin de, "Hayır hissiyat-ı vataniyeniz değil, vali olmak hevesinizdir" şeklinde cevap verdiğini anlattığını, o zaman Refik Bey'in günü gelince şahadette bulunacağını söylediğini beyan etti.

Cemal Bey zamanında sevk edilen kabileye Tevfik Bey'in memur olduğunu, kafilenin Sivas sınırını geçtikten sonra imha edildiğini, Yozgat şube başkanı Binbaşı Salim Bey ile Cemal Bey'in tehcir olsa bile imhanın doğru olmadığında ittifak ettiklerini, Bunun üzerine İttihat ve Terakki Murahhasının Cemal Bey'i azlettirdiğini, Salim Bey'in Necati Bey'e "bana yazılı bir emir verin" dediğini, onun da "emir veremem" dediğini, fakat Salim Bey'e tehcir esnasında imha olduğuna dair bir kağıt gösterdiğini, bunun üzerine Salim Bey'in görevi bıraktığını, tehcir esnasında bütün kıymetli eşyaları Feyyaz Bey, Arabzade Ahmed, Bakırcı Mehmed Ağa tarafından alındığını söyledi.

Kemal Bey Doktor Karabet Efendiyi Mahmud Şevket Efendi olarak tanıdığını, şahidin işittiklerini söylediğini, söylediklerinin yanlış olduğunu ifade etti.

Daha sonra müdde-i umumilik tarafından şahitlerin celbi için celp müzakeresinin polis müdüriyetine yazılması, Salim ve Refik Bey'lerin Yozgat ve Boğazlıyan'dan gelmesi uzun olacağından orada ifadelerinin zabtı ile acele gönderilmesi talep edildi.

Sanıklardan Feyyaz ve Kemal Bey'ler dilekçe vererek isimleri yazılı olan müdafaa şahitlerinin dinlenmesini talep ettiler. Bunun üzerine Leon Remzi itiraz ederek celp edilmesi istenen şahitlerin tehcir ve taktik meselesinde maznun olduklarını söyledi. Ardından müdafaa vekillerinden Sadeddin Ferid Bey müdafaa şahitleri hakkında izahat ve müdafaada bulundu. Müdde-i Umumide henüz şahitler gelmediğinden onların lehinde veya aleyhinde hüküm vermenin doğru olmadığını söyledi.

Ardından şahitlerin masraflarının sanıklar tarafından karşılanmak kaydıyla celp edileceği mahkeme başkanlığı tarafından bildirildi. Bunun üzerine Sadeddin Ferid Bey müvekkillerin bu masrafları karşılayacak durumda olmadıklarını, ismi geçen şahitlerin buldukları yerlerde ifadelerinin alınmasını istedi.

Daha sonra duruşmaya son verildi.²⁷

VI. Duruşma

Yozgat tehciri davasının IV. duruşmasına 15 Şubat 1919 tarihinde devam edildi. Şahit Ojeni Varvaryanın doktorlar tarafından yapılan muayenesi neticesinde, şahidin başından aldığı yaranın bir sene önce meydana geldiğinin anlaşıldığı ve şahidin 18 yaşında olmadığı bildirildi.

Daha sonra şahit Ohannes oğlu İstapan ifade verdi. Şahit ifadesinde, sevkıyat zamanında orada olduğunu, önce Cemal Bey zamanında yapılan sevkıyatın rahat olduğunu, sevkıyattan üç gün önce on yaşından altmış yaşına kadar asker olsun olmasın bütün Ermenilerin Müslüman olacaklarının bildirildiğini, üç gün sonra arabalarla sevk edildiklerini, kendilerine bir pusula verildiğini ve bu pusulayı kilisedeki heyete götürdüklerini, önce Keller'e oradan da Elçekler'e gittiklerini, üç gün Elçekler'de kaldıklarını, köylülerin balta ve tırpanla halkı kestiklerini gördüğünü iddia etti. İfadesinin devamında Rum ismi ile Ankara'ya geldiğini, dokuz ay sonra Konya'ya sevk edildiğini, sanıkları tanıdığını, katl esnasında sanıkların da orada olduğunu, yalnız Tefik Bey'i görmediğini, pusulayı Hacı Osman Efendiden aldığını, pusulada ne yazılı olduğunu bilmediğini, adam öldürenlerin elinde balta, kazma gibi şeyler olduğunu, fakat sanıkların elinde ne olduğunu görmediğini söyledi.

²⁷ *Vakit, 13 Şubat 1919; Memleket, 13 Şubat 1919*

Kemal Bey, şahidin ve akrabasının nasıl kurtulduğunu sordu. Şahit sadece kendisinin kurtulduğunu, ismini Hıristaki olarak değiştirdiğini, öldürülen akrabalarının isimlerinin eniştesi Kazaros ve Nersis olduğunu, öldürüldüklerini görmediğini söyledi.

Daha sonra şahidin daha önce vermiş olduğu ifadesi okundu. Müdde-i umumi iki ifade arasında tenakuz olduğunu söyledi. Şahit ikinci ifadesinin doğru olduğunu beyan etti.

Bundan sonra Annik adlı bir kadın ifade verdi. Şahit, birinci ve ikinci kabilelerde erkeklerin, üçüncü kabilede güzel kızlar istisna edilerek diğerlerinin öldürüldüğünü, kendisinin başından yaralandığını söyledi.

Şahidin daha önce vermiş olduğu ifade ile şimdiki ifadesi arasında çelişki olduğu görüldü. Şahit sorulan soru üzerine her iki ifadesinin de doğru olduğunu söyledi. Şahit sorulan soru üzerine kendisini bir Türkün evinde sakladığını ifade etti.

Bundan sonra daha önce şahitlik yapan Ojeni Varvaryan, Beatris Varvaryan adında bir kızın da dinlenmesini teklif etti. Sanık vekilleri buna itiraz ettilerse de müdde-i umumi şahidin dinlenmesinin gerekli olduğunu söyledi. Beatrisin ifadesi dinlendi.

Ardından müdde-i şahsilerden Hayık'ın verdiği dilekçe üzerine şahidin de mahkemede bulunabileceğini ve şimdilik İstanbul'da bulunan şahitlerin celp edileceğini tebliğ edildikten sonra duruşmaya son verildi.²⁸

VII. Duruşma

Yozgat tehciri davasının VII. Duruşması 18 Şubat 1919 tarihinde yapıldı. Şahitlerden Miralay Halil Recai Bey ifadesinde, iki- üç yüz Ermeni'nin imhasına dair bir telgrafın Kayseri'den Ankara'ya çekildiğini, Başkumandanlıktan tehcir meselesinin mülkiyeye ait olduğuna dair emir aldıklarını söyledi.

Üyelerden Ali Nadir Paşanın sorusu üzerine, şahit Kolordu kumandanı olduğunu, Başkumandanlıkla muhabere ettiğini ifade etti. Ayrıca kendisinin vali ile birlikte hareket etmek zorunda olduğunu, valinin Ermenileri karadan Pozantı'ya sevk

²⁸ *Vakit, 16 Şubat 1919; Memleket, 16 Şubat 1919*

ettiğini, kendisinin tören tertip etmek istediğini, bunun üzerine ikinci olarak siz müdahale etmeyin diye emir geldiğini ilave etti.

Daha sonra şahidin telgrafla ilgili daha önce vermiş olduğu ifadesi okundu. Leon Remzi'nin sorusu üzerine asker ailelerinin sevk edilmemesine dair bir emir aldığını söyledi. Ardından Hami Bey Kumkuyu olayında Ermenilerin isyanına dair bir şey bilip bilmediğini sordu. Şahit, bu olayla ilgili malumatı olmadığını beyan etti.

Bundan sonra Şahab Bey tarafından Recai Bey'e çekilen şifrenin sureti okundu.

Şahitlerden Hristiyaki Andiriyadis ifadesinde, 24 Temmuz 331 Cuma sabahı emir geldiğini ve Cemal Bey'in tehcire başladığını, birinci ve ikinci kabilelerin Sivas'a gönderildiğini, üçüncü kafilenin de Kayseri'ye sevk edildiğini, İttihat ve Terakki Murahhasının Ermenilerin imhası için sözlü emirler verdiğini, Cemal Bey'in buna razı olmadığını ve Çorum'a gittiğini, daha sonra azledildiğini, yerine Kemal Bey'in geldiğini, yalnız Boğazlıyan Ermenilerinin imha edildiğini duyduğunu beyan etti.

Şahit ifadesinin devamında Feyyaz Bey'in Emval-i Metrukeye memur olduğunu, müzayededen kendisinin halı ve kilim aldığını işittiğini söyledi. Tefvik Bey'in de sevkıyatta emir verdiğini, kendisinin birkaç defa Akdağ madenine eşkiya takibine gittiğini, Kemal Bey zamanında Çan tarafında bulunduğunu söyledi.

Kemal Bey şahidin ifadesinin çelişkili olduğunu söyledi. Şahit ise ifadesin de çelişki bulunmadığını iddia etti.

Şahidin sorulan sorular üzerine 2250 kuruş maaşlı şimendifer acenta memuru olduğu anlaşıldı. Leon Remzi Yozgat'tan sevk eden memurlar kimlerdi diye sordu. Şahit, Ahmed Çavuş Şükrü Çavuş cevabını verdi. Bunların amirlerinin de Tefvik Bey olduğunu ilave etti.

Bundan sonra şahit Simon Efendi celp edildi. Simon Efendinin ifadesi dinlendi. Şahit, sanıkları tanıdığını, Salim Bey'in Yozgat'taki imhaya katılmadığı için azledildiğini, başka bir şey bilmediğini söyledi.

Daha sonra şahit Kegam Agob ifade verdi. Kegam Agob, sanıkları tanıdığını, on beş aile ile birlikte Yozgat'a sevk edildiklerini, iki yüz yetmiş kişilik bir kabileye yolda rastladıklarını, Osman Paşa Bağlarına geldikleri zaman yeni mutasarrıf Kemal Bey'in görevli olduğu yere gittiğini, jandarmaların kendilerinden para aldığını, kendisinin kaçtığını söyledi. Ermenileri katledenlerin jandarmalar olduğunu, Kemal

Bey'in bunları koruduğunu ve Ankara'ya gönderdiğini ve halen Ankara'da hapis olduklarını ifade etti.

Ardından Boğazlıyan müftüsünün ifadesi okundu. Müftü, Ermenilerin kafilelerle sevk edildiğini, sevk esnasında bazılarının katledildiğini işittiğini beyan ediyordu.

Şimdiye kadar davete icabet etmeyen şahitlerin celbine karar verildikten sonra duruşmaya son verildi.²⁹

VIII. Duruşma

Yozgat tehciri davasının VIII. Duruşması 20 Şubat 1919 tarihinde yapıldı. Şahit Miralay Şahab Bey ifadesinde, tehcir esnasında Kayseri'de bulunduğunu, Boğazlıyan tehcirine dair hiç bir şey bilmediğini, bu konuda çeşitli söylentiler olduğunu, Yozgat tehcirinde de durumun aynı olduğunu, bu konudaki bilgisinin madunlarından alacağı resmi haberlerden ibaret olduğunu beyan etti. Halil Bey'e muhtelif tarihlerde eşkıyaya ait haberler verdiğini, fakat tehcir konusunda hiç bir şey yazmadığını söyledi. Mustafa Paşanın sorusu üzerine Tevfik Bey'e eşkıya takibi için müfreze verdiğini ilave etti.

Bundan sonra şahit Arşalos'un Yozgat'ta alınan ifadesi okundu. Bu ifadede şahit, Yozgat'ta asker olduğunu, tehcir esnasında kumandanın kendisini evinde sakladığını, evden çıktıktan sonra jandarma ve askerlerin kendilerini aldıklarını, karakola götürdüklerini, şimdiye kadar nerede olduğunun sorulduğunu, asker olduğu için mevki kumandanının kendisini kurtardığını söyledi. Tehcirde kadınları beşer onar köylere dağıtıldıklarının ve bir kısmının da öldürüldüğünün ağızdan ağza dolaşarak yayıldığını, bütün bunları Kemal, Feyyaz ve Tevfik Beylerin muhasebecinin evinde toplanarak karar verdiklerini, bazı kimselerin öldürüldüğünü işittiğini, katlettikleri insanların eşyalarını sattıklarını iddia etti.

Kemal Bey ve avukatları şahidin söylediklerinin yalan olduğunu söylediler. Şahidin ilk ifadesine ait zabıt okundu. Tevfik Bey on beş jandarma ile büyük kalabalığı sevk etmek için yan yana bağlamak mecburiyetinde olduğunu söyledi. Feyyaz Bey de muhasebecinin evine hiç gitmediğini söyledi.

²⁹ *Vakit, 19 Şubat 1919; Memleket, 19 Şubat 1919; İkdam, 19 Şubat 1919*

Leon Remzi ve Müdafaa vekilleri arasında mahkemenin ihlal edildiğine dair tartışma oldu. Bunun üzerine Müdde-i Umumi mahkemede kimsenin söz almadan konuşamayacağını söyledi.

Ardından duruşmaya son verildi.³⁰

IX. Duruşma

Yozgat tehciri davasının IX. Duruşması 22 Şubat 1919 tarihinde yapıldı. Mahkeme başkanı, Kemal Bey'e "Boğazlıyan'da 1500 Ermeni'nin katledildiğini fırka kumandanı kolorduya bildirmiş ne diyorsunuz?" diye sordu. Kemal Bey haberi olmadığını söyledi.

Bunun üzerine Boğazlıyan şube reisinin 18 Nisan tarihli, nakledilen Ermenilerden bahsedilen telgrafi okundu. Kemal Bey böyle bir şeyin olmadığını, bunu şube reisinin kendisinin yazdığını ve ona sorulması gerektiğini söyledi.

Ardından Ermeni taktiline ve çeteler tarafından yapılan şekavetin ortaya çıkardığı zararlara müteallik telgraf okundu. Kemal Bey, bunun Çad ve Kumkuyu'daki isyanlara ait bir telgraf olduğunu söyledi.

Bundan sonra 207 numaralı şifre okundu. Bu şifre Boğazlıyan ve civarında 360 Ermeni'nin imha edildiğine dair bir telgraf sureti idi. Kemal Bey gerçek olmayan şeylerin yazıldığını söyledi.

Mahkeme başkanı Tevfik Bey'den Terzili vakasını anlatmasını istedi. Tevfik Bey, Terzili'nin Maden kazasına bağlı bir nahiye olduğunu, Amerikan Darülfünununda bulunan bir Ermenin isyan tertip ettiğine dair bir telgraf aldığını, oraya gittiğini, o Ermeni'yi papaz kıyafetinde bulduğunu ve sorguladığını, kendisinin oraya özel bir görevle geldiğini söylediğini, sonra da asker kaçağı olduğunu söylediğini, köyde araştırma yaptığını ve seksen tane asker kaçağı bulduğunu, bu asker kaçaklarının isyan için hazırlandığını, bu asker kaçaklarını topladığını, fakat daha sonra kaçtıklarını, bunun üzerine ateş ettiklerini ve bir kısmının öldüğünü, bir kısmını tutuklayarak kıtalarına sevk ettiklerini ve bu meselenin tehcirden önce olduğunu beyan etti. Ayrıca Çad'da bulunan eşkıyaların halen orada olduğunu söyledi.

³⁰ *Memleket, 21 Şubat 1919; Vakit, 21 Şubat 1919*

Daha sonra şahit Miralay Şahab Bey yeniden ifade verdi. Ardından, Yozgat mutasarrıflığında hiçbir Ermeni bırakılmadığı şeklindeki telgrafın okunması üzerine Kemal Bey, aldığı bir çok emirleri tebliğ ettiğini, tehcire ait tebliği emri altındakilere tebliğ ettiğini söyledi.

Daha sonra Boğazlıyan'da 130 Ermeni'nin imha edildiğine dair telgraf okundu. Tevfik Bey bunu yapan jandarmanın Divan-ı Harb'e sevk edildiğini ve halen içeride olduğunu söyledi.

Ardından diğer bir telgraf okundu. Bu telgrafta, Yozgat'taki Ermenilerin imha edildiğinin işitildiği yazılıydı. Şahit Şahab Bey bu telgrafi söylentiler üzerine yazdığını söyledi.

Şahit Terzi Alis sanıkları tanımadığını, tehcir esnasında Yozgat'ta bulunmadığını, Feyyaz Bey'i kendisinin yakalattığını söyledi. Bundan sonra Heyet-i Tahkikiyede vermiş olduğu ifade okundu. Orada vermiş olduğu ifade ile şimdiki ifadesinin tamamen birbirine zıt olduğu görüldü. Alis okunan ifadesinde Yozgatlı olduğunu ve tehcir esnasında Yozgat'ta bulunduğunu, Ermenilerin mallarını gasp edenin Feyyaz Bey olduğunu söylüyordu. Şahit o zaman Feyyaz Bey'i yakalatmak için böyle ifade verdiğini söyledi.

Bunun üzerine Feyyaz Bey İstanbul'a geldiği zaman kendi aleyhinde şahitlik etmemek için Vahan Hacı Karabet adında birisinin kendisinden para istediğini, kendisinin de para vermedikten sonra polise olayı anlattığını söyledi.

Müdafaa vekillerinde Hüsni Bey yalan yere şahitlik yapan Terzi Alis hakkında kanuni takibat talebinde bulundu. Mahkeme heyeti bu talebi kabul etmedi.

Daha sonra duruşmaya son verildi.³¹

X. Duruşma

Yozgat tehciri davasının X. Duruşması 26 Şubat 1919 tarihinde yapıldı. Şahitlerden Nedim, eski Mutasarrıf Cemal, şube reisi Salim Beyler ile Refet duruşmaya gelmemişlerdi.

Müdde-i Umumi Sami Bey müdafaa şahitlerinin dinlenmesini talep etti. Ardından Tevfik Bey'in istidanamesi okundu. Tevfik Bey istidanamesinde İttihatçı

³¹ *Memleket, 23 Şubat 1919; Vakıf, 23 Şubat 1919*

olmadığını, Kumkuyu olayının inzibat meselesi olduğunu, Kemal Bey ile aralarında itilaf olduğunu söylüyordu.

Bunun üzerine mahkeme heyeti müzakereye çekildi. Nedim ve Cemal Beylerin gönderilmesi için İzmit'e, Refet'in gelmesi için polis müdüriyetine, Salim Bey'in yol masrafının verilmesine karar verildi. Şahitlerin celbine kadar duruşmaya bir müddet ara verileceği tebliğ edildikten sonra duruşmaya son verildi.³²

XI. Duruşma

Yozgat tehciri davasının XI. Duruşması 5 Mart 1919 tarihinde yapıldı. İlk olarak eski mutasarrıf Cemal Bey ifade verdi. Cemal Bey, Tokat mutasarrıfı bulunduğu sırada 5 Mayıs 1915'te Yozgat'a tayin olunduğunu, Temmuz'un 10'una kadar Yozgat'ta kaldığını, o sırada Sivas'ta tehcirin başladığını, Müslüman ahaliye heyecan oluştuğunu, bunun üzerine camilerde vaaz verildiğini, Müslüman ahali arasında Hıristiyan asker firarileri tarafından baskınlar olacak diye endişe ve korku olduğunu, bundan dolayı kuvvet çağırdığını, Maden kazasında birtakım şakiler hakkında şöyle böyle oldu diye bir raporun kendisine verildiğini, Yenihan kazasından bir nahiye müdürü ile bir miktar jandarmanın geldiğini, ayrıca bu raporda, bu hallerden dolayı Müslüman ahali iskan edilmeli, asilerde top da var denildiğini beyan etti.

Maden kazasındaki Ermeniler arasında firariler varsa da Amasya ve Tokat'taki sevk edilenlerden de firariler olduğunu söyledi. İfadesinin devamında, 18 Temmuz'da ileri gelenler hakkında sevk emri geldiğini, birinci ve ikinci kafilenin Sivas yoluyla tehcir edildiğini ve teslim edildiğine dair evrak geldiğini, tehcir edilenlerin üzerlerindeki eşyaların alınmasına dair bir emir aldıklarını, Muhasebeci Bey'in başkanlığında bir heyetin gidip aldıklarını ve milli sandığa emanet olarak kaydettiklerini, kendisinin intizam bozulmasını diye Salim Bey'e tavsiyede bulunduğunu, o sırada Çorum'da da tehcir yapıldığını, bu durumun Ağustos'un 5'ine kadar devam ettiğini, bu sırada Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in kendi yerine vekil olarak atandığını öğrendiğini, kendisine idareten görülen lüzum üzerine işten el çektirildiğini söylendiğini, kanuna göre işten el çektirilecek bir durumun

³² *Memleket*, 27 Şubat 1919; *Vakit*, 27 Şubat 1919

olmadığını, bunun için Şurayı Devlet'in bunu tetkik ederek lehte veya aleyhte karar vereceğini, bu nedenle Yozgat'ta bir ay kaldığını, bu sırada haftada bir Cuma namazına, bazen de belediye idaresine gittiğini söyledi.

Şahit tehcirin sonra şiddetlendiğini, fakat ne olduğunu bilmediğini, kasabadan dışarıya çıkmadığını, ahali ile ilişkisinin olmadığını, yalnız mebus Şakir Bey ile bazen görüştüğünü, Boğazlıyan'da tehciri askeriyenin yaptığını, Boğazlıyan'da meydana gelen olaylarla ilgili abartılı şeyler duyduğunu, o sırada şube memurunun fırka kumandanına telgraf verdiğini, Başkumandanlıktan Dahiliye Nezaretinden kendilerine de geldiğini, bu telgrafta bunun aslı astarı yoktur denildiğini, fakat bir çok kişinin Ermeniler öldürülüyor dediğini söyledi.

Murahhas Necati Bey'in Yozgat'a geldiğini, validen bir mektup getirdiğini, bu mektupta " oraya murahhas Necati Bey gönderildi, onun söyleyeceği sözler üzerine hareket olunsun" denildiğini, Necati Bey'in kendisine Azerbaycan'da Müslümanların Ermeniler ve Kazaklar tarafından katledildiğini söylediğini, kendilerinin de buna karşılık vermelerini istediğini, kendisinin Azerbaycan'da meydana gelen olaya burada karşılık vermenin doğru olmayacağını söylediğini ve bu teklifi kabul etmediğini, daha sonra Necati Bey'in Çorum'a gittiğini söyledi.

Cemal Bey Ermenilerin ellerindeki eşyaların jandarmalar veya başkaları tarafından alınmasını diye toplandığını ve mal sandığına konulduğunu ifade etti.

Daha sonra sorulan sorular üzerine Cemal Bey Tefvik Bey'in verdiği raporu ve tehcir telgrafını mahkeme heyetine verdi. Ardından Tefvik Bey'in çete teşkil ederek Ermenileri kestireceğini duyduğunu, bu nedenle mektupla geri çağırdığını, sonra Kayseri yoluyla sevk için emir geldiğini, Boğazlıyan'daki tehciri askeriyeden Kazım isminde birisinin yaptığını, gerek Kemal Bey gerekse oradakiler taktilin olmadığını söylediklerini beyan etti.

Bundan sonra Tefvik Bey'in raporu okundu. Mustafa Paşa, Cemal Bey'e Tefvik Bey'in raporu üzerine ne yaptığını sordu. Cemal Bey de Sivas'ta tehcirin daha önce başladığını, raporda bahsedilen eşkıyanın oradan kaçtığını söyledi. Mustafa Paşa Tokat, Sivas ve Yenihan sevkıyatlarının hangi yoldan yapıldığını sordu. Cemal Bey, Sivas'takilerin Elazığ'a, Malatya'ya doğru sevk edildiğini söyledi.

Sorulan sorulara cevap olarak Cemal Bey gelen emir üzerine hapistekilerin çıkarıldığını, bunların Erzurum'a kadar gittiğini, Yozgat Ermenilerinde isyan

hareketleri görmediğini, Yozgat'taki İttihat heyet-i merkeziye azasını tanımadığını, Bab-ı Ali'nin emri üzerine muhasebecinin başkanlığında Emval-ı Metruke Komisyonun teşkil edildiğini söyledi.

Cemal Bey'den sonra Nedim Bey ifade verdi. Nedim Bey, sanıkları tanıdığını, 332 senesi Mayıs zarfında Mülkiye Müfettişi iken aldığı emir üzerine Boğazlıyan'a gittiğini, tehcirin 331'de yapıldığını, malumatının söylentilere dayandığını beyan etti. 140 kişilik bir Ermeni kafilesinin sevk edildiğini, gece olunca sevk edilenlerin bir ağla konulduğunu, Çad'da Ermeni çetelerinin olduğunu, sevk edilen kabilelerin yolda çetelerin saldırısına maruz kaldığını, Kemal Bey'in çetelere müsamaha gösterdiğini, çeteler içersinde Çerkezlerin bulunduğunu, Boğazlıyan tahkikatına memur edildiği için Yozgat'a ait bilgisinin olmadığını söyledi.

Müdde-i Umumi, Nedim Bey'in yazılı raporunun okunmasını istedi. Boğazlıyan Emval-i Metruke Komisyonundaki suistimale dair rapor okundu.

Bundan sonra Kemal Bey sorulan sorulara cevap verdi. Kemal Bey, Cevizlihan'da bir kaç jandarmanın Kayseri dahilinde Ermeni kızlarına tecavüz ettiğini bildiğini, o jandarmaların Kayseri Divan-ı Harbi'ne verildiğini, Çad'da Tevfik Bey ile birlikte olduğunu, Kayseri Müfreze Kumandanı ile görüştüğünü, Çad vakası dolayısıyla Kayseri Müfreze Kumandanı ile görüştüğünü, Çad vakasının tehcirden önce olduğunu, Kayseri mutasarrıfını ve jandarma kumandanını tanımadığını söyledi.

Ardından sevk edilen Ermenilerin bazılarının sevk esnasında çeteler tarafından öldürüldüğüne dair bir rapor okundu. Kemal Bey bu raporun Kayseri Jandarma Kumandanlığı tarafından yazıldığını söyledi. Tevfik Bey de Boğazlıyan ile Yozgat'ın arasının 103 kilometre olduğunu, bu tahriratın Kayseri mıntıkasına ait olduğunu, Kemal ve Kazım Beyleri Çad'da eşkiya takibinde bulunduğunu söyledi.

Bundan sonra Müdafaa vekili Sadettin Ferid Bey ve Leon Remzi bazı şahitlerin celp edilmesini istediler. Daha sonra duruşmaya son verildi.³³

³³ Memleket, 6,7 Mart 1919; Vakit, 6 Mart 1919

XII. Mahkeme

Yozgat tehciri davasının XII. duruşması 6 Mart 1919 tarihinde yapıldı. İlk olarak, Leon Remzi Efendinin geçen duruşmada dinlenmesini istediği şahitlerin İstanbul'da oldukları takdirde celp edileceği mahkeme başkanlığı tarafından tebliğ edildi.

Daha sonra Kemal Bey sorulan sorular üzerine Eylül sonunda Yozgat mutasarrıflığından ayrıldığını, ardından Ankara'ya gittiğini, Yozgat'ta Ermeni tehciri sırasında meydana gelen olaylardan haberdar olduğunu, fakat kendisinin bu olaylarla ilgili olmadığını, Ermenilerin can ve mal güvenliğinin sağlanması için emir geldiğini söyledi.

Tevfik Bey tehcirden evvel 26 Ermeni'yi Kemal Bey'e teslim ettiğini söyledi. Kemal Bey teslim edilenler eğer asker idiyse şubeye gönderilmiştir dedi. Ardından Kayseri mutasarrıfının 19 Şubat'ta yapmış olduğu araştırmaya dair rapor okundu. Bu raporda, 36 Ermeni'nin jandarma muhafazası altında sevk edilirken bazı jandarmaların hücumuyla katledildikleri ve 11 Ermenin firar ettiği yazılı idi. Kemal Bey bu raporun Kayseri'ye ait olduğunu söyledi.

Mahkeme başkanı araştırmaların ve sevkıyatın ne zaman başlayıp ne zaman bittiğini sordu. Bunun üzerine, Tevfik Bey Sivas'ın gönderdiği haberler üzerine seferberlik başladığında Çad'da toplandıklarını, sevkıyat sırasında Yozgat'ta bulunduğunu, ilk sevkıyatta bulunduktan sonra zahire sevki, eşkıya takibi gibi işlerle meşgul olduğunu söyledi. Ayrıca, Çorum'dan yardım için bir müfreze geldiğini, Boğazlıyan'da görevini kötüye kullanan jandarmaların Divan-i Harb'e sevk edildiğini ilave etti.

Bundan sonra Kemal Bey sorulan sorulara cevap verdi. Müdde-i umuminin soruları üzerine, Kemal Bey sokakta kalan ölülerin defni için emir verildiğini, müfettişin hakkındaki tahkikatı sırasında görevde bulunduğunu, Enver Paşanın Yozgat'tan geçtiğini, fakat kendisinin orada bulunmadığını, murahhas Necati Bey ile görevden ayrıldıktan sonra görüştüğünü, fakat muhabere etmediğini söyledi.

Feyyaz Bey sorulan sorular üzerine, İttihat ve Terakki Partisine üye olmadığını, İttihat ve Terakki defterleri incelendiği takdirde bunun ortaya çıkacağını söyledi. Ayrıca Kumkuyu'da General Hamparsum çetesinin mitraliyozlarla teçhiz olduğunu,

eşkıyaların yapmış olduğu istihkam ve mazgallar olduğunu, bunların enkazlarının hâlâ orada bulunduğunu ilave etti.

Ardından duruşmaya son verildi.³⁴

XIII. Duruşma

Yozgat tehciri davasının XIII. Duruşmasına yeni Divan-i Harb-i Örfi devam etti. Yeni Divan-i Harbi heyeti Reis Ferik Nazım Paşa, üyeler Mirliya Mustafa, Ali Nazım, Ali Osman Paşalar ile Miralay Recep Ferid Beylerden oluşuyordu. Müdde-i Umumi mevkiinde Müdde-i Umumi muavini Haralambidi Efendi vardı. Duruşmada Müdde-i şahsi Leon Remzi ve müdafaa vekilleri de hazır bulundular.

Mahkeme başkanının emri üzerine Feyyaz ve Tefvik Beyler çıkarılarak Kemal Bey sorgulandı. Kemal Bey tehcir esnasında kaymakam olduğunu, Ermenileri Deyr-i Zor'a sevk etmesinin emredildiğini, Nahiye müdürüne emirler verdiğini, tehcirin tarihlerinin muhtelif olduğunu, asker aileleri ile Protestanların sevk edilmemeleri hakkında emir aldığını, tehcirin 11 Temmuz'da başladığını ve Ağustos'un ilk haftasında bittiğini, merkez-i kaza sevkıyatını kaza, nahiyeleri de müdürlerinin yaptığını, kabilelerin kaçır kişi olduğunu bilmediğini, bu işleri Jandarma kumandanın tertip ettiğini söyledi.

Kemal Bey sevk esnasında defter düzenlemediğini, Jandarma kumandanının sevk ettikçe kendisine bildirdiğini, kendisinin de bir üstüne arz ettiğini, bunların dosyalarda kayıtlı olduğunu, sevk edilenlerin emirde hangi yolla sevk edileceğinin belirtilmediğini, kendilerinin Kayseri yoluyla sevkıyat yaptıklarını, Yozgat murahhası Ahmed ve İttihat ve Terakki merkezi azalarını tanımadığını, Mahmud ve Mehmed efendileri bir kabileye tayin ettiğini beyan etti.

Bundan sonra Kemal Bey çıkarılarak Tefvik Bey getirildi. Tefvik Bey sorulan sualler üzerine, tehcirin defterlerini mutasarrıfın yaptığını, iki sevkıyat yaptığını, bu sevkıyatların Cemal Bey zamanında olduğunu, tehcir olanları kabile kabile sevk ettiğini ve adetlerine göre jandarma görevlendirdiğini söyledi. Ayrıca, dört saat kadar kabilelere refakat ettiğini, sonra verilen emir üzerine ayrıldığını, kafilenin yalnız erkeklerden oluştuğunu, bir kişinin taşıyabileceği kadar eşyaları olduğunu,

³⁴ *Memleket, 8 Mart 1919; Vakit, 8 Mart 1919*

paralarının Emval-i Metruke Komisyonu tarafından alındığını, iaşeleri için kırk lira istediğini, fakat on lira geldiğini, Kemal Bey zamanında yapılan tehcirlerde bulunmadığını söyledi. Mahkeme başkanının sorusu üzerine kendi kendisine kimseyi tehcir etmediğini söyledi.

Tevfik Bey'den sonra Feyyaz Bey getirildi. Feyyaz Bey evkaf memurluğundan başka vazifesinin olmadığını, İttihat ve Terakkiye üye olmadığını, Yozgat Ermeni Murahhassının yüzüğünü 2600 kuruşa aldığını, bundan üç ay sonra maaşlı olarak Emval-i Metrukede bulunduğunu söyledi.

Bundan sonra Kemal ve Tevfik Beyler içeri alındı. Mahkeme Başkanı Kemal Bey'e defter tanzim etmediğini söylediğini, fakat Tevfik Bey'in bunun aksini ifade ettiğini söyledi. Bunun üzerine Tevfik Bey defteri Cemal Bey'in tanzim ettiğini söyledi.

Müdde-i umumi, müdde-i şahsilerin kanunen Divan-i Harb'lerde bulunmamaları gerektiğini söyledi ve müdde-i şahsilerin ihracını talep etti. Yapılan müzakere sonucunda müdde-i şahsilerin Divan-i Harb'de bulunmaması kararı tebliğ edildi. Bunun üzerine Leon Remzi salonu terk etti.

Ardından şahit Ojeni çağırılarak daha önce vermiş olduğu ifadesinin tekrarı talep edildi. Ojeni Varvaryan eski ifadesini harfiyen tekrar etti. Daha sonra şahit Hüsamettin Efendi tarafından kendisine gönderilen bir tehdit mektubunu mahkeme heyetine vererek, yolluk talep etti.

Feyyaz Bey bunların tamamen yalan olduğunu, kızı tanımadığını söyledi. Ardından duruşmaya son verildi.³⁵

XIV. Duruşma

Yozgat tehciri davasının XIV. Duruşması 26 Mart 1919 tarihinde yapıldı. Tevfik ve Feyyaz Beyler mahkeme salonundan çıkarıldıktan sonra Kemal Bey'e bazı sorular soruldu.

Kemal Bey, tehcir defterini jandarma dairesinin düzenlediğini, mülazım Hulusi Efendinin sevk edileceklerin miktarını kendisine bildirmesi üzerine, kendisinin de bunu üst makama bildirdiğini, sevk esnasında bizzat bulunmadığı için sevk

³⁵ *Memleket*, 25 Mart 1919; *Vakit*, 26 Mart 1919

edilenlerin kollarının bağlanıp bağlanmadığına dair bilgisinin olmadığını, Emval-i Metruke Komisyonundan yalnız Vehbi ve Mustafa Beylerin isimlerini hatırladığını, kariyelerde meydana gelen bazı tecavüzâtı duyduğu zaman faillerini tutuklayarak mahkemeye sevk ettiğini ifade etti.

Kemal Bey çıkarıldıktan sonra Tevfik Bey getirildi. Tevfik Bey, sevk olunan kafiide genç ve kaçabilecek kimselerin dışında kimsenin ellerinin bağlanmadığını gördüğünü, Kemal Bey zamanında yapılan sevkıyatta kendisini zahire işleriyle meşgul olduğunu ve yerine başkasının vekalet ettiğini, Salmanlı'da çiftlik satın aldığı hakkındaki iddianın doğru olmadığını ve müzayedede bulunmadığını söyledi.

Tevfik Bey'den sonra Feyyaz Bey sorgulandı. Feyyaz Bey, memurların emval-i metrukeden bir şey almamalarına dair emirden haberi olmadığı için müzayededen yüzük satın aldığını söyledi.

Bundan sonra şahit Miralay Halil Recai Bey gelerek eski ifadesini tekrar etti. Daha sonra Şahitlerden Ojeni ve Beatris celp edildi. Bunlardan Beatris, Feyyaz Bey'den hamile kalan bir Ermeni kızını Feyyaz Bey'in zehirlediğini, fakat ahali arasında İspanyol nezlesinden öldü diye söylendiğini iddia etti. Şahit Ojeni de Yozgat'ta Feyyaz Bey'in evinin arandığına ve hiç bir şey bulunmadığına dair Mercan Muallimlerinden Vahan Efendiye gelen mektubu mahkeme başkanlığına verdi.

Ardından duruşmaya son verildi.³⁶

XV. Duruşma

Yozgat tehciri davasının XV. Duruşması 27 Mart 1919 tarihinde yapıldı. Müdde-i umumi makamında Kudretullah Bey bulunuyordu. Sanıklardan Tevfik ve Feyyaz Beyler mahkeme salonundan çıkarıldıktan sonra Kemal Bey sorgulandı.

Ermenilerin taktili meselesinden kendisinin bilgisi olmadığını ifade eylemekle, orada memur olduğu halde şikayet olmasa bile niçin teftiş etmediği, nakle ve tehcire dair emir verilince, nakliye vasıtaları mevcut değilken tehcirde acele edilerek Ermenilerin sefaletine sebep olunduğu ve neden böyle davranıldığı Kemal Bey'e soruldu.

³⁶ *Memleket, 27 Mart 1919*

Kemal Bey Müslüman mültecilerin de aynı sefaletle duçar olduğunu, bunda kabahatin kendisine ait olmayacağını, çünkü elinde ancak o kadar vasıta bulunduğunu, yoksa vazifesini ihmal etmediğini, hükümet askeri sebeplerden dolayı sevkıyat yapınca, beşer onar arabalarla sevk edilerek işin birkaç sene uzamasına müsaade edilmeyeceğini söyledi.

Kemal Bey'den sonra Tevfik Bey sorgulandı. Tevfik Bey, Maden ve Boğazlıyan'daki silahlı Ermeni eşkıyasına dair verdiği rapor hakkında daha önce söylemiş olduğu malumatı tekrar etti.

Bundan sonra diğer sanıklar da getirilerek şahit İngiliz tebaasından Miray Mehmet Bey dinlendi. Mehmet Bey, şubat 1916'da Müslüman ve gayri Müslümanların askere çağırıldığını, gitmeyenlerin zorla götürüldüğünü, Ermenilerin Karakuş deresinde kesildiğini, orada Kemal Bey'i görmediğini, kendisinin kesilenleri seyretmek için gittiğini söyledi. Tarihte bir yanlışlık olup olmadığına dair sorulan soruya karşı Şubat ayı olduğunu tekrar etti.

Sanıklardan Kemal Bey, Şubat ayı esnasında tehcirin tamamen bitmiş olduğunu, askeri sevkıyatın askeriye tarafından yapıldığını, bundan dolayı bu ifadenin doğru olmadığını iddia etti.

Ardından, müdafaa şahidi olarak Üsküdar Mutasarrıfı Mehmed Ali Bey dinlendi. Şahit, tehcirde Yozgat'ta olmadığını, fakat 1916 yılında istinaf mahkemesi reisi olarak tayin olunduğu zaman Feyyaz Bey'i tanıdığını, Feyyaz Bey'in vicdanlı, namuslu ve adam öldürmek gibi şeyler yapmayacak bir adam olarak bilindiğini, onun tehcir işlerine karışmadığına vicdanen emin olduğunu ve İttihat ve Terakki'ye muhalif olduğunu Kemal Bey hakkında bir şey bilmediğini Ermeni taktili memur ve ahali tarafından yapılmış olsa, hiç kimsenin kurtulmaması lazım gelirken yalnız Keller'de bazı Ermenilerin imha edilmesi ve çoğunun kurtulmasından bu emrin gizli ve kirli eller tarafından verilmiş bulunduğu merkezinde olduğunu ifade etti. Bundan sonra izhar-ı hak şahitlerinden Antranik ifade verdi. Şahit önce Kemal Bey'in Keller'de olduğunu ve orada Ermenilerin imha edildiğini söylediği halde daha sonra Kemal Bey'in Keller'de değil Elçekler'de olduğunu beyan etti.

Ardından yine izhar-ı hak şahitlerinden Aznif ifade verdi. Şahit sevkıyatı adetlerle tam anlatarak Cemal Bey'in zamanında da kabilelerin ellerinin bağlandığını, Kemal Bey'in Edirne'de katledilen kayınvalidesinin intikamını almak üzere imha

emrini verdiğini söyledi. Şahit olmuş gibi anlattığı bu olaylar hakkında sorulan suallere bunları akrabalarından duyduğunu söyledi.

Daha sonra Yozgat muhasebecisi Vehbi Bey celp edildi. Emval-i metruke komisyonu reisi olan Vehbi Bey kayıtları reise vererek evlerdeki eşya ile tehcir olunanların emvalinin ne suretle deftere kaydedildiğini, Kemal Bey'in Yozgat'ta bulunduğu yirmi gün zarfında kendi evinde misafir kaldığını Feyyaz Bey'deki yüzüğün Ermeni murahhası tarafından değeri yüz lira ve bir gümüş kutu ile kendisine teslim edildiğini söyledi. Daha sonra Vehbi Bey ile Aznif yüzleştirildi ve duruşmaya son verildi.³⁷

XVI. Duruşma

Yozgat tehciri davasının XVI. Duruşması 29 Mart 1919 tarihinde yapıldı. Bir önceki duruşmada ifadesi bitmeyen şahit Vehbi Bey ifade verdi. Şahit, Feyyaz Bey tarafından alınan yüzüğün asıl değerinin yirmi beş lira olduğunu, yüzüğün sahibinin rızasıyla alındığını ve sahibi olan murahhasın Cemal Bey'in mutasarrıflığı zamanında tehcir edildiğini ifade etti.

Kemal Bey, şimdiye kadar aleyhinde şahitlik yapanların birbirine zıt ifadeler verdiklerini, bu yüzden hepsinin uydurma olduğunu, kayıtlar incelenirse Keller vakası için gösterdikleri tarihte kendisinin Yozgat'ta bulunduğunu söyledi. Ayrıca bunların incelenmesini istedi.

Müdde-i umumi, Kemal Bey'in Ermenilerin garaz ve düşmanlıkla davacı olduklarını iddia ettiğini, kendisinin bunu hatırına bile getirmedeğini, Kemal Bey'in aleyhindeki en büyük şahidin Boğazlıyan Müftüsü ile Rüesa-yı askeriye olduğunu, bunlara ek olarak Ermenilerin şahadeti olduğunu, bundan dolayı Kemal Bey'in mevkisinin müşkül ve titretebilecek bir mevki olduğunu, müdafaa şahitlerinin cürüm hakkında dinlenebileceğini, fakat cürümün ortada olduğunu, bunun için müdafaa şahitlerinin bu adam iyidir demelerinin bir faydası olamayacağını, bunun mahkeme için lüzumsuz olduğunu zannettiğini söyledi.

Bunun üzerine müdafaa vekilleri kanun-i cezanın 47.maddesi gereğince müdafaa şahitlerinin celbini rica ederek, mahkeme karar vermeden suçun sabit

³⁷ Memleket, 28 Mart 1919

olduğunu söylemek ve müdafaa için söz vermemekle ihsas-ı rey edilmiş olacağını söylediler.

Daha sonra mahkeme heyeti müzakereye çekildi. Bir buçuk saat müzakereden sonra müdde-i umuminin talebi doğrultusunda müdafaa şahitlerinin celbinden vazgeçildiği, yalnız İstanbul'da bulunanların dinleneceği tebliğ edilerek duruşmaya son verildi.³⁸

XVII. Duruşma

Yozgat tehciri davasının XVII. Duruşması 31 Mart 1919 tarihinde yapıldı. İlk olarak, Şahitlerden Bahri Bey'in ifadesi dinlendi. Bahri Bey, Feyyaz Bey'in yüzüğü mezaddan 2.600 kuruşa satın alırken kendisinin gördüğünü, Çad balkanında Tevfik Bey'in kendi evinde misafir kaldığını ve tehcir ve sevkıyat aleyhinde olduğunu söyledi.

Bundan sonra, diğer şahitlerin gelmediği anlaşıldı. Bunun üzerine mahkeme heyeti tahkikatın son bulduğunu, ve hükmün çıkarılacağını tebliğ etti. Müdafaa vekilleri müvekkillerinin aleyhindeki iddiaların haksızlığını ispat eden evrakın celp ve tetkikini istirham ettiler. Bunun üzerine müzakereye çekilen heyet kendilerince kanaat hasıl olduğundan, evrakın celbine lüzum görülmediğini ve Feyyaz Bey'in ayrıca muhakemesinin icrasını tebliğ ettiler.

Feyyaz Bey çıkarılırken Müdde-i umumi muavini Harolambidi Efendi sanıklardan Kemal ve Tevfik Bey'lerin Yozgat'ta meydana gelen hadiselerin faili veya şeriki olduklarını söyledi. Bundan dolayı haklarında kanun-i cezanın 56. maddesinin tatbikini talep etti. söz konusu olan madde şöyledir;

“ Her kim memalik-i mahruse ahalsinin yekdiğeri aleyhinde silahlandırarak mukateleye, tahrik ve iğraya veyahud bazı mahallerde gasb ve garet ve tahrib-i memleket ve katl-i nüfus ef'alini ifaya mütecasir olub da kazıye-i fesad tamamiyle fiile çıkar veyahud madde-i ifsadın icrasına başlanmış olursa o kimse idam olunur. ”³⁹

Daha sonra müdafaa vekili Selahaddin ve Hami Bey'ler müdafanmelerinin tanzimi için kendilerine iki gün müsaade edilmesini rica ettiler. Bunun üzerine,

³⁸ Memleket, 30 Mart 1919; Vakıf 30 Mart 1919

mahkeme başkanı müdafaa namelerini hazırlamaya vakit bulmadık gibi şeylere yer verilmemeli dedi. Ardından duruşmaya Çarşamba günü devam edilmek üzere son verildi.⁴⁰

XVIII. Duruşma

Yozgat tehciri davasının son duruşması 7 Nisan 1919 tarihinde yapıldı. Bir önceki duruşmada son duruşmanın 2 Nisan 1919 tarihinde yapılmasına karar verilmişti. Ancak, Kemal Bey'in rahatsızlığı nedeniyle 2 Nisan 1919 tarihinde son duruşma yapılamadı.⁴¹

7 Nisan 1919 tarihinde yapılan son duruşmada ilk olarak Kemal Bey'in vekili Selahaddin Bey dinlendi. Kemal Bey Ermeni tehcirlerine ait gerek istibdat gerekse meşrutiyet dönemlerine ait kısa bir tarihçe yaptı. Daha sonra son tehcirin özel bir kanun ile yapıldığını, tehcir esnasında bazı taarruzların olduğunu, fakat bunun doğrudan doğruya müvekkiline ait olmadığını söyledi. Savunmasının devamında iddia makamının 56. maddenin tatbikini talep ettiğini, ancak bu maddenin asayişi ihlale dair olduğunu, siyasi suçlar ile adi suçların birbirinden farklı olduğunu beyan etti. Ardından 56. maddeyi okudu. Bu maddenin 55. maddeye bağlı olduğunu, bu maddenin de tarafları silahlandırma ve öldürme konusunda olduğunu, tehcirde hiçbir zaman taraflar silahlandırılarak öldürmeye sebebiyet verilmediğini söyledi.

Selahaddin Bey, Ermenilerin yaptıklarının münferit olduğunu, yine bu maddede de fesat çıkar, mukatele başlarsa denildiğini, bu meselede ise fesadın olmadığını, tehcirin ifsad ile değil kanun ve emir ile başladığını, Memâlik-i Osmaniye'de hiçbir fert ve dairenin kanunu tenkide yetkili olmadığını, kanun her ne olursa olsun uyulması gerekir dedi. Bu nedenlerden dolayı bu maddenin uygulanamayacağını iddia etti.

Selahaddin Bey mahkemede şahit sıfatıyla ifade verenlerin söylediklerini analiz ederek savunmasına şu şekilde devam etti; “ *Sırf müşahedeye müstenit ve garazdan azade olarak şahadet etmiş hiçbir şahit yoktur. Birinci şahit Artin Kemal Bey'in Keller'de bulunduğunu, dağlarda dolaştığını beyan ediyor. Halbuki oraya*

³⁹ Memleket, 1 Nisan 1919

⁴⁰ Memleket, 1 Nisan 1919; Vakıf 1 Nisan 1919

⁴¹ Memleket, 3 Nisan 1919

*gitmesi, emirler vermesi yol da dahil olmak üzere beş altı güne tevakkuftur. Halbuki kendisi makamından o anda ayrılmamıştır.” dedi.*⁴²

Selahaddin Bey savunmasının devamında, Şakir Bey’in de duyduğunu hikaye ettiğini, Serkis’in ifadesinin daha önceden tertip olunduğunu, bunu Müdde-i Umuminin de o zaman gördüğünü, Ojen’in gayz ve intikam ile hareket ettiğini, Tabib Karabet Efendinin Kayseri’de ihtida etmiş bir şahit olduğunu, bu şahidin de gayzı olduğunu söyledi. Şahab Bey’in Yozgat’tan çekilen telgrafın kimin olduğunu açıklayamadığını, Hristaki Efendinin de duyduğu şeyleri söylediğini, bu şahidi de Kemal Bey’in bazı suistimallerden dolayı tevkif ettirmiş olduğunu ve bu nedenle şahidin gayzı olduğunu, Simon Efendinin ve Alis’in sözlerinin müvekkili ile bir ilgisinin olmadığını, Cemal Bey’in ifadesinde kendi memuriyeti zamanında meydana gelen isyanları tasdik ettiğini, Mahmud Nedim Bey’in olaydan iki sene sonra yaptığı tahkikatın söylentilere dayandığını, fakat Kemal Bey’in makamından ayrılmadığını söylediğini, bütün bu şahadetlerin çürütüldüğünü beyan etti.

Selahaddin Bey Yozgat’ta Ermenilerin öldürüldüğünü, bunun inkar edilemeyeceğini, fakat Kemal Bey’in buna mani olup olmadığı hususunda konuşmak gerektiğini, tehcirden evvel Ermenilerin isyan ederek insanları katlettiklerini, bunun yabancı raporlarında da belirtildiğini, Ermeni vekillerin Van’da Ermenilerin yaptığı kıtali bile tehcire karşı yapılmış bir hareket olarak göstermeye çalıştıklarını söyledi.

Ardından Kemal Bey’in özel hayatından bahsederek “*müvekkilinin hayatında gayr-i mesul eller gibi bir vaziyetin görülmediğini, hayatında bir takım terfilere, iltifatlara tesadüf edilseydi belki şüpheye düşülebileceğini*” söyledi.⁴³ Ayrıca müvekkilinin on paralık serveti olmadığını, hakimlerin bu hususu da nazar-ı dikkate almaları gerektiğini ifade etti.

Vekil Selahaddin Bey, müvekkilinin, hakkındaki şahitlerin ifadesine göre, Kanun-i cezanın 45. maddesinin 3. fıkrasının uygulanabileceğini söyledi.

Bundan sonra Tefvik Bey’in vekili Hami Bey savunmasını yaptı. Hami Bey, bir takım insanların Müslümanların Ermenileri öldürdüğünü iddia ettiğini, halbuki Müslümanların yaptıkları adilane ve lütufkar muamele sayesinde gayr-i müslimlerin

⁴² *Memleket, 8 Nisan 1919*

her türlü alanda geliştiklerini söyledi. Ermenilerin yaptıkları hareketlerin meydana geldiğini, Müslüman ahalinin silahları olmadığı halde Ermenilerin en ücra yerlerde bile bombalar ve dinamitler ile silahlanarak icra-yı hareket ettiklerini, tehcir sırasında suistimaller yapılarak gerek Ermeniler tarafından Müslümanlar aleyhine gerekse Müslümanlar tarafından Ermenilere karşı yapılan hareketin imha mahiyetinde olmadığını, bunun alınan bir takım tedbirlerden de anlaşıldığını, Ermenilerin eline geçip de himaye edilen bir tek Müslüman'a rastlanmadığı halde gerek Keller vakasında gerek diğer vakalarda Müslümanlar tarafından bir çok Ermenin kurtarıldığını, korunduğunu söyledi.

Hami Bey, bütün bunların meselenin bir imha politikası olmadığını gösterdiğini, bunların Müslümanların hem mağdur hem de ma'zur olduğunu anlattığını ifade etti. Ayrıca daha diğer bir duruşmada okunmuş olan Vehib Paşanın ifadesinin de nazar-ı dikkate alınmasını istedi. Müvekkili hakkında şimdiye kadar şu vakanın faili sensin, şunu sen yaptın denilmediğini, şimdiye kadar hükümetin bir milyon Müslüman'ın katledildiğini söylediğini, bu kadar maktulün beş-altı yüz kadar katilinin olması gerektiğini, bunun mahkemesinin teşkilat-ı hazır ile imkansız olduğunu, müvekkilinin Kumkuyu vakasında failerin tenkil ve takibinde bulunmakla vazifesini yerine getirdiğini söyledi. Ardından Tevfik Bey'in beraatını talep etti.

Bundan sonra, Kemal Bey savunmasını şu şekilde yaptı: *“Paşa hazretleri; gerek mülga Divân-ı Harb'in ve gerekse heyet-i celîlelerinin huzurunda müteâddid celsât akdiyle tedkîkât ve muhâkemâtı icra edilen şu dâva hakikaten târihî ve muazzam vasıflarıyla tavsîfe seza bir muhakemedir. Nasıl olmasın ki Devlet-i Osmâniyye'nin teşekkülünden mukaddem istiklâllerini gayb edüb devletimizin teşkiliyle onun zîr-i cenahında asırlardan beri yaşayan Ermeni unsuru bir adi ve hakka mazhar olarak sanat, ticaret ve şâir mevâdd-ı iktisâdiyede hatta millet-i hâkime olan unsur-ı İslâm'a mütefevvik bir inkişâfa nail olmuş iken son zamanlarda asırların tevliid ettiği bir his sâikasıyla Ermeni milleti dahi istiklâl dâiyesiyle harekât-ı ihtilâlkârâneye teşebbüs etmişler ve bunun memleket dâhilinde hâkan-ı esbâk zamanında görülen âsâr-ı fîliyesi malûm olduğu üzre itfa edilmişdi. Devletimizin*

⁴³ Memleket, 8 Nisan 1919

evvel zamanki şekl-i hükümeti tertibât-ı asriyye ile muvafık olmadığından bizde de hükümetin meşrûtiyeti kabul eylemesi yolunda vukuu bulan harekâtta şüphesiz Ermeniler'in de gerek dâhil ve gerek hâric-i memlekette pek çok muavenetleri mesbûk olmuştur. Vaktâ ki Meşrûtiyet'in istihsâliyle bilumum anâsırın müsâvât-ı hukuka mazhar olarak hemdest-i vifâk çalışmaları ve yaşamaları iktizâ ederken yine bu unsurun arzusu tatmin edilmemiş olmalı ki İnkılâb'dan sonra dahi bazı mahallerde vekâyi-i sabıkanın tahaddüsünü görüyoruz. Nihayet sûret-i duhûlü ister sakîm bir siyâset eseri olsun ister sevab bir hareket olsun Harb-i Umûmî'ye devletimizin dâhil olduğu hengâmede yine bu unsur şu hâdiseyi husûl-i maksada muvafık bir zemin ve zaman addederek haricî müfsîdârların da inzimâm-ı tahrikasiyle maalesef müdâfaa-i memleketi ihlâl edecek mahiyette harekâta tasaddî etdiler. İşte o zamanın hükümeti şu vekâyi dolayısıyla temîn-i emniyet ve müdâfaa-i memleket kasdiyle tehcir kanununu ısdar eyliyor. İşte bu kanunun tatbiki esnasında bu unsurların müdâfaadan âciz kısmı hakkında bazı taaddiyât icrası suretiyle düçâr-ı gadr ve zulm olmalarından dolayı bu fiilin mürtekipleri hakkında icra edilen şu muhakemenin ehemmiyeti bir kat daha tezahür eder. Bir de şu ehemmiyeti taz'îf eden diğer bir husus var ki o da maateessüf harbdan mağlub çıkan milletimize karşı sürülmek istenilen şu mezâlim ve fecâyi'in milletçe irtikab edildiği hakkındaki lekenin izâlesidir.

İki Divân-ı Harb'in on dokuz celsesini işgal, bugün de kanunun ve vicdanınızın hû km-i adline intizâr eden bu mesele geçen gün Reis Paşa hazretlerinin alenî beyanâtından anlaşıldığı üzere heyet-i hâkimece arîz ve amîk tetkîk eylenmiş olsa gerekdir. Bu tetkîkât sırasında heyet-i celîleniz hâdisât-ı malûmeyi yalnız tarz ve sahâ-i vukuu itibariyle değil, aynı zamanda esbâb ve avâmil-i hudûsu itibariyle de nazar-ı dikkate aldığından şüphe etmek istemem, pek yüksek bir vazifeyi ifâya davet olunan heyet-i celîleniz bugün târihimizin sahifelerine milletimizin bir dâvasını tesbit edecektir. Adalet-i vicdanîsiz yalnız bir mesele-i münferîdeyi değil, bütün millet'in muhit-i mağduriyetini tenvîr edecektir. Düne kadar bir heyet-i hâkime vaz'mda olan sizler şu dakika bir muhâkeme-i târih sıfatım iktisâb etmiş bulunuyorsunuz. Ben de kendimi böyle bir muhakemede, böyle millî bir dâva ile alâkadar görerek son müdâfaamı mazideki hâdisât'dan yani meselenin hakiki esbâb ve sevâikinden istihraç etmek isterim.

Ermeni komitelerinin müstakil bir Ermenistan vücuda getirmek emeliyle ilk önce Avrupa'da, bilâhare nasıl fâilâne çalıştıkları ve devletin gâileli zamanlarında ekseriya zaafından istifâde ederek ne gibi hâdisât-ı hûnrîzâneye sebebiyet verdikleri malûmdur. Hâkan-ı mahlû" ve mağfur zamanında bazı tedâbir-i şedîde ile bastırılan mahûd ihtilâllerden sonra Ermeni komitelerinin saha-i faaliyeti Rus Çarlığı'nın maddî ve manevî müzâheretiyle bir kat daha genişliyerek nihayet Balkan hezimetini müteâkib Vilâyât-ı Sitte'de ecnebi murakabesi tesisi yolunda bir teklif vukuu derecesine kadar varmış olması da gösteriyor ki Ermeniler her ne bahasına olursa olsun devletimizin zararına bir istiklâl istihsâlini gâye-i emel edinmişlerdi. Harb-i Unûmî'nin zuhuru üzerine Ermeni milleti bu fırsatı namlusuyla ittihâz ederek Osmanlılığı en yakın ve can alıcı noktadan vurmak için Rus ordusu karargâhında ahz-ı mevki' etdi. Bogos Nubar Paşanın mahud teklifi üzerine fırka ihtilâfları ortadan kalkarak bütün Ermeniler müşterek düşman dedikleri Türkler aleyhine birleşdiler. Ermeniler'in müteaddid cephelerde düşmanlarımızla tevhîd-i mesâi etmiş olduklarını ve bu sayede istiklâle hak kazandıklarını alenen ve resmen yine kendileri itiraf eldiler. Ermeniler vicdansız cinayetlerle Van, Karahisar, Muş hâdiselerini ika ve Müslümanlar'ı ve ordunun sevkıyat kollarını ifnaya girişdiler. Bu kadar azîm cinâyâtın müdafaasız ve hamisiz kalmış olan bu safhası tetkâk olunmadıkça ve bugün heyet-i celîlenizin meşgul olduğu hâdise bu nokta-i nazara göre muhakeme edilmedikçe verilecek hüküm, vicdân-ı İslâmiyet ve insaniyeti tenvîr edemez. Vehip Paşa raporunun münderecât-ı feciâsı elbetde heyet-i celîlenizde bir kanaat husule getirmişdir.

Osmanlı ailesinin en sakin ve hakperver; en acz-nevâz ve müsamahakâr bir unsuru olan Türkler her halde müsebbib ve zâlim mevkiinde değildi.

Unsur-ı İslâm eskiden olduğu gibi bu sefer de bütün vatandaşlar hesabına mebzûlen kanını verirken Ermeni milleti Osmanlı ailesini yıkıp çıkararak kendine bir istiklâl temin etmek maksâdiyle bizzat İslâm'a, orduya her sınıf ve her yaşdan kadın ve erkek bütün Müslümanlar'a saldırıyor, Rus ordularının pişdârlığını ifâ ederek koca bir unsur-ı masumu kesib mahv ediyordu. Bu halde hem memleketin hem de ordunun selâmetini tehlikede bırakıyordu. Binâenaleyh tehcir esnasında vukua gelen hâdisâta gelince ermeni çetelerinin mezâlîmi ile ateşden kaçarcasına hudud boyuna

ve içeri gelenlerin manzara-i elemnâki ve yüzbinlerce masum Müslümanlar'm seb'âne kati edildikleri ahâli-i İslâmiye arasında intişârı, zâten harbin fecâyii haddinden fazla görmüş ve duymuş olan halkın gayz ve kinini tahrike kâfi ve galeyân-ı eskârı badi idi. Nitekim şahadetleri aleyhimde telâkki edilen Yozgad mutasarrıf-ı sabıka Cemâl ve mebûs-ı sabık Şâkir Beyler bile bu hakikâti huzur-ı mahkemede alenen söylemişledi.

Ermeniler tarafından itlaf edilen din ve ırkdâşlarının mâtem-i hicranı Müslümanlar'ın yüreğini sızlattığı ve her gün gelen kara habeilerin halkın hissiyatını tahrik etmekden hâlî kalmadığı, Ermeniler ise dâima Rus ordularının kâh önünden geçerek kâh arkasında kalarak ekseriya memleketimizin kuvve-i askeriyeden mahrum bulunmasına güvenerek ikâ'-ı fecâyii'den hâlî kalmamaları ihtimâl ki iddia edildiği veçhile Yozgad livası dâhilinden sevk edilen bazı Ermeni muhacir kafilelerine Ermeniler'in Müslümanlar hakkında irtikâb ettiği her nevî fecâyî'e şahit olmuş bazı asker firarilerinin tecâvüzüne sebebiyet vermişdir. Ancak mağlûbiyetin aleyhimizde husule getirdiği cereyanı durdurmak maksadıyla makâm-ı âlî-i iddianın talebi veçhile kurbanlar verilmesi matbuatın beyânına nazaran eğer bir siyâset iktizâsı farz edilirse heyet-i celîleleri siyâsî değil ancak hak ve adaletle binayı hüküm etmek vazîfe-i vicdâniyesi karşısında bulunduğundan bu mülâhazatın gayr-i varîd olacağı kanaatini perverde ile bendeniz gibi küçük bir memurun iddia olunduğu veçhile mürettib ve nâzım olarak kabulü nasıl mümkün olur ?

Hayatı takdir ve üç evladıyla beraber yedi nüfusdan mürekkebe olan efrâd-ı ailesiyle dâima mihnet ve zaruret karşısında yine hulûs ve istikâmetden başka bir rehber tanımamış, vicdanına kat'iyen kan lekesi sürmemiş Ermeniler'in katli için halkı teşvik değil hatta tecâvüz edecek herhangi bir şahıs hakkında divân-ı harb-i örfîye sevk suretiyle tecziye edileceğini Yozgad'a muvaslatını müteâkib aslı mevcut olması lâzım gelen beyanname neşri suretiyle vazîfe-i maniasını ifâ ve mütecavizleri Kayseri Divân-ı Harb-i Örfîsi'ne sevk ile âsâr-ı fiiliyesini göstermiş bir memur için elli altıncı maddenin tatbiki bilmemki nasıl kabil-i kabul olur. Tatbiki talep olunan o 56. madde ki: Fıkra-i evvelâsı, her kim memâlik-i mahrûse ahâlisini yekdiğeri aleyhinde silâhlendirilerek mukateleye tahrik ve iğvâdır. Paşa hazretleri mahkeme-i âlîyelerinde şahit sıfatıyla istimâ' olunan şulûdun yalan, yanlış ifâdât ve şahâdâtı emrimle ve ahâliyi teslîh

suretiyle katl-i nüfus olunduğuna dâir olmayub bilâkis Keller'de bizzat bulunarak fi'i-i katala iştirak eylediğim merkezindedir. Bi'l-fi'il katl-i nüfus icra etmediğim kuyudât-ı resmîye ve tahkikât-ı şâire ile heyet-i celîlelerince kanaât-bahş olunduğu gibi binlerce halk tarafından balta ve kazma ile Ermeniler'in kati edildiğine dâir vâki olan şehâdet ve iddia üzerine bendeniz tarafından fi'l-i katalin icrası için ahâliye balta ve kazma ve silâh itası suretiyle ahâli-i İslâmiye'yi tahrik ve iğvâ ettiğime dâir huzûr-ı mahkemede hiç bir şey cereyan etmemiş yalnız vukuu iddia olunan kati mahallinde elimde kılınçla, nargile ile, ayş ü işretle def ve dünbelekle ahâliyi bizzat katala sevk ettiğim dermeyân edilmiştir. Bu şahâdât ise bâlâda arz ettiğim tahkikat ile hilâf-ı vâki hakikat olduğu heyet-i celîlelerince de sabit olmuş ve esasen hiç bir ferde ve her hangi bir maksadla silâh, balta, kazma ita edilmemiştir.

Fırka-i saniye: Her kim bazı mahallerde gasb gâret ve tahrîb-i memleket ve katl-i nüfus ef alini ikâ'a mütecasir olub da ilh. sûretindedir ki bu fıkranın da bendeniz hakkında tatbiki gayrı mümkündür. Çünkü gasb ve gâret ikâna mütecasir olduklarına muttali' olduğum her hangi şahsı Kayseri Divân-ı Harb-i Örfisi'ne sevk etdim. Sevk ettiğim eşhasın mikdârı Divân-ı harb-i mezkûrca malûm olacağından lede't-tahkîk tezahür ve bu sebeble gasb ve gâret ikâna mütecasir olmadığım anlaşılır. Tahrîb-i memleket ise vâki olmamış, bilâkis kurâ-yı metrûkeye bekçi tâyini suretiyle muhafaza esbabına tevessül edilmiştir. katl-i nüfus ef alini ika için de hiç bir ferde kat'iyen bir emir verilmemiştir. Şimdiye kadar cereyan eden mahkeme-i aleniyede emrimle katl-i nüfus icra ettiği sabit olmuş bir mücrim gibi veyahud bendenizden böyle bir emir almış olduğunu ifâde etmiş bir şahıs veyahud bendenizin katl-i nüfus için emir verdiğimi iştirak etmiş bir şahit yoktur ki katl-i nüfus ikama mütecasir bulunduğum anlaşılsın.

Saniyen: Paşa hazretleri Müdde-i umûmî Bey'in hakkımda tatbikini talep ettiği elli altıncı madde : Adâlet-i vaz'ı kanunun maksadından tamamiyle tebâüd edilmedikçe bendeniz hakkında madde-i nezûre ahkâmının tatbikine imkân yoktur. Bu bâbdaki mülâhazamın da ilâvesine müsaade buyurmanızı rica ederim. Malûm-i âlileridir ki bir cürmi-i evvelâ bilmek için kaide-i ahkâm-ı kamûniyeyi ihlâl ve tecâvüz kasdının vücudu sabit olmak lâzımdır. Vaz'-ı kanun, cezâ'nun nev'i ve derecesini ta'yin ederken mücrimin maksad ve niyetinin mahiyetini nazar-ı itibara aldığı gibi hâkim de cürmün cihet-i maddîyesiyle birlikte cihet-i manevîyesini yani mücrimin ahvâl-i ruhiyesini kasd ve niyetini tahlil ve avâmil-i cürmünü

tedkîk ve terkîb etmek mecburiyetindedir. 56. maddeyi ihtiva eden Kanûn-ı Ceza faslının unvanı ve mevâdd-ı müteakibe ahkâmının insicam ve irtibatı ve tertîb ve tanzîminde vaz'-ı kanununun tefekkürât ve mülâhazatını sevk ve tahrik eden esas hukuku nazar-ı dikkat ve itinâyâ alınınca fasl-ı mezkûrun ihtiva ettiği cezalarla bir mücrimin tecziyesi için cürmün devlete karşı kasd-ı fesâd ve ihtilâl icra edilmiş olması lâzımdır. Bendeniz ise devletime karşı ihtilâl etmedim. Ordunun önünde, arkasında vatanın müdâfaası için hükümetinin emniyet ve itimâdıyla ellerine verdiği silâhları vatanın bağına, devletimin mevcudiyet ve istiklâline, ahâli-i İslâmiye'nin hayatına, ırz ve malına tevcih eden Ermeni ihtilâlcilerinin livam dâhilinde de ifsadından ve ateş-i ihtilâlin sirayetinden tahaffuz için hükümet-i merkeziyece verilen emir mucibince bunları tehcir etdim. Sevk esnasında ihtimâl ki bir takım fecâyii vukuu bulmuşdur.

Bu, Ermeniler'in cinayetlerinin ve hûnrîzânelerinin be-hasebi'n-nâs'aniye yine ahâli-i İslâmiye'nin kalblerinde husule getirdiği hiss-i intikamın netâyic-i zarûriyesidir.

Böyle bir fi'ilden tamamiyle münezzehtir olduğumu huzur-ı Rabbü'l-âlemîn'de ve mahkemeniz muvacehesinde bir kere daha tekrar ve te'yid ederim. Ahâliyi de yekdiğeri aleyhinde ne tahrik ve ne de tahrîs etdim.

Müdde-i umûmî Bey böyle bir şeyi tasavvur buyuruyorlarsa onu Ermeniler'in yer yer tevessü' eden hıyanetlerinde ve aksi sadâsı asmanı tutan hûnrîzliklerinde araması lâzım gelir. Paşa hazretleri bugün bendeniz yerine huzûr-ı hâkimânenizde bir Ermeni ihtilâlcisi bulunsaydı devletin hâkimiyetine karşı Ermeni ahâliyi Müslümanlar ve ordu aleyhine tahrik ve teşvik eden o adam hakkında 56. maddenin tatbik-i ahkâmını Müddei-i umûmî Bey talep edecekler mi idi. İddiaları ahkâm-ı kanûniyeden mülhem oldukça elbet de edeceklerdi.

Zira ihtilâlcinin kasd ve niyeti ve fi'ilin sûr-ı icrâiyesi kazıyye-i fesadın şerait ve avâmilini tamamiyle ihtiva eyleyecek idi. İnsaf buyurunuz Paşa hazretleri son güne kadar bâ-irâde-i pâdişâhî vazifesi başında bulunmuş olan bir memur nasıl olur da fedakâr bir ihtilâlcinin mevkiine konabilir. Mülâhazatımızı te'yiden şunu da arza müsaade buyurunuz ki Kanûn-ı Esâsî'nin yüz on üçüncü maddesi emniyet-i dâhiliye ve hâriciye-i devleti ihlâl eden cerâimin mahiyet-i siyâsiyesini sarahaten ta'yin ediyor. "Mülkün bir cihetinde ihtilâl zuhur edeceğini müeyyid asar ve emârât görüldüğü halde hükümet-i seniyyenin o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten idâre-i örfiye ilânına hakka

vardır." Kanûn-ı Esâsî idâre-i örfiye ilânını ihtilâl hâline hasır ve tahdîd ediyor ve bundan mülhem olan va'z-ı kanunda kasd-ı fesâd ve ihtilâl ile ika edilen cerâimi ihtiva eden Kanûn-ı Cezâ'nın birinci ve ikinci fasıllarını ve işbu cinâyet-i cürümlere mürtebit bazı kazıyye-i fesâd ve ihtilâli teshilen ika etmiş olanlara hasır ediyor. Ben ise devletime karşı ihtilâl etmedim. Binâenaleyh livam dâhilinde vukuu iddia olan katiden dolayı 56. maddenin hakkımda tatbiki bâlâda arz ettiğim esbâb hasebiyle hem kavâid-i hukûkiyye hem va'z-ı kanunun maksadına külliyyen münâfi'dir. Bu müdâfaâtdan sonra ma'rûzâtını nazar-ı dikkat ve merhamete alarak ve ellerinizi vicdanınız üzerine koyarak hakkımda itâ-yı hükm buyurulmasını mahkeme-i muhtereme-i âdilânenizin adaletinden intizâr ederim Paşa hazretleri."⁴⁴

Kemal Bey'den sonra Tevfik Bey savunmasını yaptı. Tevfik Bey suçsuz olduğunu beyan etti. Ardından kararın daha sonra açıklanacağı bildirilerek duruşmaya son verildi.⁴⁵

2. Yozgat Tehciri Davası Kararı

Yozgat tehciri davasının neticesinde sanıklardan Kemal Bey'in Askeri Ceza Kanunu'nun 171., Mülkiye Ceza Kanunu'nun 170. ve 171.maddeleri gereğince idamına, Tevfik Bey'in Ceza Kanunu'nun 45. maddesinin ikinci fıkrasına göre 15 sene kürek cezasıyla cezalandırılmasına karar verilmiştir.

Karar Sureti

"Muhâkemât-ı câriye veçhile tarafeynin iddia ve ifâdâtı ile müdâfaatın istimaından ve bi'l-cümle evrâk-ı dâvanın serapa mütâlâa ve tedkikinden sonra icâb-ı keyfiyet müzâkere olundukta, gerçi mazmunîn ve vekil-i müdafileri inkâr-ı töhmet ve talep-i beraat etmekte iseler de ahkâm-ı celile-i İslâmiyye ve kavânin-i mevzua-i Osmâniyye'nin emir ve inbâsına tebâen bi'l-umum anâsırı yekdiğerinden tefrik etmeyerek muhafaza-ı ırz ve can ve mallarının temini ve hukûk-ı ammenin her gûna hasar ve halelden vikaayesi kâffe-i memurîn-i devletin akdem-i vezâifinden bulunduğu halde, mücrimiyetleri talep olunan Boğazlıyan kaymakamı ve Yozgad mutasarrıf vekili Kemal ve Yozgad livası jandarma kumandanı Binbaşı Tevfik beyler, dâire-i memuriyetlerinde tehciri emr olunan Ermeniyân'ın aceze kadınlarına ve sagîr ve sagîre

⁴⁴ Memleket, 8 Nisan 1919

çocuklarına varıncaya kadar evâmir-i mübalağa-i resmîyedeki istisnaları bile gözetmeksizin li-ecli't-tehcir sevk eyledikleri, kaafîleleri teşkil edenlerin kâffesini nûkud ve zî-kıymet eşyalarından bade't-tecrîd hukûk-ı şahsiyelerini nazar-ı itibâra almaksızın mücerred ihtirâsât-ı zâtîyelerinin şevkiyle bazı eşhâs-ı leîmenin tebligat ve telkinât-ı hafıyye-i gayr-i meşrualarını bi'l-kabul, n erkûmların müreffehan ve salimen mahall-i muayyeneye îsâl edilebilmeleri için ittihâzı lâzım gelen tedâbiri katiyyen ve kasden nazar-ı itibâra almamak ve emr-i muhafazaları taht-ı temine almadıktan başka bi'l-küllîye müdâfaa imkânlarını selb için zükûrun kollarını bağlayarak tasdim ve tarz-ı tatbiki tayin edilen fecâyiin îkâma meydan vermek ve hatta fecâyi-i mezkûreyi bilâ istihbar mükerreren istizah eyleyen âmirine karşı ketm-i hakikatle vukuatın men'ine sed çekmek ve eşhâs-ı gayr-ı mes'uleyi mes'ul olan memur ve muhafızlar üzerine âmir olarak bi'l-îzam makasîd-ı leîmenin husulünü teyid ve teshil eylemek suretiyle hissîyât-ı insaniye ve medeniye ile veçhen mine'l-vücûh kaabil-i telif olmayan ve tahsis-i inde'l-islâm kebâir cinâyâtdan ma'dud olan ervai kıtal ve neheb ve gârete sebebiyet vermiş oldukları, istimâ olunan şuhûdun ale'd-derecât vâki olan kanaat-bahş şahadetten ve bazı memurîn-i askeriye beynlerinde teati edilen muhâberât-ı resmîye-i telgrafiye münderecâtından ve maznun-umümâüleyhümânın red ve cerhi tazammun etmeyen ecvibe-i adîdeleri tedkikatından ve tehcir kaafîlelerindeki sigar ve nisvâmî velî ve mukarriblerinden tefrik etdirmeleri ef'al-i mesbûtadaki maneviyât ve makâsıdlarını izhâr eylediklerinden ve en nihayet müdâfaa vekillerinin ve maznunların istimâ olunan son müdâfaalarından dârü'l-harekâtda ve bâ-husûs düşman ülkesinde ve taht-ı işgalinde bulunan mahallerde bazı sebûk-magzan komitecilerin teşvik ve teşcîlerine katılarak düşman tarafına tevcih ve harekât-ı ihtilâliyyeye iştirak ve kıyam eylemeleri Memâlik-i Osmaniye'nin diğer taraflarında bulunan milletdaşlarının efkâr-ı fasîde-i mezbûreyi mürevvic olmalarına delil olamayacağı zaman zaman zuhurâtından bu gibi teşebbüsât-ı müfsîdkârâneye Ermeni milletinin bir cüz'ü iştirak eylemiş ve mütebakisinin sur-ı adîde ile isbât-ı sadakat ve merbutiyet etmiş olmalarıyla müberrehan ve her memurun bâlâda muharrer olduğu veçhile hissîyât-ı milliye ve agraz-ı şahsiyeden nefsinî mücerred ederek bi hasebi'l-memuriye yedd-i emânetine mevduu ahâlinin bilâ tefrik cins ve mezheb peder-i müşfikleri gibi muhafaza-i hayat ve

⁴⁵ Memleket, 8 Nisan 1919; Vakit, 8 Nisan 1919

hukuklarına hasr-ı vücûd etmesi bir emr-i mutlak olduğu halde mumaileyh Kemal Bey'in müdâfaatında dermeyân ettiği gibi Van ve Erzurum ve Bitlis cihetlerindeki Ermeniler'in Müslümanlar'a karşı reva gördükleri mezâlîmi şayân-ı ehemmiyet harekât-ı ihtilâliyede bulunmadıkları anlaşılan Yozgad'da mutavattun Ermeniler'e muhmîl ile hiçbir cevâz-ı kanunî ve vicdanî bulunmadığı halde merkumun haklarında hiss-i intikam ve agrâz-ı şahsiye izhârı ve hatta yalnız zîr-i idaresinde bulunan sancak ahâli-i İslâmiyesi'nin değil bi'l-umum İslamların millet-i merkûme aleyhine bi'l-mukabele taktîl fikr-i sakîminde bulunmalarını tabii ve adetâ lâzım görmesi evrâk-ı mevcûde meyanında bulunan ve münderecâtı üç şahs-ı gayr-i mes'ulü memûr-ı resmî üzerine âmir her gûna emirlerine itaate kaafîle muhafızlarını mecbur kalmış olan hatt-ı destîyle muharrer vesikasının irsalinden maksadı kaafîle eşhasının taktîli olduğunda şüphe ve tereddüd bırakmadığından delâil-i mesbûta ve berâhîn-i katia-i mezkûreye karşı mazmûnân-ı mümâileyhümâ ile müdâfaa vekillerinin dermeyân etmiş oldukları müdâfaat külliyyen bâtil görülmüş ve müddei-i umumîliğin Mülkiye Ceza Kanunnâmesi'nin 56. maddesinin tatbiki yolundaki talebi dahi gayr-ı muvafik bulunmuş olmağla mümâileyhümâ Kemal ve Tefîk beylerin Mülkiye Kanunnâme-i Hümâyûnu'nün 45. maddesi mucibince mücrimiyetlerine mütefîkan karar verildikten sonra tâyin-i cezaları hakkında cereyan eden müzâkere neticesinde irtikab eyledikleri ef'âl-i cinâiye-i mezkûr 45. maddede zikrolunduğu veçhile hem fiil addolunarak mücrimîn-i merkûminin her birinin fâil-i müstakîl addi ve ancak Kemal Bey'in mezkûr sancakta en büyük mülkiye memuru olduğu halde taktîl ve neheb ve gârât-ı ef'âl-i cinâiyesinin tarz-ı icrasını tertîb ve bir takım gayr-ı mes'ul eşhası tehcir kaafîlelerine tefrik etmek ve merâtibe riâyet eylemeğe bile lüzum görmeyerek doğrudan doğruya kaafîle memur-ı resmîsi Şükrü Çavuş'u eşhâs-ı merkûmenin emrine itaate sevk etmesi hasebîyle fâil-i aslî ve merkum Tefîk Bey'in de fer'an zî-medhâl olduğuna kanaat-ı tamme-i vicdaniye hâsıl olmağla taktîle neheb-i gâretten tahaddüs eden ef'âl-i mezkûre ber veçh-i bâlâ 45. maddeye tatbikan hem fail olup Askerî Ceza Kanunnâme-i Hümâyûnu'nün 171. ve Mülkiye Ceza Kanunnâme-i Hümâyûnu'nün 170. maddelerine mutabîk ve mezkûr 170. madde ise "Gerek müsellâh ve gayr-i müsellâh alenen tehacüm ile ve gerek kesr-i sûr ve ebvâb ile ve gerek eşhas üzerine icrâ-yı tazyikle müctemian zahire ve erzak ve emtia ve eşyayı yağma ve tahrib eylemek ... idam" ve Mülkiye Kanunnâme-i Hümâyûnu'nün 170. madde-i kaimesi dahi "taammüden bir şahsı katleden veya aba ve ecdâd ve emhât-ı vücûhâtından birini

*velev min gayr-ı taammüdün kasden katleyleyen kimse idam olunur" bi-ibâretihâ nâtık bulunduğundan mücrimân-ı merkûmândan Kemal'in idam ve salifü'z-zıkr 45. maddenin fıkra-ı saniyesi dahi "eğer fiil-i aslî idam veya müebbed kürek cezalarını müstelzim ise fer'an zî-medhal olanlar hakkında on senedan aşağı olmamak üzere muvakkaten kürek" deyû muharrer bulunduğuna binâen Tevfik'in dahi 15 sene muvakkat kürek cezâlarıyla tecziyelerine müttefikân karar verildi."*⁴⁶

B. Trabzon Tehciri Davası Duruşmaları ve Kararı

1. Trabzon Tehciri Davası Duruşmaları

I. Duruşma

Trabzon tehcirine ait mahkemenin ilk duruşmasına 26 Mart 1919 Çarşamba günü saat iki buçukta Nazım Paşanın başkanlığında başlandı. İlk önce dava sanıklarından Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey'e on gün süre verilmesine dair rapor okundu. Ancak, Savcının talebi üzenine yapılan müzakereden sonra mahkemenin Cemal Azmi Bey'in gıyabında yapılmasına karar verildi. Sanıklardan Acente Mustafa, Rüsûmât Müdürü Mehmed Ali Bey, Otelci Niyazi, Merkez-i umumi azasından Yusuf Rıza Bey, Trabzon Polis Müdürü Nuri Bey, Jandarma Müfettiş Muavini Kaymakam Talat Bey, Sıhhiye Müdürü Ali Saib Bey' e gerekli sorular sorulup hüviyetleri tahkik edildikten sonra soruşturma heyetinin sanıklar hakkındaki raporu okundu⁴⁷.

Bu raporda Değirmendere'nin batısında Ermenilerin katledildiği, kayıklara doldurularak denizde boğdurulduğunu ve Hilal-i Ahmer hastahanesinde zehirlendikleri konu ediliyordu.⁴⁸

Bundan sonra Müdde-i Umumi soruların kısa kesilerek adaletin süratle tezahürünü talep etti⁴⁹.

Sanıklardan Acente Mustafa Nuri Efendi ifadesinde: Şehrin Ruslar tarafından bombardıman edilmesinden sonra hükümetin Ermenilerin beş gün içinde şehirden çıkmalarını ilan ettiğini ve bir Ermeni dostunu kendi evinde sakladığını, bu mesele

⁴⁶ *Hadisat, 14 Nisan 1919; Sabah, 14 Nisan 1919*

⁴⁷ *Memleket, 27 Mart 1919; Vakıf, 27 Mart 1919; Alemdar, 27 Mart 1919*

⁴⁸ *Memleket, 27 Mart 1919*

⁴⁹ *Memleket, 27 Mart 1919*

ile alakası olmadığı için fazla malumatı olmadığını, zehirlenme ve boğma söylentilerinin doğru olmadığını söyledi.

Rüsûmât Müdürü Mehmed Ali Bey de verdiği ifadede tehcir sırasında zehirlenme, öldürme ve kadınlara sataşma gibi haberlerin doğru olmadığını ve kendisinin de hiç alakadar olmadığını söyledi.

Daha sonra ifade veren Polis Müdürü Nuri Bey ifadesinde; tehcirin 13 Haziran'da Valinin beyannamesi ile başladığını ve bu işle vazifeli komisyonda kendisinin de bulunduğunu söyledi. Ahalinin üç dört gün içinde şehirden çıkarıldığını, öldürme olayının olmadığını sadece evlerinde arama yapıldığını beyan etti. Tehcir edilenlerden kalan eşyaların komisyon tarafından hazırlanan depolara konulduğunu ve diğer bir komisyonun da Amerikan Mektebindeki Ermenilere aid olan eşyayı belediyeye getirdiğini, Belediye Başkanı ve komisyon huzurunda eşya defteri ile beraber İl defterdarlığına teslim edildiğini ve daha sonra bir satış komisyonunun oluşturulduğunu söyledi. Ayrıca evlerin tahliyesi sırasında bazı Polis ve komiserlerin kötü davranışları görülmüşse de onların görevlerinden azledildiğini beyan etti. İfadesinin devamında; sükut yaklaştığı zaman Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey'in gittiğini, şehrin Polis ve Jandarmaya kaldığını, Düşmanın Şehrin bir kapısından girerken kendilerinin de diğer bir kapıdan çıktıklarını, Melhikan'daki sevkıyatı ve hasta hanelerde yapılan zehirlenme hakkında bir şey bilmediğini, hastahane çalışanlarının muhtelif olduğunu, yabancıların ve bir Türk doktorunun bulunduğunu beyan etti.

Otelci Niyazi Efendi ise ifadesinde tehcir sırasında İstanbul'da bulunduğunu, 328 senesinden itibaren ticaretle uğraştığını, kendisinin öldürme olayına karıştığına ilişkin iddianın iftira olduğunu ve Vali ile alakasının olmadığını söyledi.

Bundan sonra Önce Trabzon ve Bursa İttihad ve Terakki Katib-i Mesulü olan ve daha sonra Merkez-i Umumi azası olan Yusuf Rıza Bey ifadesinde; Tehcir hakkında Merkez-i Umumiyeden emir verilmediğini ve bu konuda müzakere olmadığını, bunun doğrudan doğruya orduya ait olduğunu ve kendisinin tehcir esnasında Trabzon'da olmadığını söyledi. İfadesinin devamında ikinci kez Trabzon'a gittiğinde şehrin işgal edilmiş olduğunu ve kendisinin kuvvet toplamakla meşgul olduğunu ve konuyu Mithad Şükrü, Kemal Ve Ziya Beylerle diğer arkadaşlarına söylediğini, Merkez-i umumiyenin tehcir hakkında herkesin duyduğu

şeyleri işittiğini ve teşkilatlarında böyle bir şey olmadığı için hiç bir teşebbüste bulunulmadığını söyledi.

Sonra tehcir esnasında Jandarma Müfettişi Muavini olan Kaymakam Talat Bey ifade verdi. Talat Bey ifadesinde; Ermenilerin sevkiyle Polis Ve Jandarma Kumandanlarının ilgili olduğunu, cinayet söylentilerini işitmediğini, yalnız bazı Ermeni çocuklarının evlatlık verildiğini bildiğini beyan etti.

Daha sonra Sıhhiye Müdürü Ali Saib Bey sorgulandı. Ali Saib Bey ifadesinde; Hilal-i Ahmer hastahanesi memur ve eczacılarının çoğunun Ermeni olduğunu ve Cemal Azmi Bey'in Vali olduktan bir buçuk ay sonra kendisini azlettiğini söyledi. Ayrıca hastahane yapıldığı söylenen zehirlenme olayının doğru olmadığını söyledi. Bu sorgulamadan sonra duruşmaya Cumartesi günü saat on'da görüşülmek üzere son verildi.⁵⁰

II. Duruşma

II. Duruşmaya Mustafa Nazım Paşanın başkanlığında 29 Mart 1919, Cumartesi günü saat onbir'e çeyrek kala başlandı. Şahitlerden Namlızade Akif Kapudan, Erzurum eski valisi Tahsin Bey, Rus tebaasından Sason Veleli Teodor, Trabzon askere alma şubesi başkanı Binbaşı Necmeddin Bey duruşmaya katılmadılar.

Mahkemede ilk önce üçüncü ordu eski komutanı Vehip Paşa'nın kendi mıntıkasında yapılan Ermeni tehcirine ait raporu okundu. Bu raporda Vehip Paşa Erzurum, Diyarbakir, Sivas ve Trabzon vilayetlerinde yapılan tehcirin İttihat ve Terakki merkez-i umumisinin emirleriyle yapıldığını söylüyordu. Ayrıca yapılan sevkıyatın Doktor Bahaddin Şakir Bey'in gözetiminde yapıldığını ifade ediyordu. Bunlara ilave olarak bu sevkıyat esnasında zarar görenlerin sadece Ermeniler olmadığını, onlarla birlikte Müslüman yaşlıların ve çocukların da bulunduğunu, Ermeni çeteleri tarafından öldürülmüş binlerce yaşlı ve çocukları defnettirdiğini söylüyordu. Bu sevkıyatın gayri insani bir şekilde yapılmasına dışarıdan gelen çeteler ile yerli Ermenilerin sebep olduğunu söylüyordu.

⁵⁰ *Memleket, 27 Mart 1919; İkdam, 27 Mart 1919; Vakit, 27 Mart 1919; Alemdar, 27 Mart 1919*

Daha sonra merkez umumi azasından Yusuf Rıza Bey müdafaada bulundu. Ardından duruşmaya son verildi⁵¹.

III. Duruşma

Birinci Celse

III. Duruşma 1 Nisan 1919 Salı günü Nazım Paşanın başkanlığında saat on buçukta başladı. Erzurum eski Valisi Tahsin Bey verdiği ifadede tehcir esnasında suiistimallerini gördüğü kimseleri nasıl cezalandırdığını ve tacize uğrayan kabileler hakkında Trabzon Valisinin dikkatini çektiğini beyan etti.

Bundan sonra Madam Arabyan ile kızının yazılı ifadesi okundu. Bu yazılı ifadede bir çok Ermeni'nin katledildiğinden ve genç kızların zorla Müslüman edildiğinden bahsediliyordu. Ayrıca Ali Saib Bey'in çocukları zehirlediği iddia ediliyordu.

Daha sonra Sason veled-i Teodor verdiği ifadede yapılan mezalimi görmediğini ancak işittiğini söyledi. Ayrıca tehcir olayına Vali ile birlikte Faik ve Mustafa Efendilerin karıştığını, çeteyi Rıza Bey'in idare ettiğini ancak bu çetenin Rusya'ya karşı oluştuğunu ifade etti.

Bunu müteakiben Şahit Mehmed Ali Bey ve Avukat Nevaret Petpedrusan dinlendi. Nevaret ifadesinde nasıl sevk edildiklerini, bu sevkıyat esnasında çektikleri sıkıntıları ve Malatya'ya vardıkları zaman Kürt çeteleri tarafından yapılan katliamı anlattı.

Sonra şahit olarak dinlenen Matmazel Hukanyan, Ali Saib Bey'in hastahannede hastaları zehirlediğini iddia etti. Bu konuyla ilgili sorulan sorulara çelişkili cevap vermesi üzerine Savcı şahidin reddini talep etti, ancak mahkeme başkanı devam etmesini istedi.

Daha sonra Matmazel Siranuş Manukyan da dinlendikten sonra öğleden sonra mahkemeye devam edilmek üzere celseye son verildi.

İkinci Celse:

Öğleden sonra saat iki buçukta başlayan celsede Satinan adındaki kadının ifadesi dinlendi. Şahit ifadesinde Ermeni çocukların limanda denize atıldığını

⁵¹ *Türkçe İstanbul, 29 Mart 1919; Hadisat, 30 Mart 1919; İkdam, 30 Mart 1919*

söyledi. Hatta kendi kardeşinin de Niyazi Efendi tarafından denize atıldığını iddia etti. Niyazi Efendi bu iddiayı reddetti.

Sonra Cemal Azmi Bey'in hizmetçisi Arosyak da ailesinin tehcir edildiğini ve eşyalarına hükümet tarafından el konulduğunu söyledi. Ayrıca bazı eşyalarının Mustafa Bey'in evinde görüldüğünü iddia etti. Arosyak çelişkili ifadeler verdi ve daha sonra Mahkeme Başkanı tarafından dışarı çıkarıldı.

Daha sonra Ali Saib Bey dışındaki sanıklar dışarı çıkarıldı. Saib Bey ifadesinde tehcir işleriyle uğraşan komisyon üyelerini tanımadığını, iki ay açıkta kaldığını ve Konya'da da memuriyetten azledildiğini ve İzmir'de ticaretle uğraştığını söyledi. Müteakiben Trabzon Hilal-i Ahmer hastahanesinde zehirlenen çocuklarla ilgili rapor okundu. Ardından, oralarda araştırma yapan Sıhhiye Genel Müdürlüğünün gazetelere gönderdiği fıkra Rönesans gazetesinden tercüme edilerek okundu.

Ali Saib Bey bu meselenin resmen tekzip edildiğini söyledi. Müfettişin yazdığı raporun araştırmaya göre değil İttihad ve Teceddüt Fırkaları Katibi Mesulü Sadri Bey'in ifadesine dayanılarak yazıldığını söyledi. Kendisinin de onlara mensup olmadığından aleyhinde ifade verdiklerini iddia etti.

Acente Mustafa ile Mehmed Ali Beyler de sorgulandıktan sonra mahkeme Perşembe günü saat on'a ertelendi.⁵²

IV. Duruşma

Birinci Celse

3 Nisan Perşembe günü yapılan duruşmada Siranoş'un yazılı ifadesi okundu. İfadede Bahaddin Şakir'in Trabzon'a geldiğinde bazı kimselere mühürlü ve kapalı zarflar bıraktığını iddia ediyordu. Ayrıca başlarında Vali Cemal Azmi Bey olmak üzere on iki kişiden müteşekkil hükümet içinde bir hükümet oluşturduğunu ve Acente Mustafa Efendinin sürekli "bir tek Ermeni bırakmayacağız" dediğini beyan etmişti. Siranoş ifadesinin devamında şehir düştüğü zaman yüz lirasının alındığını, bir çok ailenin ırzlarına tasallut edildiğini söylüyordu. En sonunda yolda karşılaştıkları bir müfrezinin kendilerini ateş altına aldığını ve bu müfrezinin

⁵² *Memleket*, 2 Nisan 1919; *Hadisat*, 2 Nisan 1919; *Alemdar*, 2 Nisan 1919; *İkdam*, 2 Nisan 1919

kumandanının da Ayan eski reisi Ahmed Rıza Bey'in akrabası Esad Bey olduğunu iddia ediyordu.

Siranoş'un bu ifadesini hem Acente Mustafa Efendi hem de Kaymakam Talat Bey reddetti. Ayrıca müdafaa vekili Osman Bey bu ifadenin tamamını yalan olduğunu beyan etti.

Şahit Dikranof yazılı ifadesinde eşinin, anne ve babasının tehcir edildiğini ve bir haber alamadığını söylemekteydi. Ayrıca, Ermeni piskoposunun Gümüşhane yolunda öldürüldüğünden, kabileler halinde sevk edildikleri zaman Vali Cemal Azmi, Murahhas Nail, Acente Mustafa, Otelci Niyazi, Mehmed Ali Beylerin orada hazır bulduklarından bahsediyordu. Bunların yanı sıra, deniz yoluyla sevk edilenlerin kurşunlanarak öldürüldükten sonra denize atıldıklarını, hastahanedeki hastaların bir kısmının zehirlenildiğini ve çocukların Değirmen deresine atıldığını söylemekteydi. Fakat bu olayların hiçbirini görmediğini sadece duyduğunu söylüyordu. Bu iddialar Acente Mustafa tarafından reddedildi.

Savcı Acente Mustafa Efendiye Vali ile olan sık münasebetinin sebebini ve kendisinin Valinin kayınbiraderi olduğu yolunda haberler çıktığını, ayrıca Teşkilat-ı mahsusa ambar memuru olarak çalıştığını duyduğunu, bunların doğru olup olmadığını sordu.

Acente Mustafa Efendi Savcının sorularına cevap olarak ; *“Vali dağdan inme bir eşkiya değil idi ya, ba ferman taraf-ı şahanedan gelmiş bir vali idi. Bütün erbab-ı müsalihi gibi ben de gider görürdüm, diğeri yalandır. Teşkilat-ı Mahsusa ambar memuru değil erzak sevk memuru idim”* dedi.⁵³

Doktor Avni Bey verdiği ifadede, tehcirden bir kaç gün evvel Bahaddin Şakir'in Trabzon'a gelerek Vali ve Murahhas ile görüştüğünü, Değirmendere'de kötü şeyler olduğunu işittiğini, tehcir olayına Teşkilat-ı Mahsusanın da karıştığını, Acente Mustafa'nın Vali ile sıkı münasebetinin bulunduğunu, daha önce Trabzon'un içinde otururken başka bir eve taşındığını ve tehcirle ilgili evrakın kendisinde bulunduğunu, daha sonra bunları Hamid Bey'e teslim ettiğini söyledi.

Duruşmaya, öğleden sonra devam edilmek üzere, son verildi.

⁵³ Hadisat, 4 Nisan 1919

İkinci Celse

Öğleden sonra devam edilen celsede ilk önce Şahit Abdülkadir Efendi ifade verdi. Abdülkadir Efendi ifadesinde, tehcir esnasında Trabzon Hilal-i Ahmer hastahanesinde asker olarak bulunduğunu, hastahane tedavisi edilen Ermeni kadın ve çocuklara diğer hastalar gibi muamele edildiğini, hasta Ermenilerin ilaçlarının hastahane eczhanesinde yapıldığını, eczacıların Ermeni ve Rum olduğunu, hastahane kimsenin zehirlenmediğini, hastahane Vali Bey'in eşinin başkanlığındaki hanımlar tarafından idare edildiğini ve Ali Saib Bey'in hastahane ara sıra geldiğini söyledi.

Mahkeme başkanı Mehmed Ali Bey'e hastahane boşaltılmasının sebebini sormuş, Mehmed Ali Bey de bunun kendisiyle ilgisinin olmadığını söylemiştir. Daha sonra Ali Saib Bey'e "geçende hiç hasta muayene etmediğini söylemiş olduğu halde şahidin aksini beyan ettiği" söylenince Ali Saib Bey de kendisinin bizzat görülüp görülmediğinin Şahide sorulmasını istedi. Bunun üzerine şahit görmediğini söyledi. Rıza Bey'in vekili de tehcir esnasında müvekkilinin orada olup olmadığını sormuş, şahit bilmediğini söylemiştir.

Bundan sonra Bahriye Nazırı Avni Paşanın gönderdiği tezkere okundu. Bu tezkere de Ali Saib Bey'in tehcirle ilgisinin olmadığından bahsediliyordu.

Miralay Vasfi Bey ifadesinde, tehcir esnasında erkan-ı harbiye reisi olduğunu, Erzurum'da bazı söylentiler işittiğini, sevk edilen iki kabile gördüğünü ve bunların düzenli bir şekilde gittiklerini söylemiştir. İfadesinin devamında kendisinin Trabzon'da bulunduğu sırada bütün idarenin Vali tarafından yapıldığını, bundan dolayı kendisinin istifa ettiğini ve yerine Avni Paşanın geldiğini söyledi. Ermeni tehciri hakkında başka bir şey bilmediğini, ancak Türklere ait şeyler sorulursa kendisinin şahit olduğu olayları anlatabileceğini ifade etti. Ayrıca Ali Saib Bey hakkında bildiklerini de şu şekilde anlattı. " *Ali Saib Bey hakkında bildiklerim şu ki Ermeni muhacirlerinin kısm-ı azamı Trabzon'a geldiler. Bunlar, aç sefil, hasta bir halde idiler. Ali Saib Bey'in Vali ile arası iyi olmadığı için kumandan Bahriye Nazır-ı hazır Avni Paşa'ya müracaatla bunlar için muavenet talep etti. Paşa-yı müşarünileyh de gürcü idi. Binaenaleyh eşraf vasıtasıyla onlara bakılıyordu.*"⁵⁴

⁵⁴ Hadisat, 4 Nisan 1919

İfadesinin devamında Avni Paşanın da Vali ile arasının açık olduğunu, Valinin bütün idareyi kendi kontrolü altına almak istediğini, Ali Saib Bey ile arasının açık olmasının sebebinin Ali Saib Bey'in Avni Bey ile olan sıkı münasebeti olduğunu söyledi. Hastaların zehirlenmesi olayını ilk defa burada duyduğunu ve bunun uydurma olduğunu söyledi. Bundan sonra Teşkilat-ı mahsusa hakkında bilgiler verdi. İfadesinin devamında “Bahaddin Şakir Bey her ne kadar reis olarak geldi ise de bilaahire azlettirdik” dedi.⁵⁵

Üyelerden (Nemrut) Mustafa Paşa mahkemenin yalnız Ermenilere ait kısmı değil Türklere ait olan meseleleri de araştırmakla görevli olduğundan bu konularında anlatılmasını talep etti.

Bunun üzerine Vasfi Bey de tehcirden önce Ermenilerin Trabzon'da köyleri nasıl ateşe verip isyana teşebbüs ettiklerini anlatmaya başladı. Fakat olayların meydana geldiği yerin Trabzon ile alakasının olmadığı söylenince “buna benzer gözümle şahit olduğum nice fecayi vardır.” diyerek sustu.⁵⁶ Mahkeme başkanı da “ onları da icap ettiği zaman sizi yine çağırır onları da dinleriz” dedi.⁵⁷

Savcı Vasfi Bey'e Bahaddin Şakir Bey'in kim tarafından ve nasıl Teşkilat-ı Mahsusadan azlettiğini sordu. Vasfi Bey de Bahaddin Şakir Bey'in merhum Hakkı Paşa tarafından azledildiğini, daha sonra Mehmed, Kemal ve Avni paşalar tarafından idare edildiğini söyledi ve salonu terk etti.

Daha sonra Gümrük tarife müdürü Hakkı Bey ifade verdi. Hakkı Bey ifadesinde, Trabzon tehciri ve taktiline ait bir şey bilmediğini söyledi. Ayrıca, Ali Saib Bey'in hastahanedeki hastaları zehirlediğine dair haberleri Trabzon'da duymadığını, Vali ile Ali Saib Bey'in arasının açık olduğunu beyan etti.

Hakkı Bey'in sorgulaması bittikten sonra Rıza Bey dışındaki bütün sanıklar dışarı çıkarıldı.

Rıza Bey İttihad ve Terakki Fırkası, merkez-i umumi, katip mesulleri, kulüplerin vazifeleri, ve seçimler ile ilgili konularda sorgulandı. Duruşmaya Cumartesi günü saat onda devam edilmek üzere son verildi.⁵⁸

⁵⁵ Hadisat, 4 Nisan 1919

⁵⁶ Hadisat, 4 Nisan 1919

⁵⁷ Hadisat, 4 Nisan 1919

V. Duruşma

5 Nisan Cumartesi günü görülen duruşmanın sabah saat on'da yapılması gerekirken, sanıkların zamanında getirilmemelerinden dolayı öğleden sonra saat bir buçukta yapıldı.

Reis Paşa Trabzon Ahz-ı Asker Şube Reisi Necmeddin Bey'in çağırılmasını emretti. Şahide orada bulunan sanıkları tanıyıp tanımadığı soruldu. Şahit "*Rıza Bey'den başka hepsini tanıdığını*" söyledi. Tehcirle ilgili malumatı sorulunca, Necmeddin Bey tehcir sırasında hükümetin bir beyanname yayınlayarak Ermenilerin tehcir edileceğini bildirdiğini, sevk ettiğini fakat bunların nasıl sevk edildiğini bilmediğini, şubeden hiç ayrılmadığını söyledi. Necmeddin Bey devam ederek, tehcirin başlangıcından sonuna kadar Trabzon'da bulunduğunu, muhacir kafilelerini görmediğini, şubelerinin tehcirle alakasının olmadığını, hatta tehcire müdahale etmemeleri konusunda emir aldıklarını ilâve etti.

Reis Paşanın tehcir edilenlerin yolda bir takım kötülöklere maruz kaldıklarına ve öldüröldüklerine dair bir şey duyup duymadığını sorması üzerine şahit bazı söylentiler duyduğunu, denizden çıkmış şehre doğru koşan bir Ermeni gördüğünü, bundan başka bir şey görüp işitmediğini söyledi.

Necmeddin Bey, Karahisar'dan gelen doksan yaşındaki bir ihtiyarı gördüğünü, ihtiyarın kendisine Ermenilerin çevredeki bütün Müslömanların işkence ile önce kollarını ve bacaklarını kestiğini, daha sonra gözlerini oyduklarını söylediğini aktardı. İfadesinin devamında Ermenilerin Aşud deresinde bir çok Müslömanları boğduklarını, önce çocukları daha sonra annelerini suya attıklarını, daha sonra Valinin sıkıyönetim ilan ettiğini söyledi.

Reis Paşa Valinin başkanlığındaki komisyonun kimlerden ibaret olduğunu sordu. Necmeddin Bey cevap olarak , Bahaddin Şakir, Nail ve hatırlayamadığı bazı kimseler olduğunu söyledi. Ayrıca, Valinin idaresinde bir erkan-ı harbiye heyeti olduğunu da ilave etti.

Bunun üzerine üyelerden Mustafa Paşa bu kadar müdahaleleri Ordu Kumandanının nasıl karşıladığını sordu. Şahit, "*kumandan Avni Paşa idi, kendisine de bu hareketleri müteaddit defalar anlattığım ve şikayet ettiğim halde bana daima*

⁵⁸ Hadisat, 4 Nisan 1919; İkdam, 4 Nisan 1919; İleri, 4 Nisan 1919

“ *ben resmen yazıp icabına bakacağım diyordu.* ” dedi.⁵⁹ Daha sonra başka bir şey bilmediğini söyleyerek dışarı çıktı.

Bundan sonra Tahtacıyan Efendi dinlendi. Şahit, Ali Saib Bey’i tanıdığını, hayatını Ali Saib Bey’e borçlu olduğunu, tehcir esnasında bir gün hapis edildiğini, sonra on beş jandarmaların kamçısı altında aç ve sefil bir şekilde Akşehir’e geldiklerini, günde kırk kilometre yolu nasıl yürüdüklerini anlattı. Tahtacıyan devam ederek, Konya civarına geldiklerinde Ali Saib Bey’i gördüğünü, Saib Bey’in kendisine yirmi kuruş verdiğini ve Konya’ya gelir gelmez firar ettiğini, bunun da Saib Bey’in himmetiyle olduğunu söyledi. Firar ettikten sonra Ali Saib Bey’e bir tezkere yazdığını ve Ali Saib Bey’in gelerek kendisini hastahaneye yatırdığını, her gün gelerek kendisini tedavi ettiğini ifadesine ekledi. Ali Saib Bey hakkındaki beyanatının bu olduğunu söyledikten sonra Kumandan Avni Paşa’nın neden mahkemeye gelmediğini sordu. Gazetelerde Avni Paşa’nın bir şey görmediği yönünde beyanattı olduğunu söyledi. Bunun uygun olmadığını, Avni Paşa’nın tehcirin başlangıcından sonuna kadar Trabzon’da bulunduğunu, o zaman bir binbaşının yüzlerce Ermeni’yi kurtardığını, halbuki Avni Paşa gibi bir kumandanın isteseydi birçok şey yapabileceğini, tehcir esnasında orada binlerce memurun olduğunu, neden bunların çağırılıp tafsilat istenmediğini sordu. Bunun İslam milletinin alınına sürülen kara bir leke olduğunu, bir vatandaş olarak bunu silmek için hep birlikte gayret edelim dedi.

Ali Saib Bey, Tahtacıyan Efendinin söylediklerinin sırf şahsına ait olduğunu, biraz da hastahanedeki durumu anlatmasını istedi. Bunun üzerine Şahit, hastahane doktor muavinlerinin ve hizmetçilerinin ekserisinin Ermeni olduğunu ve Saib Bey’in Ermeni’lere pek büyüklük gösterdiğini söyledi.

Sonra Acente Mustafa Bey dışındaki bütün sanıklar çıkarıldı. Acente Mustafa Bey, Ali Saib Bey ile ara sıra görüştiklerini, Madam Arsilyan ile olan münasebetini bilmediğini, Arsilyan’ın tehcir esnasında bir akrabasının yanında saklandığını, daha sonra sevk edildiğini işittiğini, Ali Saib Bey’le kendisinin özel bir maksatla Madam Arsilyan’ı tehcir ettikleri iddiasının yalan olduğunu söyledi.

⁵⁹ *Hadisat*, 6 Nisan 1919

Acente Mustafa Bey'den sonra Ali Saib Bey geldi. Saib Bey öncelikle kendi hayatının hikayesini anlattı. Bu ifadesinde, kendisinin “Fedekaran-ı ümmet” heyetinin fikirlerini yaydıkları “Hukuk-u Umumiye” gazetesinin sorumlu müdürü olduğunu, gazetenin başyazarı olan Mevlanazade Ref'et Bey'in İttihatçılarla işbirliği yaptığını işitince gazeteden ilişkisini kestiğini, refiki Hüsnü Fehmi'nin nasıl öldürüldüğünü, Balkan harbinden sonra Süleyman Nazif Bey vasıtasıyla memuriyete girmek için teşebbüste bulunduğunu ancak Süleyman Nazif Bey'in “hiçbir fırka ile alakası olmadığını ve ne lehinde, ne aleyhinde hükümet emrine karışmayacağını” söylediğini, Tevfik Rüşdü Bey'in teftiş heyeti müdürlüğüne tayininden sonra memuriyet değişikliği için müracaat ettiğini anlattı. Daha sonra İttihat ve Terakki hükümetlerince kendisi hakkında verilen tevkif müzekkerelerinin ve dilekçelerin suretleri ile Sıhhiye müdüriyeti tarafından gönderilen telgrafları ibraz eyledi ve bunların hepsi zabıt katibi tarafından okundu

Bu vesikalar okunduktan sonra; “*Paşa efendimiz hayatında en ufak bir lekeye maruz kalmamak için bu kadar mücadele eden, çırpınan, benim gibi namuskar bir adamın bu gibi cinayet-i mazlumeye iştirak edeceğine siz ihtimal verir misiniz?..*” dedikten sonra Trabzon'dan nasıl azledildiğini anlattı. Madam Arsilanyan ile ilgili sorulara; “*Paşa efendimiz başımdaki bir aile ve çoluk çocuk balyasına inzimamen boş bir kese ile onu besleyebilirdim. Bu kadın zengin değil idi. Esasen ben müddet-i hayatımda paraya tama' etmedim*” dedi.⁶⁰ Ayrıca, Avni Paşa'nın kendisini ve ailesini çok yakından tanıdığı için bir önceki mahkemede şahit olarak gösterdiğini sözlerine ekledi ve duruşmaya Pazartesi günü saat bir'de devam edilmek üzere son verildi.⁶¹

VI. Duruşma

VI. duruşma 7 nisan Pazartesi günü saat on bir buçukta görüldü. Sanıklardan Rıza Bey'in vekili Şefkati Bey geçen mahkemede Reis Paşa tarafından talep edilen “İttihad ve Terakki Cemiyeti” nizamnamesini mahkeme başkanlığına sundu.

Daha sonra Dağıstanlı Abdullah Efendi şahit sıfatıyla ifade verdi. Abdullah Efendi ifadesinde, Madam Arsilanyan'ı tanıdığını, Madamla birlikte bir kaç Ermeni

⁶⁰ *Hadisat, 6 Nisan 1919*

çocuğu bir müddet kendi evinde sakladığını ve bir gün iki polisin gelip valinin emriyle Madamı aldıklarını, daha sonra denize attıklarını işittiğini, Doktor Ali Saib Bey'le Acente Mustafa Efendinin Madam Arsilanyan ile hiç bir ilişkisinin olmadığını söyledi.

Üyelerden Mustafa Paşa oralarda yapıldığı söylenen mezalime dair Kumandan Avni Paşa'ya müracaat edip etmediğini sordu. Bunun üzerine Abdullah Efendi Avni Paşa ile arasının kötü olduğunu, Valinin her konuda kendisine galebe çaldığını söyledikten sonra dışarı çıktı.

Abdullah Efendiden sonra şahitlerden Vitali ifade verdi. Vitali tehcir esnasında Trabzon'da bulunduğunu, denizden Vartan isminde birisinin çıktığını daha sonra hastahaneye götürüldüğünü, orada Ali Saib Bey tarafından zehirlendiğini söyledi. Ayrıca, bacanağı Doktor Arsilanyan'ın askeri doktor iken sevk edildiğini, giderken parasının Saib Bey tarafından alınıp madamına verileceğini söylediği halde Saib Bey'in bu parayı vermediğini, Madamın evlenme teklifini reddetmesi üzerine sevk ettirdiğini, Rüşdü Efendi adında birisinin Madamı bir süre sakladığını ve daha sonra denize atıldığını ifadesine ekledi. İfadesinin devamında, Trabzon'dan tehcir edilen Ermenilerin 17- 18 bin kadar olduğunu, erkeklerden hiçbirinin kurtulamadığını beyan etti.

Üyelerden Mustafa Paşa, Avni Paşa'nın emri altındaki Ermeni askerlerden kesilenlerin olup olmadığını ve Paşa'nın bunun üzerine herhangi bir girişimde bulunup bulunmadığını sordu. Şahit Avni Paşa'nın herhangi bir girişiminin olmadığını söyledi.

Bundan sonra şahitlerden Bedros'un ifadesi dinlendi. Şahit tehcir esnasında Trabzon'da bulunmadığını, Bursa'da iken Saib Bey'in çok iyiliğini gördüğünü söyledi. Mahkemeye öğleden sonra saat bir'de devam edilmek üzere ara verildi.

Öğleden sonra saat bir buçukta başlayan duruşmada Otelci Niyazi Bey dışındaki bütün sanıklar dışarı çıkarıldı. Otelci Niyazi Bey'den Ermeni emval-i metrukesinden aldığı mallar hakkında izahat istendi. Niyazi Bey, Rusların işgalinden bir saat önce Polis Müdürü ve Jandarma Kumandanlığının emriyle bazı mağazaların açıldığını, satılan mallardan bazılarının müzayede neticesinde

⁶¹ *Hadisat*, 6 Nisan 1919; *İleri*, 6 Nisan 1919; *Memleket*, 6 Nisan 1919; *İkdam*, 6 Nisan 1919

kendisinde kaldığını söyledi. Necati Bey, Ruslar şehre girdiği zaman bir çok insanın kaçmasına rağmen kendisinin kaçmadığını, telaş içinde bütün eşyayı kaybettiğini, bu eşyaların kimlere ait olduğunu bilmediğini, bunlardan başka hiçbir kimseden mal almadığını ifadesine ekledi.

Reis Paşa'nın "*seferberlikten sonra senin dehşetli servet sahibi olduğunu söylüyorlar.*" sorusuna karşı Niyazi Bey; "*bende işitiyorum paşam iki yüz, üçyüzbin lira servetim olduğu söylenir, halbuki yirmibin lira param çıkarsa on bin lirasını çıkararak kimseye vereceğimi ilan ederim*" sözleriyle cevap verdi.⁶²

Bundan sonra Acente Mustafa Efendi sorgulandı. Mustafa Efendi Fransız uyruklu Emili'yi tanıdığını, bir çekmece içinde Vali Bey'e bazı hediyeleri kendi vasıtasıyla götürdüğünü, Onun da Doktor'a verdiğini, tehcirden sonra satıldığı söylenen eşyalardan bir şey almadığını ve nasıl satıldığını bilmediğini söyledi. Ayrıca, Valilerden para alarak onların verdiği emirleri yerine getirdiği yönündeki ifadeleri de reddetti.

Mustafa Efendiden sonra Polis Müdürü İbrahim Bey çağırıldı. İbrahim Bey emval-i metruke komisyonunda üye sıfatıyla bulunduğunu, kayık gibi deniz nakil vasıtaları hakkında kendisine bir şikayet gelmediğini, Ekmek komisyonunda bulunmadığını, bunun tüccarlardan oluşan bir heyet tarafından idare edildiğini, polislerin tehcir esnasında bir eylemini görmediğini beyan etti. Duruşma 8 nisan günü devam edilmek üzere son buldu.⁶³

VII. Duruşma

Tehcir davasının 8 Nisan Salı günü yapılan duruşmasında Papa'nın İstanbul'daki temsilciliğindeki Rahiplerden Loran şahit sıfatıyla dinlendi. Şahit Türkçe bilmediğinden Celalettin Arif Bey tercümanlık yaptı.

Şahid tehcir esnasında kendisinin bir köyde olduğunu, geri döndüğü zaman bir çok hazırlıklar gördüğünü, Ermenilerin mahalle mahalle toplanıp sevk edildiğini, bundan başka bir şey görmediğini söyledi. Doktor Arsilanyan'ı tanıdığını fakat eşini tanımadığını, hastahanedeki zehirlenme olayını işitmediğini, bu lafların

⁶² Hadisat, 8 Nisan 1919

⁶³ Hadisat, 8 Nisan 1919; Alemdar, 8 Nisan 1919; İkdam, 8 Nisan 1919; İleri, 8 Nisan 1919

sonradan çıktığını, denizden çıkan birisini İtalya konsolosunun hastahaneye koyduğunu fakat hangi hastahane olduğunu bilmediğini ifadesine ekledi.

Şahit ifadesinin devamında, sanıklardan Acente Mustafa Efendiyi harbden önce tanıdığını, Talat Bey'i de tanıdığını ve devamlı görüşüklerini beyan etti. Talat Bey'in isteği üzerine şahit Talat Bey'in hiçbir zaman tehcir işleriyle uğraşmadığını söyledi. Daha sonra Mustafa Bey de kendisinin tehcir olayına karışıp karışmadığının şahide sorulmasını talep etti. Bunun üzerine şahit, Mustafa Bey'i tanıdığını, kiliselerin kapatılması emri verildiği halde Mustafa Bey'in kendilerini Valiye götürdüğünü, onun sayesinde manastırlarının ve kendilerinin serbest kaldığını, Mustafa Bey'in Ermeni işleriyle uğraştığını işitmediğini söyledi.

Bundan sonra Maliye Nezareti Varidat-ı Umumiye Müdürü Lütfi Bey şahid sıfatıyla dinlendi. Lütfi Bey yapılan fenalıkları kendi gözüyle görmediğini, yalnız tehcir emrinden sonra yayınlanan beyanname ile bir müddet verildiğini, taşınamayan malların alındığını, üç gün sonunda sevkıyatın başladığını söyledi. Tehcir esnasında Avusturya Konsolosunun Valiliğe geldiğini, hiç olmazsa çocukların bırakılmasını rica ettiğini, Vali Bey'in de bir yetim hane açacağını söylediğini, ertesi günü Vali Bey'in kendisini çağırarak Protestan mektebinin yetim hane için hazırlanmasını emrettiğini, yolda giderken karşılaştığı çoluk çocuğun durumuna çok üzüldüğünü ifadesine ekledi.

Lütfi Bey bundan sonra Mehmed Ali Bey'in Vali Bey tarafından teşkil edilen bütün komisyonlarda üye olduğunu ve hiçbirinin içinden temiz olarak çıktığını görmediğini, bu konuyu Valiye de söylediğini ilave etti. Bunun üzerine Mehmed Ali Bey'in vekili Selahaddin Bey bu komisyonlarda kendisinin de defterdar sıfatıyla bulunduğu halde neden meydana çıkartmadığını, Cemal Azmi Bey'in her türlü engeli aşacak kudrete sahip olmasından dolayı birbirilerine zıt olan Vilayetin en yüksek memurlarından Defterdar Bey'in Vali ile nasıl geçindiğini, bu kadar şahsi olaylarda aleyhte söylediği sözlerin ispat edilmesi gerektiğini, esasen defterdar sıfatıyla bütün komisyonlarda başkan olarak bulunduğunu söyledi. Ayrıca Mehmed Ali Bey de bizzat cevap verdi.

Lütfi Bey Vali Cemal Azmi Bey'in memlekete faydalı işlerde yaptığını söyledi. Acente Mustafa ve Rüsumat Müdürü Mehmed Ali Bey'in Vali ile sıkı münasebetleri olduğunu ifadesine ekledi.

Lütfi Bey diğer sanıkları da tanıdığını, yalnız hiçbirisiyle bir husumeti ve yakınlığının olmadığını, yalnız Niyazi Bey'in bazı davranışlarına karşı olduğunu, tehcir esnasında bir çok kötü olayların meydana geldiğini, bir çok kimselerin denize ve dereye atıldığını işittiğini, Ermeni'lerin tahliyesi sırasında komisyonlarda suiistimal yapıldığını, daha sonra valinin kendisine tanınmış kimselerden bir komisyon oluşturmasını emrettiğini, bu komisyonda istemediği kişiler olduğu için kabul etmediğini, ancak ısrar üzerine kabul ettiğini, böylece kendisinin de bir çok yolsuzluklara şahid olduğunu beyan etti.

Valinin her türlü şayiaya karıştığını, Bahaddin Şakir Bey'i tanımadığını, ancak tehcirle ilişkisinin olduğunu, Bahaddin Şakir Bey'in Teşkilat-ı Mahsusa ile alakasını görmediğini, ilave etti.

Bundan sonra Selahaddin Bey tekrar ayağa kalkarak Lütfi Bey'in müvekkili aleyhinde söylediği sözleri ya ispat etmesini ya da geri almasını istedi. Selahaddin Bey'den sonra Jandarma Kumandanı Talat Bey kalkarak, “ *ben de tekalif-i harbiye komisyonunda bulundum. Eğer bir şahıs çıkıp Talat Bey şöyle yapmıştır, böyle yapmıştır diyecek olursa ben bütün namus-i şahsi ve askeriyemi inkar etmiş olayım*” dedi.⁶⁴

Savcı Lütfi Bey'in ifadesinin Reis Paşa tarafından sorulara cevap olduğunu ve bu yüzden müdahale edilemeyeceğini söyledi. daha sonra vaktin geç olmasından dolayı duruşma 9 Nisan'a ertelendi.⁶⁵

VIII. Duruşma

9 Nisan 1919 günü saat on biri çeyrek geçe yapılan duruşmada Varidat Müdürü Lütfi Bey bir önceki mahkemede ifadesini bitirmediğinden tekrar celp edildi. Lütfi Bey sorulan sorulara cevap olarak; Emval-i metruke reisi bulunduğu zaman bu komisyonun maiyetinde diğer bir takım komisyonlar olduğunu söyledi. Bunların mücevherat, iaşe, hayvanat meseleleriyle meşgul tali komisyonlar olduğunu, bu tali komisyonların satış yapamadıklarını, kayıt işleri ile meşgul olduklarını, daha sonra bu komisyonların vazifelerini tasfiye komisyonuna

⁶⁴ Hadisat, 9 Nisan 1919

⁶⁵ Hadisat, 9 Nisan 1919; Memleket, 9 Nisan 1919; İkdam, 9 Nisan 1919, İleri, 9 Nisan 1919

devrettiğini ilave etti. İfadesinin devamında fenalığın önünü almak için çok gayret ettiğini, hatta bu yüzden bir çok insanın kendisine düşman olduğunu söyledi.

Daha sonra Polis Müdürü Nuri Bey eşyanın deftere zabıt edilemediğini, fakat muntazam olarak teslim edildiğini söyledi. Ayrıca, Emval-i metrukenin bir defter yapması gerektiğini, bunun kolay olduğunu, Araştırma komisyonun defter yapamamasının sebebinin ahali olduğunu, kendilerine eşyalarını denk yapıp üzerine etiket koymaları bildirildiğini, fakat yapmadıklarını söyledi.

Şahid Lütfi Bey Niyazi efendinin emval-i metruke ile alakasının olmadığını, kendisi kayıkçı olduğu için ara sıra öteye beriye gittiğini söyledi. Niyazi Efendi ise şahidin kendisine husumeti olduğunu itiraf ettiğini, bu yüzden aleyhindeki şahadetinin doğru olamayacağını söyledi. Niyazi Efendi yaptığı hizmetlerden dolayı valinin teveccühünü kazandığını ilave etti.

Bundan sonra şahidin vali ile arasının açık olduğunu gösteren resmi telgraflar okundu ve duruşmaya öğleden sonra devam edilmek üzere ara verildi.

Öğleden sonra saat iki'de başlayan ikinci celsede şahid Doktor Avni Bey Madam Manukyan'ın kızı hakkında sorgulandı. Ayrıca Madam Arsilanyan'ı tanıdığını, komşu olmalarından dolayı bir müddet muhafaza ettiğini, tehcir hakkında bir şey bilmediğini söyledikten sonra dışarı çıktı.

Reis Paşa Mehmed Ali Bey'e Sevgi adında bir kadını tanıyıp tanımadığını sordu. Mehmed Ali Bey, kadının kendi isteği ile Müslüman olduğunu, fazla malı olmadığını, yalnız kapalı bir mağazasının olduğunu fakat daha sonra ne olduğunu bilmediğini söyledi. Bundan sonra mahkeme Perşembe günü saat on'a ertelendi.⁶⁶

IX. Duruşma

IX. Duruşma 10 Nisan 1919 günü saat onbuçuk'ta başladı. Polis Müdürü Nuri Bey dışındaki sanıklar dışarı çıkarıldıktan sonra Nuri Bey'in sorgulanmasına başlandı. Nuri Bey bir kayıkla eşya naklettiğini reddetti. Sekiz polis hariç diğer polislerin Trabzon'un tahliyesinden iki ay sonra vilayetin asayişini sağlamakla vazifeli oldukları halde firar ettiklerini ve bu nedenle bunları cezalandırdığını söyledi. Amerikan mektebindeki mücevheratında tek tek tetkik edildikten sonra

deftere kayıt edilip teslim edildiğini, Amerikalıların da ayrı bir defter tanzim ettiklerini beyan etti.

Reis Paşa'nın defterlerden Amerikalılara ait olanın mektep müdürü dışarı çıktığı zaman bir yaprağının koparıldığı sorusunu reddetti. Cezalandırılan polislerden ikisinin bu konudaki ifadeleri okundu. Nuri Bey, bu polislerin kendisine garazları olduğu için bu şekilde ifade verdiklerini söyledi.

Nuri Bey'den sonra Niyazi Bey sorgulandı. Niyazi Bey Ordu'da satın aldığı dükkanlar hakkında bilgi verdi. Müzayede yolu ile mağaza satın aldığını, Cemal Azmi Bey'in müzayedelerde yardımını görmediğini söylemesi üzerine şahitlerden ikisinin ifadeleri okundu. Bu ifadelerde müzayedelerde Cemal Azmi Bey'in bulunduğunu ve Niyazi Bey'e yardım ettiği yazılıydı. Bundan sonra mahkeme saat üç'e ertelendi.

Mahkemeye öğleden sonra saat üçbuçuk'ta tekrar başlandı. Trabzon, Lazistan ve havalisi Erkan-ı Harbiye Reisi Kaymakam Muhtar Bey şahid olarak dinlendi. Muhtar Bey, tehcir esnasında Giresun'da bulunduğunu, Trabzon'daki olaylardan haberdar olmadığını, Giresun Kaymakamı Arif Bey'den duyduğu kadarıyla tehcirin sükunetle ve uygun bir şekilde yapıldığını, valinin bütün işleri idare ettiğini, Rıza Beyin yalnız Teşkilat-ı Mahsusa ile iştiğal ettiğini söyledi. Saib Bey'in dürüstlüğüne şahitlik yapabileceğini, Niyazi Bey'i tanımadığını, Talat Bey'i bir asker olarak bildiğini ilave etti. Ayrıca, askeri sevkıyatın başında bir zabıt bulunmasını askerlik açısından gerekli gördüklerinden burada Mustafa Bey'in bulunmasını memnuniyetle karşılamadıklarını, fakat Mustafa Efendinin şikayet edilecek bir hareketinin olmadığını söyledi.

Bundan sonra Yüzbaşılıktan ihraç Mehmed Ali Bey ifade verdi. Mehmed Ali Bey tehcir esnasında cepheye olduğunu, Trabzon'a geldiğinde nakil vasıtaları konusunda suiistimallere olduğunu, Niyazi ve Mustafa Bey'lerin bundan sorumlu olduğunu söyledi.

Diğer sanıklar çıkarıldıktan sonra Talat Bey sorgulandı. Talat Bey, genellikle kendisine hiçbir şikayet gelmediğini, bu nedenle tehcir esnasında yapıldığı söylenen fenalıklardan haberdar olmadığını, Bahaddin Şakir ve Nail Bey'ler ile temasta

⁶⁶ *Memleket, 10 Nisan 1919; Hadisat, 10 Nisan 1919; İkdam, 10 Nisan 1919; İleri, 10 Nisan 1919;*

bulunmadığını, emval-i metrukeden Tekalif-i Harbiye için bir şey almadığını söyledi ve mahkeme Cumartesi günü saat bire ertelendi.⁶⁷

X. Duruşma

X. Duruşma 12 Nisan 1919 günü saat iki buçukta başladı. Jandarma Mülazımı Münir Efendi şahid sıfatıyla ifade verdi. Tehcir esnasında Trabzon'da olduğunu, Trabzon Askeri Alay Kumandanının Tevfik Bey olduğunu, kendisinin ordudan firar eden Ermeni ve Türk askerleri takip ettiğini söyledi. Tehcir ile ilgili gelen emirde Ömer adında birisinin tehcir işinde kendi yanında görevlendirildiğini, Ömer Efendinin bazı suistimalleri olduğunu fark edince kendisini sorguladığını, ancak Ömer Efendinin firar ettiğini ilave etti. İfadesinin devamında, Alay Kumandanından aldığı emir üzerine müfrezesini çavuşa teslim ettiğini, bir çok Ermenin kesildiğini duyduğunu söyledi. Ayrıca sanıklar hakkında hiçbir malumatı olmadığını beyan etti. İfadesine Tevfik Bey'in sorgulanması sırasında müracaat edileceği söylendikten sonra dışarı çıkarıldı.

Şahit Mehmed Ali Efendi, tehcir esnasında Trabzon'da olduğunu, bir çok olayın meydana geldiğini, Madam Arsilanyan'ın bir kayığa konulduğunu, kayığın iki saat sonra geri geldiğini, Mustafa Efendinin 300-400 bin liralık mücevherâtı İsviçre'ye götürerek sattığını işittiğini, son tehciri Jandarma Kumandanı Tevfik Bey'in idare ettiğini, Mustafa Efendinin Trabzon'da ikinci bir vali olduğunu, bazı kadınların hastahanelerde zehirlendiğini işittiğini söyledi. Bunun üzerine sanık Mustafa Efendi ve müdafaa vekili Şefkati Bey, şahidin mühtedi bir kızın ırzına geçmekten dolayı yargılandığını, mültecilerin eşyalarını çalmaktan dolayı suçlu bulunduğunu ve görevi suiistimalden dolayı memuriyetten azledildiğini, bunun Rüşumat Müdüriyet-i Umumiyesi'nden sorulması gerektiğini söylediler.

Talat Bey dışındaki sanıklar dışarı çıkarıldı. Talat Bey yapılan sorgusunda, Rüşumat Müdürü Mehmed Ali Bey'in topçu kıtasından aldığı bir çuval şekerden dolayı mahkemeye verildiğini, fakat İstanbul'dan gelen bir emirle beraat ettiğini, Tekalif-i Harbiye'den konyak aldığını söyledi.

Alemdar, 10 Nisan 1919

⁶⁷ *Memleket, 11 Nisan 1919; Hadisat, 11 Nisan 1919; İkdam, 11 Nisan 1919; İleri, 11 Nisan 1919;*

Alemdar, 11 Nisan 1919

Bundan sonra Doktor Saib Bey celp edildi. Saib Bey, Mücevherât Komisyonunda bulunduğunu, fakat komisyonda iki saatten fazla kalmadığını beyan etti.

Saib Bey'den sonra Polis Müdürü Nuri Bey ifade verdi. Nuri Bey, tehcir bittikten sonra geceleri saat üçten sonra sokağa çıkma yasağı ilan edildiğini, fakat sebebini bilmediğini, bunun emval-i metruke eşyasını çalmak için olmadığını söyledi. Reis Paşa Meşveret gazetesinin emval-i metrukeden çalınan mallar ile ilgili yazılan bir makaleden dolayı toplattırıldığını sorması üzerine şahid, valinin toplattığını söyledi. Ardından duruşmaya yarın saat bir buçukta devam edilmek üzere son verildi.⁶⁸

XI. Duruşma

XI. Duruşmaya 14 Nisan 1919 günü saat üçü on geçe başlandı. Şahid tüccardan Haralambidi, Acente Mustafa Efendinin pek iyi ve pek insaniyetperver bir zat olduğunu, isimlerini saydığı bir takım Ermeni zevatın daima Mustafa Efendinin iyiliklerini anlattıklarını söyledi. Bekarzade Hakkı Efendi de Mustafa Efendiyi namuslu ve vicdanlı bir zat olarak tanıdığını söyledi.

Şahitlerden Motorcu Emrullah Efendi, tehcirden bir ay sonra Trabzon'a gittiğini, tehciri görmediğini, fakat bazılarının yolda olduğunu işittiğini, emval-i metrukenin müzayede ile satıldığını, Otelci Niyazi Efendinin harbden evvel de durumunun iyi olduğunu, kendisinin ermeni eşyasını ucuzca kapattığı meselesine gelince, Rus donanması şehri bombardıman ederken Müslüman, Hıristiyan herkesin mallarını ucuzca satmaya mecbur olduklarını, çünkü satılmayan eşyanın düşmana kaldığını, Ermeni eşyasının ise hükümet tarafından satıldığı için herkesin buna iştirak edebileceğini söyledi. Otelci Niyazi Efendiye ait Bahriye Nezaretinden gelen evrak okunduktan sonra şahid Şefik Efendi ifade verdi. Şefik Efendi ifadesinde hiçbir şey bilmediğini beyan etti.

Daha sonra diğer sanıklar çıkarılarak Mustafa Efendi sorgulandı. Mustafa Efendi kendisine teslim edilen mücevher çekmecesini valiye verdiğini, valinin de belediye reisine teslim ettiğini, İttihad ve Terakki Katib-i Mesulü Nail Bey ile fazla

bir münasebetinin olmadığını, Nail Bey'in kendini beğenmiş bir zat olduğunu söyledi.

Bundan sonra merkez umumi azasından Rıza Bey de Nail Bey hakkındaki düşünceleri ve merkez-i umuminin Nail Bey'e bakış açısı, vali ile olan münasebetleri soruldu ve Rıza Bey'in Rusya'da yapılan hareketle ilgili verdiği bilgiler dinlendi. Ardından Nail Bey tarafından gönderilmiş bir rapor okundu. Bu raporda valinin emvali metrukeden evvel suiistimale başladığını ve emval-i metruke meselesi ile daha ileri gittiğini, Cemal Azmi Bey'in Acente Mustafa Efendi ile birlikte bir çekmece mücevher çaldıklarını, Rıza Bey'in validen para aldığını ve bunun bir kısmını Samsun'daki biraderlerine bir kısmını da akrabasından Reşid ağaya verdiğini, kendisinin artık vazifesine devam edecek imkanın olmadığını yazıyordu.

Rıza Bey rapordaki kendisine yönelik iddiaları reddetti. Aldığı paranın 1350 lira kadar olduğunu ve bunun tamamını askeri ihtiyaçları gidermek için kullandığını söyledi.

Acente Mustafa Efendi de Nail Bey'in iddialarını reddetti. Ardından duruşmaya Perşembe günü devam edilmek üzere son verildi.⁶⁹

XII. Duruşma

XII. Duruşma 16 Nisan 1919 günü saat üçte başladı. İlk olarak şahid Nemlizade Cemal Bey dinlendi. Cemal Bey tehcir esnasında Trabzon'da bulunmadığını, fakat bazı kötü olayların olduğunu duyduğunu, Trabzon'un ihtiyacını temin etmek için kurulan şirkette kendisinin de bulunduğunu ve bu şirkete nakil vasıtaları konusunda hükümetin yardım ettiğini söyledi. Ayrıca, Mustafa Efendinin bu şirketin işleriyle ilgilenmediğini ilave etti. Daha sonra ifadesi yeterli görülerek dışarı çıkarıldı.

Aydın Komiseri Reşad Efendi ifadesinde, Trabzon'da bir beyanname yayınlanarak ahalinin beş gün içinde şehri terk ettiğini, bir kaç kayık Ermenilerin denizden gönderildiğini, kayıkların birkaç gün sonra geri döndüklerini, bunları

⁶⁸ *Memleket, 13 Nisan 1919; Hadisat, 13 Nisan 1919; İkdam, 13 Nisan 1919; Alemdar, 13 Nisan 1919; İleri, 13 Nisan 1919*

⁶⁹ *Memleket, 15 Nisan 1919; Hadisat, 15 Nisan 1919; İleri, 15 Nisan 1919; İkdam, 15 Nisan 1919*

görmediğini fakat işittiğini, kayıklarla gönderilenlerden birisinin daha sonra denizden çıkarılarak hastahaneye gönderildiğini ve sonra da öldüğünü söyledi. İfadesinin devamında, tehcirden sonra Ermeni evlerinin tahliye edildiğini, kalan Ermeni kızların evlatlık verildiğini ve sanıkların hiçbirinin bu işlere karıştığına dair bir şey duymadığını söyledi.

Bundan sonra Trabzon eski mebusu Naci Bey ifadesinde, tehcire ait hiçbir olaydan haberdar olmadığını, çünkü o sırada İstanbul'da bulunduğunu, Acente Mustafa Efendi ile ticari bir ortaklıklarının olmadığını söyledi.

Daha sonra Dillizade Mustafa efendi celp edildi. Mustafa Efendi ifadesinde, Ermenilerin Van'da yaptıkları mezalimden dolayı Hükümetin cephe arkasındaki Ermenilerin tehcirine karar verdiğini, bazı kötü olayların meydana geldiğini işittiğini, tehcir edilen Ermenilerin çocuklarının yetimhanelere verildiğini, kadınlarında bazı kişilere nikah edilerek himaye edildiklerini söyledi.

Ali Saib Bey yapılan sorgusunda Minasyan'ın evine nasıl girdiğini anlattı. Acente Mustafa Efendi de liman, kayıklar ve liman riyasetinin vazifesi konusunda sorgulandı. Polis Müdürü Nuri Bey de Ali Saib Bey'e evi nasıl kiraladığını, Minasiyan'ın bahçesinde gömülü olarak bulunan paranın Ali Saib Bey'den önce emval-i metruke komisyonuna verildiğini söyledi. Duruşmaya Cumartesi günü saat bir'de devam edilmek üzere son verildi.⁷⁰

XIII. Duruşma

Trabzon tehciri davasının on üçüncü duruşmasına 19 Nisan 1919 günü öğleden sonra saat dört buçukta başlandı. Sıhhiye Müfettişi Yunus Vasfi Bey sanıkların hepsini tanıdığını, tehcir esnasında Trabzon'da bulunduğunu, mezalim yapıldığına dair bir şey görmediğini, Hilal-i Ahmer hastahanesinde bazı Ermenilerin zehirlendiğinin doğru olmadığına inandığını söyledi.

Bundan sonra Lütfi Bey'in hanımı Virjini ifadesinde, tehcirde Amerikan mektebinde kaldıklarını, Nail Bey ile Sıhhiye Müdürü'nün kendilerini oradan aldıklarını ve çocukları küfelere koyarak denize attıklarını söyledi. Bunun üzerine

⁷⁰ *Memleket, 17 Nisan 1919; Hadisat, 17 Nisan 1919; İkdam, 17 Nisan 1919*

Saib Bey kendisinin böyle işlerle uğraşmadığını söyledi. Şahide bazı sorular soruldu ve şahidin ifadesinde çelişkiler olduğu görüldü.

Ardından şahid Madam Aznif getirildi. Şahid üçüncü kabile ile Trabzon'dan Arabistan'a tehcir edildiğini, oradan Harput'a oradan da Urfa'ya gönderildiklerini, yolda on beş yaşında bir Ermeni çocuklarının öldürüldüğünü, Jandarmaların sadece para aldıklarını, sonra teslim edildikleri Kürd çetelerinin de elbiselerini soyduklarını, Trabzon'dan dört bin kişi çıktıkları halde yolda her gün yüzlerce kişinin açlıktan öldüğünü, bu nedenle Harput'a dört yüz, beş yüz kişi vardıklarını ve bunların erkek olduklarını ve Nail Bey tarafından idare edildiğini anlattı.

Bunun üzerine, şimdiye kadar yapılan mahkemeler neticesinde Nail Bey'in de suçlu olduğunun görüldüğünü, bu nedenle hakkında kanuni takibat yapılması Savcı tarafından talep edildi. Mahkeme heyeti de bu yönde karar verdi. Daha sonra duruşmaya Salı günü saat bir'de devam edilmek üzere son verildi.⁷¹

XIV. Duruşma

Divan-i Harb-i Örfide Trabzon tehciri davasının on dördüncü duruşmasına 26 Nisan 1919 günü saat ikiye çeyrek kala başlandı. İlk olarak Giresun Kaymakamı Arif Bey şahid sıfatıyla ifade verdi. Arif Bey , tehcir esnasında Giresun Kaymakamı olduğunu, Niyazi Bey hariç diğer sanıkları tanıdığını, vali ile arasının açık olduğunu, bu yüzden azledildiğini, kendisi orada iken Ermenilerin eşyalarını koruduğunu, Trabzon'da neler olduğunu bilmediğini söyledi.

Bundan sonra Liman Reisi Asım Efendi ifade verdi. Asım Efendi ifadesinde, valinin kayıkları kendi emri altında bulundurduğunu, sevkıyattan haberlerinin olmadığını, valinin sevkıyatta kendi adamlarını kullandığını, Acente Mustafa Efendinin namuslu bir adam olduğunu fakat validen korktuğu için kayıklara baktığını söyledi. Ayrıca sorulan soru üzerine, gece yapılan sevkıyat ve Saib Bey'in küfelere doldurduğu çocuklar hakkındaki haberleri gazetelerden okuduğunu söyledi.

Asım Efendinin ifadesi yeterli görülerek Trabzon mektupçusu Fuad Bey çağırıldı. Fuad Bey tehcir hakkında hiçbir bilgisinin olmadığını, gizli evraklardan

⁷¹ Memleket, 20 Nisan 1919; Hadisat, 20 Nisan 1919; İkdam, 20 Nisan 1919; Alemdar, 20 Nisan 1919

haberi olmadığını, Vilayette iki şifre bulunduğunu, bunlardan birisinin yalnız Vali Bey tarafından yapıldığını, matbaada kendisinin görmediği bazı şeyler basılmış olabileceğini söyledi. Ayrıca Emval-i Metruke Komisyonu hakkında bilgi verdi. Valinin eşyaları keyfi bir şekilde alıp sattığını söyledi. Vali tarafından Acente Mustafa Efendiye verildiği söylenen mücevher çekmecesini ile ilgili malumatı olmadığını ilave etti.

Daha sonra Varidat Müdürü Lütfi Bey celp edildi. Lütfi Bey'de mücevher çekmecesini ile ilgili bilgisinin olmadığını beyan etti. Lütfi Bey teslim ve teslim muamelesinin teslim edenler huzurunda yapılmadığını söyledi. Ali Bey sorulan soru üzerine, Trabzon'da öyle iddia edildiği gibi yüz binlerce liralık mücevherat bulunamayacağını, kendisinin de bulunduğu komisyona teslim edilen mücevheratın ancak üç dört bin liralık olabileceğini, diğerleri hakkında herhangi bir bilgisinin olmadığını söyledi.

Lütfi Bey mücevheratın Trabzon'dan İstanbul'a kendi vasıtasıyla getirildiği iddiasını reddetti. Trabzon'daki suiistimali yalnız kendisinin önlediğini, kendisi de olmasa her şeyin yağmalanacağını söyledi.

Ardından Trabzonlu Murad Hikmet Efendinin ifadesi dinlendi. Murad Efendi tehcir esnasında Ordu'da balıkçı olduğunu, Trabzon'dan Ermeniler çıkarılırken bir çok malların, kumaşların, elmasların satıldığını gördüğünü, satılan şeylerin Niyazi Efendinin arkadaşları tarafından alındığını, Niyazi Efendinin kendi motorunu aldığını ve Sinop'ta sattığını, bu olayı Defterdar Bey'in de bildiğini söyledi. Bunun üzerine savcı, şahidin buraya şahitlik yapmak için değil, davacı sıfatıyla geldiğini, kendi işini dava bittikten sonra kendisinin takip etmesini talep etti. Bundan sonra şahid dışarı çıkarıldı.

Şahid Harstohi ifadesinde kendisinin de tehcir kabileleriyle gittiğini, yolda bütün erkeklerin kesildiklerini, yolda bir çok işkenceler gördüklerini, şehir içinde de henüz çıkmadan önce çok kötü davranışlar olduğunu, özellikle Mehmed Ali Bey ve Niyazi Efendinin valinin iki kolu gibi olduklarını söyledi.

Daha sonra şahid Matnik ifadesinde, tehcir esnasında kendisinin sevk edilmeyip saklandığını, hastahanede Saib ve Nail Bey'ler tarafından bir çok Ermenin öldürüldüğünü, küçük çocukların öteberiye götürüldüğünü, Ali Saib Bey tarafından bazı kızların ırzlarına tasallut edildiğini söyledi. Bunun üzerine Ali Saib

Bey, “*Şimdiye kadar sırayla birer ikişer Niyazi ve Rıza beylerin aleyhinde şahadetleri tertip edildiği halde onların tehcir esnasında Trabzon’da bulunmadıkları anlaşılınca şimdi de bizim hakkımızda müddeiyatda bulunmaya başladılar.*” dedi.⁷²

Bundan sonra telgraf memuru Rüşdü Efendi ifade verdi. Rüşdü Efendi ifadesinde, Madam Arsilayan’ı tehcirden kurtardığını, tehcirin Vali ve Nail Bey tarafından idare edildiğini, sanıkların hepsini tanıdığını fakat bunların tehcire iştirak edip etmediklerini bilmediğini, onları yalnız kendi işleri başında tanıdığını söyledi. Duruşmaya Çarşamba günü saat on’da devam edilmek üzere son verildi.⁷³

XV. Duruşma

Trabzon tehciri davasının on beşinci duruşması Nazım Paşa’nın başkanlığında 30 Nisan 1919 günü saat ikiye çeyrek kala başladı. İlk olarak Van eski Valisi Nazım Bey şahid olarak celp edildi. Nazım Bey ifadesinde, 1332 senesine Trabzon’da Emval-i Metruke Komisyonu başkanı olduğunu, bu sırada komisyon defterini istediğini fakat alamadığını, bu nedenle görevinden istifa ettiğini, Cemal Azmi Bey ile arasında husumet bulunduğunu, bu nedenle şahitlik edemeyeceğini, sanıklardan Mustafa ve Rıza Bey’leri tanıdığını fakat bu şahısların bu işlerle uğraştığına dair bir şey işitmediğini söyledi. Ayrıca, Ermeni mallarının depolara konulduğunu, bunların karmakarışık olduğunu, önceki komisyonun defterinin düzensiz olduğunu, denizde meydana gelen bir çok olay duyduğunu fakat bunların rivayet kabilinden olduğunu, bu nedenle anlatmak istemediğini beyan etti. Eski Vali Cemal Azmi Bey’in yaptığı fenalıkları ve bir Ermeni kadınla çocuğun Nuri ve Mehmed Ali Bey’ler tarafından denize atıldığını ilave etti.

Ardından Trabzon İstinaf Mahkemesi Reisi Hilmi Bey şahid olarak dinlendi. Hilmi Bey, tehcir esnasında Trabzon’da bulunduğunu, Emval-i Metruke Satış Komisyonunda bulunduğunu, satış komisyonunda işlemlerinin düzenli ve uygun bir şekilde yapıldığını, Cemal Azmi Bey’in iyi niyetli olmadığını, bu yüzden Tahliye Komisyonu işlemlerinin düzenli olmadığını söyledi. Komisyondan istifa

⁷² Memleket, 27 Nisan 1919

⁷³ Hadisat, 27 Nisan 1919; Alemdar, 27 Nisan 1919; İleri, 27 Nisan 1919; Memleket, 27 Nisan 1919; İkdam, 27 Nisan 1919

etmek istediğini fakat kabul edilmediğini, Valinin isteseydi bütün felaketlerin önüne geçebileceğini iddia etti. Mücevherat Komisyonun işlemlerinde Ermenilerden alınan mücevheratın belediye dairesinde tasnif olunduktan sonra mal sandıklarına devredildiğini, bu nedenle mücevher çekmecesini hakkında bilgisi olmadığını, terk edilen bütün mücevheratın değerinin üç dört bin liradan ibaret olabileceğini, mücevherat komisyonunda yapılan suiistimallerin belli olmaması için defterin sayfalarından bazılarının koparıldığı konusunda bilgisinin olmadığını beyan etti. Bunun üzerine şahid Nazım Bey'in daha önce verdiği ifadesi okundu ve bu konuda Hilmi Bey bir çok soru soruldu.

Daha sonra Nazım Bey getirildi. Nazım Bey Hilmi Bey'i tanıdığını söyledi. Vali Bey tarafından ilan edildiği söylenen beyanname hakkında bilgi verdikten sonra dışarı çıktı.

Ardından Hilmi Bey'in yalnız olarak sorgusuna devam edildi. Meydana geldiği söylenen olaylardan dolayı Trabzon Savcısının müdahale etmesi gerektiği Reis tarafından sorulması üzerine Hilmi Bey "etmedi ve edemez" dedi.

Daha sonra Sıhhiye Müdürü Sadreddin Bey celp edildi. Şahid, tehcir esnasında Trabzon'da bulunmadığını, bu konuda hiçbir şey işitmediğini, Ali Saib Beyi tanıdığını, Ali Saib Beyin Hilal-i Ahmer hastahanesiyle bir alakası olmadığını söyledi. Bunun üzerine Ali Saib Bey ayağa kalkarak şahitlerin sözleri doğru olduğundan hiçbir şey söylemeyeceğini, fakat müfettişin raporunun gerçeği yansıtmadığının bütün şahitlerin ifadeleriyle sabit olduğunu, daha önce Sadreddin Bey Trabzon'da oldukça yapılacak tahkikatın iyi bir netice veremeyeceğini söylemişse de bunun siyasi bir içtihada istinad ettiğini ve o düşünce ile söylediğini beyan etti.

Sadreddin Bey'den sonra, Seyr-i Sefain Acenteliğinden mütekaid Ethem efendi geldi. Ethem Efendi, tehcir esnasında Askeri Sevkıyat Komisyonu Reisi olduğunu, ordu kumandanı Avni Paşa'nın bu işi valiye havale etmesi üzerine kendisinin vazifesini yerine getiremediğini, Mustafa Efendinin asker olması dolayısıyla Teşkilat-ı Mahsusa'ya erzak ve cephaneye sevk ettiğini, kendisinin karadan yapılması gereken sevkıyatı idare ettiğini, tehcirden sorumlu olmadığını, kayıkların kısım kısım ayrıldığını söyledi. önceki ifadesi ile şimdiki arasında

çelişki görüldüğünden daha önce vermiş olduğu ifadesi okundu. Duruşmaya Pazartesi günü saat on'da devam edilmek üzere saat üç otuzda son verildi.⁷⁴

XVI. Duruşma

5 Mayıs 1919 günü Trabzon tehcir davasının on altıncı duruşmasına saat on birde başlandı. İddia makamında Feridun bey bulunuyordu. Mahkeme heyeti salona girdikten sonra merkez-i umumi azasından Rıza Bey'in mahkemesinin İttihad erkanı ile birlikte görülmesinden dolayı bu mahkemeden ayrılmasına ait karar okundu.

Daha sonra şahid olarak Rüsumat Müfettişlerinden Besim Bey geldi. Besim Bey, bütün olaylardan vali Cemal Azmi Bey'in sorumlu olduğunu, Cemal Azmi Bey ile aralarında husumet olduğunu, Ma'aza yemin ettiği Kur'an-ı Kerim hakkı için hiçbir ihtirasa tabi olmaksızın şahadette bulunacağını, Tekalif-i Harbiyenin adeta gasp ve müsadere şeklinde yapıldığını, Ermeni emvalinin de yağma edildiğini, emval-i metrukenin soyulduğunu, sonrada komisyonlara getirildiğini, tehcir olayını bizzat görmediğini, bu konudaki bildiklerinin söylentiden ibaret olduğunu söyledi. ifadesinin devamında, sanıkların hepsini tanıdığını, Mehmed Ali Bey'i bulunduğu merciine şikayet ettiğini, Vali ile fazla münasebette bulunmaması için kendisine tezkere yazdığını, sanıklardan Polis Müdürü Nuri Bey'in vali ile yakın ilişki içinde olduğunu, Ali Saib Bey'in vicdanlı bir zat olduğunu, Trabzon'dan Konya'ya gittiği zaman parasız olduğunu, ayrıca Vali ile arasının açık olduğunu, Mustafa Bey'in iyi bir insan olduğunu, fakat vali ile yakınlığı olduğunu beyan etti. Ayrıca Tekalif-i Harbiyenin sınırdaki askerlere ait olduğunu zannettiklerini fakat İstanbul'a gönderildiğini, Talat Bey'in Tekalif-i Harbiye Komisyonunda bulunduğunu ilave etti.

Bunun üzerine Talat Bey; "Bendeniz sözlerin aksini ispat edebilirim. Hiçbir vakit bahsettikleri gibi eşya müsadere edilip öteye beriye gönderilmiş değildir. Alınan eşyanın hepsine birer vesika verilmiştir. Bu halde Beyefendi bu yaştan sonra yalancılık ediyor demektir."dedi.

⁷⁴ *Hadisat, 1 Mayıs 1919; Memleket, 1 Mayıs 1919*

Besim Bey kendisinin Talat Bey şöyle yaptı, böyle yaptı demediğini, yalnız o komisyonun azası olduğunu söylediğini, ayrıca, Talat Bey gibi genç zabitleri Tekalif-i Harbiye Komisyonunda değil cephelerde görmek istediklerini, Trabzon'un tahliyesi esnasında orayı savunacağına Samsun'a kaçmasının ayıp olduğunu söyledi. Bunun üzerine, Talat Bey buna çok üzüldüğünü, kendisinin arkadaşları ile oraya teftişe gittiklerini söyledi.

Mehmed Ali Bey Trabzon'da satılan gaz ve şeker meselelerini izah etti. Şahid Besim Bey'in ifadesi yeterli görülerek dışarı çıkarıldı.

Ardından Bahriye Nazırı Avni Paşa şahid sıfatıyla dinlendi. Avni Paşa, tehcir esnasında Trabzon'da Lazistan havalisi kumandanı olduğunu, gazetelerden birisinde çıkan beyanı ile daha önce şahitlik için Divan-ı Harb-i Örfiye gönderdiği yazılı ifadesinin yanlış anlaşıldığı için bu gün buraya çağırıldığından dolayı müteşekkirdiğini söyledi. ifadesinin devamında, 331 senesin de Lazistan ve havalisi kumandanlığına o havaliyi iyi bildiği için tayin olunduğunu, Vazifesinin Hopa'dan Samsuna kadar, Karadeniz sahilinin müdafaası ve üçüncü ordunun sol tarafını oluşturan Lazistan müfrezesinin sevkini idare etmek olduğunu beyan etti. Meydana gelen olayların tek sorumlusunun Cemal Azmi Bey olduğunu, Cemal Azmi Bey'in zulmünün, yalnız Ermenilere yönelik olmayıp, Müslim, gayri müslim bütün Trabzon vilayeti ahalisine yönelik olduğunu, Ali Saib ve Talat Bey'lerin tehcir olayına karışmadıklarını, ve yapılan suiistimallerle alakalarının olmadıklarına inandığını, Tekalif-i Harbiye hakkında bir çok suiistimal olduğunu işittiğini, Teşkilat-ı Mahsusanın bir alay halinde savaşa katıldığını, bunların seyyar jandarma olduğunu, bir de Cemal Azmi Bey'in fedaisi olan ve tehcir işlerine bakan bir çetenin de Teşkilat-ı Mahsusa çetesi olduğunu, Rıza Bey'in tehcire karışmadığını, Rusya'dan çıkarılan bazı Müslümanların kendi istekleri ile Teşkilat-ı Mahsusa'ya girdiklerini, bunlara resmi veya gayri resmi İttihad ve Terakki tarafından para verildiğini işitmediğini, sanıkların hepsini tanıdıklarını söyledikten sonra çıktı.

Bundan sonra Ordulu Paşazade Hüseyin Efendi ifade verdi. Hüseyin Efendi ifadesinde, tehcir esnasında Ordu kazasında olduğunu, Trabzon'a hiç gitmediğini, Trabzon hakkında hiç bir şey bilmediğini, Ordu'da tehcir yapıldığını, Süleyman Bey'in emri altında olan çete ile ahali ve jandarmalar tarafından Ermenilerin imha edildiğini işittiğini, Ermenilerin bir kısmının sevk edildiğini, ve bir kısmının da

hastahaneye konulduğunu, iki kayık Ermeni'yi Kaymakam Ali Faik Bey'in denizde boğdurduğunu, sonra içlerinden balıkçı namıyla birinin sağ çıktığını bizzat gördüğünü söyledi. Kayıkların küçük olduğunu, ve içlerinde memur olmadığını, kayıkçıların olduğunu, içindekilerin çoğunun kadın ve çocuk olduğunu, erkeklerin az olduğunu ilave etti. ifadesinin devamında, kayıkların birer gün ara ile hareket ettiğini, hareketlerini bizzat gördüğünü, Samsuna gidecekler diye hareket ettiklerini, fakat iki saat sonra geri döndüklerini, kayıkçılara sorduklarında “denize döktük” dediklerini. Kayıkçılardan birisinin isminin Celal olduğunu ve Ellişer liraya pazarlık edildiğini, Faik Bey'in daha sonra azledildiğini, tehcir bittikten sonra yerine İzzet Bey'in geldiğini söyledi. Şahid, Tehcir başlamadan önce Kaymakamın vilayete çağırıldığını, ve emir aldığını, kendisinin idare meclisinde aza olduğunu, O esnada meclisin hiç toplanmadığını, Kaymakamın isteğine göre meclisin toplandığını, Defterdar Lütfi Bey'in Trabzon'un tahliyesinde vali ile beraber Ordu'ya geldiğini, Köylerde ve diğer yerlerde iki bin haneden fazla ailenin tehcir edildiğini, tehcir edilenlerin bütün eşyasına sekiz yüz lira kıymet biçildiğini, Mal müdürü, Rüşumat Müdürü ve Belediye Reisi'nin Emval-i Metruke Komisyonunda olduklarını, Vali geldikten sonra eşyaların satılmaya başlandığını, o zamanın kıymetine göre altı yedi bin liralık olan mağazaların bin liraya satıldığını, Niyazi Efendinin emval-i metrukeden mal aldığını iddia etti. Bunun üzerine, Niyazi Efendi şahidin Ruslara Osmanlılar aleyhinde casusluk ettiğini, şahidin yalan söylediğini beyan etti. Bundan sonra vekil Kuddusi Bey de şahide bazı sorular sordu. Ardından duruşmaya Çarşamba günü devam edilmek üzere son verildi.⁷⁵

XVII. Duruşma

Trabzon tehciri davasının on yedinci duruşmasına 10 Mayıs 1919 günü saat iki buçukta başlandı. Şahitlerden Adliye Müfettişi Kenan Bey, Trabzon tehciri esnasında asker olduğunu, daha sonra Samsun'a gittiğini, o zaman tehcirin başlamış olduğunu söyledi. Cemal Azmi Bey tarafından bir çok kimselerin kayıklarda boğdurulduğunu işittiğini, Valinin kendisini kanundan azade biri olarak tanıdığını,

⁷⁵ *Hadisat*, 6 Mayıs 1919; *Memleket*, 6 Mayıs 1919; *İleri*, 6 Mayıs 1919; *İkdam*, 6 Mayıs 1919; *Vakit*,

tehcirle alakası bulunduğuna inandığını, taktik asarına tesadüf ederek Vahib Paşa'ya tahriri maruzatta bulunduğunu, tehcire karşı çıkan bazı kaymakamların bile öldürüldüğünü, savcılarının bunlara müdahale edebilecek konumda olmadıklarını beyan etti.

Kenan Bey'den Trabzonlu Rüşdü Efendi celp edildi. Rüşdü Efendi Madam Arsilanyan'ın gömülü parası olup olmadığını bilmediğini, sonradan işittiğini, kadına Allah rızası için baktığını, sahte telgrafla ilgili malumatı olmadığını, kendisinin kadının tehciriyle hiçbir alakasının olmadığını söyledi. Şahitlerden Abdullah Efendinin talebi üzerine Rüşdü Efendi tarafından Nail Bey'e yazılan bir mektup okundu. Bu mektupta : *“Doktor Li'on Efendinin karısına, hemşire ve çocuklarına evlat muamelesinde bulunacağından, bu biçare ailenin kendisine terk edilmesi”* talep ediliyordu.

Bunun üzerine Reis Paşa; *“hayatlarını kurtardığımız iki çocuğun annesinin malını niçin muhafaza etmediniz?”* dedi.⁷⁶ Abdullah Efendi ise onların sadece hayatlarını kurtarmalarının kafi olduğunu, o gürültüde mala kimsenin bakmadığını, hatta kendi mallarına bile bakmadıklarını, bir çok Ermeni çocuklarını kurtardıklarını söyledi. Ardından duruşmaya Salı günü saat on'da devam edilmek üzere son verildi.⁷⁷

XVIII. Duruşma

Trabzon tehciri davasının on sekizinci duruşmasına 14 Mayıs 1919 günü saat on buçukta başlandı. İddia makamında Feridun Bey bulunuyordu.

Şahid Harun Bey ifadesinde, tehcir esnasında Lazistan müfrezesi kumandanı İştanke Bey'in (Alman) tercümanı ve yaveri olduğunu söyledi. Tehcir esnasında bir çok Ermenilerin denizde boğdurulduğunu, hastanelerde zehirlendiğini işittiğini, Trabzon'a gelirken arabacıardan da benzer olayların meydana geldiğini duyduğunu beyan etti. Ayrıca, jandarma kıyafetli bir takım insanların taktikde istihdam edildiklerini duyduğunu, Hilal-i Ahmer hastahanesinde çalışan Ermeni hastabakıcılar ve hizmetlilerin himaye edildiklerini ilave etti. İfadesinin devamında,

6 Mayıs 1919

⁷⁶ Hadisat, 11 Mayıs 1919

Rıza Bey'in düzensiz müfrezelere kumanda ettiğini, fakat bunların hepsinin İştanke Bey'in emri altında olduğunu, daha sonra İştanke Bey'in yerine Avni Paşa'nın getirildiğini, erzaklarını Tekalif-i Harbiye vasıtasıyla tedarik ettiklerini, haberleşmenin resmi şifrelerle yapıldığını söyledi.

Ardından Reis Paşa mahkeme heyetinin tahkikatı yeterli gördüğünü, ve Perşembe günü müdafaaları dinleyeceklerini söyledi. Müdafaa vekilleri savunma için bu sürenin yeterli olmadığını beyan etti. Bunun üzerine, 15 Mayıs Perşembe günü saat bir'de iddia makamının iddianamesinin, 17 Mayıs Cumartesi günü de müdafaa vekillerinin dinlenmesine karar verildi.⁷⁸

XIX. Duruşma

Trabzon tehciri davasının 15 Mayıs Perşembe günü yapılan duruşmasında İddia makamında bulunan Feridun Bey sanıklar hakkındaki iddianameyi okudu. Ardından Cumartesi günü Müdafaa vekillerinin savunması dinlenmek üzere duruşmaya son verildi.⁷⁹

Feridun Bey'in iddianamesi şu şekildedir;

“ Ermenilerin tehciri hakkında ittihad ve terakki hükümeti merkeziyesince ittihaz olunan mukarriratın Trabzon vilayeti merkeziyle Maçka(?) kazasında tatbik ve icrası sırasında evvela Ermeni zükereynin ve onu müteakiben muamelat-ı tehciriyenin kendilerine de teşmil edilen nisvan ve sibyan tayin edilen mahallere sevkleri esnasında bunların bir kısmının Değirmendere cihetlerinde bi rehmane katl , sibyan ve nisvanı kayıklara bilirkab deniz açıklarında denize atarak boğmak suretiyle telef ve bir kısmını hilal-i ahmer hastahanesinde tedavi maksadıyla sur muhtelifle ile tesmim, bunu müteakiben emval, nukud, mücevherat ve saire zi kumaşlarını yağma eylemek gibi bütün alem-i beşeriyetin lanet ve nefretiyle yad edeceği fezayih ve in'ali cinayeye ictisar eylemekle müttehim firarda bulunan Trabzon Valisi Cemal Azmi ve murahhası Nail ve hazır-ı bilmeclis bulunan Mehmed Ali Bey, Mustafa Niyazi, Nuri ve refikayi sairesinin bu azim kıtali vücuda

⁷⁷ Hadisat, 11 Mayıs 1919; Memleket, 11 Mayıs 1919; İleri, 11 Mayıs 1919; İkdam, 11 Mayıs 1919; Alemdar, 11 Mayıs 1919;

⁷⁸ Hadisat, 14 Mayıs 1919; Memleket, 14 Mayıs 1919; İleri, 14 Mayıs 1919; İkdam, 14 Mayıs 1919; Vakıf, 14 Mayıs 1919

⁷⁹ Hadisat, 16 Mayıs 1919; Memleket, 16 Mayıs 1919; İkdam, 16 Mayıs 1919; Vakıf, 16 Mayıs 1919

getirmek hususunda her birlerinin dereceyi dahil ve iştirakleri tayini cezaya esas olacağından evvel emirde bunların tedkiki lazime-i kanuniyedendir.”

Cemal Azmi, murahhas Nail Beyler kimlerdir? Bunlar devlet ve hükümet memuru olmayıp devletin husb-ittesadüf zimam-ı emuruni dokuz sene evvel her nasılsa ellerine geçirerek her birileri bilistiklal veya biri diğerine muavenet suretinde biliştirak envai mezalim, kıtal, irtikabat, suiistimalat mütevaliye ile hükümet-i seniyeyi bugünkü vaz'-ı hazine düşüren tahribkar ellerden, vahşi zihniyetlerden müteşekkil İttihad ve Terakki denilen haydut çetesinin Trabzon mümessili cinayetleridirler. İşte makam-ı iddianın Cemal Azmi ve Nail haklarındaki nokta-i nazarı ve beyanatı budur. Şu itibarla bu ikisi fail-i asil, ameli müdürdür. Cemal Azmi, murahhas Nail bir kişi olmak munasebetiyle bu azim katalı bittabi vucuda getiremezler. Tertibat ve tasarruvat cina'iyelerini mensub oldukları çetenin matlubu ve ve mültezimi olan şekilde yapmak için bir çok aletler arz-ı ihtiyaç ediyorlardı. Bu aletlerin tedarikinde tatbik ettikleri usul ve musellik de bu aletlerin kendilerinden daha basit, mahdut elfiki, hulasa gayrin nufuz ve kudretinden isti'aneye alınmış kendi say ve gayretiyle müktesebat-ı ameliyesiyle terki ve ta'li imkanı kendileri için müanib olmuş adamlardan ittihad (ithab) ve tedarikinde tatbik olunan usul ve takib edilen nazariyede böyleydi. Hiç şüphesiz ki alem-i insaniyeti dilhun ve müteessir eden bu cinayetlere azıcık kitapla meşgul olmuş nutuk feyz ve refetini, müktesebat-ı ilmiyesinden bekleyen insanlar iştirak edemezdi. Şu itibarla icraa kılınan tahkikat ve esna-i muhakemede istima' olunan şuhudun ve bir çok kişinin medlul-i ihbaratı Vehip paşanın evrak meyanında mahfuz raporlarından istinbat olunan netayic-i kanuniye nazaran Cemal Azmi, murahhas Nailin hareket ve efalleri hem fail olmaları itibariyle kanun-i cezayı humayununun 45. maddesinin delaletiyle 170. inci maddesine temas ettiği cihetle ol cevihle tecziyeleri ve Niyazi, Mustafa Nuri, Mehmet Ali ve doktor Ali Saib beylerin efali cinayeti idad (zor kuvvet zafer) ve teshil hususunda bilerek fail-i aslilere muavenette bulunmaları hesabıyla bu cinayetin fer'an zimedhili olduklarından ancak bunlardan Doktor Saib Beyin tabib olmak sıfatıyla bir tabib için hastayı tesmime ihtiyaç bulunmaması, zira miktarı fenniyeden fazla verilen devalar hastayı öldürecek gibi ciddi bir teşhis hilafına yanlış bir tedavininde keza öldürecek tabidir. Bunu akıl ve mantık kabul edemez. Vucudu farz olursa bile mehlinde meyyit (otopsi) yapıp evvala o ölenlerin

vefatını icab eden nevi' sim anlaşıldıktan sonra buda esba-ı subutiyeye aktaran (iktizan) ederse o failin faili olabilir? Bugun ise imkan ve Te'mini kanaat edecek delaile desteres (ele geçirmek) olunamadığından bu cihetten mumaileyhin beratına, yalnız çocukları küfeler ile nakil gibi hem fail olanların hareket-ı cinayetkaranesine muavenette bulunması hesabıyla diğerleriyle beraber hareket ve efallerine temas eden kanun-i cezanın 45 inci maddesinin fira-i sanisi delaletiyle 174 üncü madde mucubince tecziyelerini ve kaymakam Talat Beyin tehcir ve taktil ve tekalif-i harbiye komisyonunda aza bulunduğu sırada zerre kadar suiistimaline dair kanaat bahs vicdan olacak şuhud ve delaile desteres olunamadığından mumaileyhin beratını taleb ederim.”⁸⁰

XX. Duruşma

Trabzon tehciri davasının yirminci duruşması 17 Mayıs Cumartesi günü saat onbuçuk'ta yapıldı. Müdde-i umumilik makamında muavinlerden Feridun Bey bulunuyordu. Dava vekili Osman Bey Acente Mustafa hakkında şu şekilde müdafaada bulundu.

“Mekteb-i Rüşdi ve idadi ikmal-i tahsil ettikten sonra seyr-i sefa'ine tayin kılınmış olan ve Trabzon'un muaşşirrandan bulunan Mustafa Efendi memuriyetinden istifa ile ticaretle meşgul olmuş, İttihat ve Terakkiye intisab etmeyerek resmi bir vazife deruhte etmemiştir.

Trabzondan avdet ettikten sonra Nurkyanık gazetesinde tehcir ve taktil ceraiminde Mustafa efendinin de alakadar olduğu yazılmıştır. Bu haber tekzip edilmiş ve müvekkilim ikinci ceza muhakemesinde dava etmiştir. Bu vakadan sonra Mustafa Efendi tevkif olunmuş. Ve buraya maznun olarak sevk edilmiştir. Müstantik kararnamesinde de müddeilerin musirren ihbaratı ile luzum-i muhakemesine karar verildiği yazılıdır. Bu müddeiler muhakemelerde malumat kabilinden istima' olunmuştur. Bunun bir kıymet-i kanunniyesi yoktur. Hem bunların ifadatı arasında Müdde-i Umumi Bey'in söylediği gibi mühim bir şey yoktur. Esna-yı şahadette Mustafa Efendinin muhacireynin denize atıldığı zaman talimat verdiğini işitildiği söyleniyor. Tabi' sema'-i şayan kabul ad edilemez. Sonra Vali ile münasebette

⁸⁰ Hadisat, 16 Mayıs 1919; Memleket, 16 Mayıs 1919; İkdam, 16 Mayıs 1919; Vakit, 16 Mayıs 1919

olduğu söyleniyor. Halbuki Lazistan erzaki, idare etmediği için tabi temasda bulunması lazım geliyor. Valinin su'istimal edib etmeyeceğini tedkik edemezdi.

Diğer müddeiler esnayı şahadette birçok şeyler söylemişlerdir. Fakat doğru olmadığı gibi bir kıymeti kanuniyeside yoktur. Mustafa Efendinin aleyhinde bazı şahidler de var. Bunlardan birisi sırcat (hırsızlık) ve cebren fiili salıg maddesinden dolayı muhakeme olmuştur. Binaen aleyh ifadat şayan-ı kabul değildir. Çekmece meselesine gelince çekmeceyi Mustafa Efendiye vermişler. Ve Valiye verilmesini söylemiş bu bir hakk-ı vediadır. Her vedianın beratı zimmeti hususunda tasdik olunması lazımdır. Bu vediaıy verdim diye isbatı bize düşmez. Yalnız yemin düşer. Aksini, yani verilmediğini isbat etmek iddia edenlere aiddir. Bu emniyeti su'istimal ve sırcat değildir. Çünkü hafiyen alınmış değildir. Dolandırıcılık da değildir. Ceza-i kanuniyenin 233 üncü [2303) maddesinde hile ve desise ile nakud ve saireyi alan kimseye dolandırıcı deniyor.

Kanununda emniyeti su'istimal davası şeklinde şikayetnameye göre olur deniyor. Diğer şahidlerin ifadesinde Mustafa efendi aleyhine o kadar mühim şeyler yoktur.

Leh şahidleri: Mustafa efendinin çeteye dahil olmadığını, tehcir ve taktilde alakadar olmadığını, ve Teşkilat-ı Mahsusa'ya dahil olmadığını söylediler.

Cemal Bey de Mustafa Efendinin ticaretle meşgul olduğunu fakat hükümetin o kadar fazla muavenette bulunmadığını söyledi.

Binaen aleyh Mustafa Efendi'nin beratını talep ederim.”

Ardından Şefkati Bey de şu şekilde müdafaada bulundu.

“Tehcir mesuliyetini umum Türk milletine isnad ederek bir kara damga olarak Türk milletine vurmak istiyorlar. Veliahd hazretleri diyor ki : Talat'ı protesto ettiğimiz zaman bana demişdiki “ bütün mesuliyeti üzerime alıyorum. Fena ise beni asarsınız.” Bunların müsebbibleri Talat, Enver, Cemaldır. Bu işlerden dolayı bütün Müslümanları mesul tutmak doğru değildir.

Bu beyanat hüdapesenddiyanede zatı şahane ile kendilerinin müdahalelerinin tesirsiz kaldığı söylendiği halde bu işlere muhalefete memurları nasıl müdahale edebilirler? Ali (kal) Bey de Sabah'da münteşir makalelerinden birinde çetenin kimseden korkmayarak herkesi imha ettiklerini, hatta kendilerine muhalefete gösteren Müslümanları, Türkleri de kahreylediklerini izah etmiştir.

T.C. YÜKSEK İHTİSAP KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Filhakika tehcirin irade-i seniyyeye iktizan ettirilmiş bir şey olması bu cihet hakkında fazla söz söylemeye lüzum göstermiyor. Bu tehcirde müşterek add olunan Mustafa Bey bigünahdır. Heyet-i tahkikiye bu işte müddei bulunmuştur. Bu tahkikatın o kadar noksan ve esbab-ı mucibeden ari bulunmasını Hayret Paşa müdde-i umuminin evvelce iddianamesini isbat eder. Tahkikat hitam bulmadan iddiada bulunan kararnamenin bir guna kıymat-i kanuniyesi olmadığı sabittir. O kararnamede daha ziyade ısrar edilmiyor çünkü kıymet-i kanuniyesi yoktur. Siz asker olduğunuzdan dolayı evvela askeri ceza kanununa göre hareket ettiğiniz bedihidir. Heyetinizin müdde-i şahsi kabul etmemesi lazime-i adaletin hüsnü suretle çıkarılmış esasına müstenid olduğu bişebihedir. Hal ve keyfiyet ittiham değil müvekkilimi ilzam mahiyetindedir. Kendisine atf olunan çekmece meselesi şöyledir: herkimin elinde Ermenilere ait eşya bulunursa teslim edilmesi, aksi takdirde şiddetli tecziye edilecekleri ilan edilmiş bulunduğu zaman Fransızların memleketten ihraç edilecekleri için Valiye verilmek üzere müvekkilime verilmiş ve müvekkilim heyetiyle valiye vermiştir. Hakikatın heyet-i aliyeleri vicdanlarında da böyle tecelli bişehedir. Heyet-i aliniz ceza muhakemesi olduğundan takib olunan davanın mayızvirindeki temayülâtı nazarı dikkate almak iktiza eder.

Memleketimizin aidatından derke-i israf ve mu'tebiran belde-i vilayete tayin olunan zevat ile görüşürler. Bu onun yaptığı şeye iştirakini tesmin etmez. Sonra vali İttihad ve Terakki valisi idi. Halbuki müvekkilimin İttihad ve terakki ile alakası yoktur."

Daha sonra Kuddusi Bey de müvekkili Niyazi efendi hakkında şu şekilde müdafada bulundu:

Nazariyat-ı cezaiyede iki şartın tahakkuku lazımdır.

1- Bir fiil memnuin ika'i (yapma) , şartı sanide o fiilin faili tahkik olunmak lazımdır. Burada birinci şart var. Maalesef Trabzon'da bir takım ceraim ik'a olunmuştur. Halbuki fiilin faili değil müvekkilimin kendisine fiil aranmak suretiyle muhakemeye getirildiği gözüküyor. Niyazi bey mevcut fiilin faili olmadığı gibi başka bir takım ceraiminde faili değildir.

Beraat-ı zimmet-i asıl olduğu halde biz şimdiye kadar beraat-ı zimmeti isbata mecbur olduk. Halbu ki hiç bir maznun hakkında beraat-ı zimmet aramak değil, onun hakkında bir cürmün sabit olup olmadığı tedkik edilir. Niyazi Bey

esmayı tehcirde Trabzon'da değil hizmet-i vataniye uğurunda çalışarak Trabzon'dan İstanbul'la (mayen) taşıyordu. Kendisinin 29 hazirana kadar Şahin Paşa otelinde misafir kalması da tehcir esnasında İstanbul'da bulunduğunu ispat ediyor.

Niyazi Beyin müzayededen satun aldığı mağazaların değerinden pek dun fiyatla aldığı iddia olunuyor. Ucuzca alınmış bile olsa bununla Cemal Azmi vazife ve nüfuz-u resmiyesini suistimal etmiş olabilir. Fakat esasen böyle harb esnasında şehir terk olunurken herşey terk edilmeye, yahud tahribe mahkum iken buna verilen paranın ucuz veya pahalı olduğunu takdir etmek mümkün olamaz ve böyle bir vakanın kanun-i cezayide yeri yoktur.

Taktik meselesinden dolayı bera'tını ve müzayededen mal almak cihetinden de adem-i mesuliyetini istirham ederim.

Diğer müdafaa vekilleri Selahattin ve Galib Beyler de müvekkillerini müdafaa ettiler ve şahitlerin aleyhte vermiş oldukları ifadeleri de reddettiler. Bundan sonra sanıklardan Doktor Ali Saib Bey kendisini şu şekilde savundu ;

"Hastahanede yapılan tescimanın tabib tarafından yapılması imkanı olmadığı makam-ı iddiaca da dermiyan buyuruldu.

Teşhisin zıddı bir usul-i tedavi. Edviyenin haddinden fazla iatası filhakika bir hastanın mematını intac eder. Müdde-i Umumi Beyefendi nevitibariyle bera'tımı talep buyurdular. Filhakika fail-i tescim edviyey-i tabibiye-i semimiyeden birinin mukadderatından fazla işigaliyle hasıl olur. Bu ise vaki olmadığı için bendenizi hazırı muhakemenizden kurtarabilir. Fakat bendeniz tababiyet-i osmaniyeye sürülen lekenin silinmesini istiyorum. Şahsımdan ziyade en büyük emelim budur.

Saniyen: küfelere çocukları doldurmak suretiyle nakil ve Azmi Beylerin fiillerinde fer'an zimedhal zikr ediliyor. Eğer bu fil-i vaki ise bendenizin fer'ân değil aslen zimedhal olduğum tahkik ediyor. Ancak böyle ise değil 174 üncü 45 inci maddenin birinci fıkrasını, belki hakkımda 170 inci maddeyi talep buyurmaları daha doğrudur.

Salisen: Cemal Azmi ve Nail Beylerin seviyece gayet mahdut ahirin (sonrakiler) kudret ve kuvvetinden istiane (yardım ederek) terfi'e çalışanları istihdam eyledikleri söylendi. Bendenizin onlara iştirakimle onlarla hemseviye

olduğum anlaşılıyor. Tafrafuruşluk etmek istemem. Fakat gerek mesleğimde gerekse ulum u içtimaiyede tetebbuatım (araştırma) sayesinde birçok meslektaşlarımın yüzde doksanını meydan-ı müsabakaya davet edebilirim.

Müsade buyurulursa paşa hazretleri müdafatımı şu suretle arz edeceğim.

4 Kanun-i sani 1334 senesinde jokuvvret (?) gazetesinin bir makalesinde Trabzon'da esna-yı tehcirde bir çok çocukların mesmumen vefat ettiği ve sıhhiye müfettişi Yunus ve Hakkı Bey tarafından bütün bunların icrasıyla sıhhiye müdürü Sadettin Bey'in de gasb-ı emvala cüret eylediği söyleniyor. Sıhhiye müfettişi umumisinin raporunda ise bu ifsadın sıhhiye müdüriyeti tenziyeden sonra faili benim olduğum gösteriliyor.

2: hastahanedeki ermeni hastalara morfin zerkeylemişim.

3: Bahren sevk olunan Ermenilerden birinin kurtularak Hilal-i Ahmer'de kendisine bir madde zerkiyle vefatına sebebiyet.

4: madam Arsilanyan'ın eşrafından birine tezvice icra edilmişken bilaahire tehciri.

5: çocukların küfelere yükletilerek denize atılması. İşbu mevadı bir bir tahlil etmek lazımdır. Evvel emirde deniyor ki bir komisyon tehcir ve taktili tertib etmiş, bendenizde orada imişim. Muhakeme-i alinizin her yanından anlaşıldığına göre komisyon olmadığı ve Nail Beyle Valinin mevadı bizzat kararlaştırdıkları sabit oldu. Şuhudun ifadesinden de bu gibi hususları yaptırmak istediği adamlara doğrudan doğruya emir vererek yaptırdığı tebeyyün etti.

İkincisi hastahanedeki morfin şiringasıyla hastaların vefatına sebebiyet vermek.

Paşa hazretleri mademki zerk olunan şeyide öğretmişler, o halde ya bu devayı tertib eden eczacının şahadeti, ya oradaki müstahdeminden bir kaçının şahadeti, ya reçeteleri görmeleri lazımdır. Bunlar zikredilmiyor.

Şahitlerden madam Maniyak da hastaları istim ederlerdi dedi. Makam-ı alinizden sorulan suale karşı (hiç efendim, istim ederlerdi.) cevabını verdi. Bu gösteriyor ki kendisine (lisan-ı adliye olan tessim)i öğretmişler, fakat zavallı unutmuş istim diyor!..

Bunlardan başka bir de madam Arbiya'nın kerimesi var Hilal-i Ahmer hastahanesinden bahsetmiyor Amerikan mektebinde hükümetten filan adamlar

çocukları denize attılar, büyükleri zehirlediler dedi. Tesmim edenlerin içinde bende varmışım. Görülüyor ki mahalli tesmimle beraber tesmim edenlerin adedi de artıyor.

Şimdi bu fil-i tesmimin bu suretle vuku'na imkan olmadığı gibi Rum Metropolunun oraya tayini vilayetin fena fikri olmadığını anlatır. İttihat ve Terakki murahhası Nail Bey de ileride İslam muhacir çocuklarıyla bunların mezc edilerek bunların Müslüman edilmeleri için Rum Metropolunun vücuduna itiraz etmesinde demek ki Vali ile Nail bey de bu çocuklar hakkında bir fikr-i cinayetleri bulunmadığı anlaşılıyor.

Çocukların küfelere doldurulup denize atılması bahsine gelince Katinan'ın ifadesi şayan-ı dikkattir. Koca Trabzon'da küfelerle çocuk gidiyor, hamallar istihdam ediliyor maverada nöbetçiler var mustahdemeyn var, hademe var bunlardan hiç kimseden bir şey işitilmiyor. Yalnız Katina böyle bir şey söylüyor. Burda nevezhur reşahidelerden madam Virjini de kapıdaki nöbetçiye söyleyip attırdı diyor. Bir sıhhiye müdürünün bunu derhal yaptırabilmesi kabil mi dir? Bunun ihtiyarkezine en büyük delil de makam-ı riyasetten sorulan suale karşı Niyazi Beyin orada olmayıp sonradan İstanbul'dan geldiğini söyledi. Madam Virjini nereden biliyor: belki Niyazi Bey köydedir belki onda hastadır, bunu katiyetle söyleyebilmesi şayanı dikkattir.

Kalıyor madam Arsilanyan meselesi. Müfettişin bunu 'atf etmesi cidden büyük bir cürettir. Cereyan-ı muhakemede sabit olduğu üzere Rüşdü efendinin Abdullah efendiye aid hanede madam Arsilanyan'ı hıfz etmesi sonra valinin tesadüfünde himaye(halletmesi) etmesi hesabıyla bu vaka-i hadis olmuştur.

Ermeni çocukları Dersaadet'ten avdet ederken tesadüfen uğradığım Vakf-ı Kebirde bizzat müşahadetine atfen bu çocukların mülhakata tevzi' edildiğini anlatıyorlardı

Kalıyor denizden Samsuna sevk edilmekte iken var eden ve Hila-i Ahmer'de tesmim edilen silahçı Simpat meselesi. Filhakika denizden böyle Simpat isminde biri değil Vartan isminde biri çıkmıştır.

Madem Siranoş denizden çıkarken gördüm başından kurşunla yaralı idi diyor. Sonra Perloran (yerloran) İtalyan hastahanesine gönderildiğini söylüyor.

Vartan Hilal-i Ahmer hastahanesine gitmediği anlaşılmaqla beraber onun başından aldığı yaradan müteessiren vefat etmesi aaleb-i ihtimaldir (kuvvetli).

Müfettişin bu suretle tezahür eden yalanları gösteriyor ki nasıl büyük bir bühtanın kurbanı olmuşum.

Bunun bir dakika için bu isnadatın sıhhatini kabul edelim. Dünyada hiçbir cinayet yoktur ki maksatsız olsun. Bendeniz için ne gibi maksad hatıra gelir.

Terfi ve tefiz arzusu ise taktim ettiğim vesaik-i resmîye ile aksen sabit olmuşdur. 20 sene sekiz buçuk ay memur olmuş sonrada atmışlar. Bunun sebebidе vazifemi suiistimal değil bilaksi istiklal efskarımın neticesi.

Cemal Azmi Bey bir memura tehditle bazı şeyler yaptırabilir. Ben ise hiçbir suretle kendisinden korkmadım. İstikal efskarımın en bahri numunesi şudur ki bütün millet İttihad ve Terakkiyi alkışlar ve herkes muhalefete kalkmazken ben hukuku umumiye gazetesiyle en evvel muhalefet edenlerdenim. İstiklal efskarımın neticesi olarak günün birinde herhalde asılacağıma bende biliyorum. Fakat asılırken nasıl galile(görüyorum yer benim altımda dönüyor) demiş. Ben de (görüyorum bu fenadır) diyeceğim.

Hülâsa Paşa hazretleri gerek Tahtacıyan gerek Bedros efendinin ifadesinden anlaşılacağı üzere ermeni vatandaşlarımızı ne suretle himaye ettiğim meydandadır. Ve taksim ettiğim sıhhiye mıntıklarında dörtte üçü nisbetinde küçük memurlar yine kendilerinden idi.

Yalnız bir nokta arz etmek isterim. Trabzon heyet-i adliyesi vazifeşinas olmayaydılar o zaman mücrimeyn tecziye edilir ve bu fecainin önüne geçilirdi. Ne olurdu şu acı, şu müthiş tehcir sırasında da hukuk-i umumiye takib ettiğinden dolayı bir iki müdde-i umumi azledilse idi. Ne olurdu , bir iki müdde-i umumi de bu işi takib ettirmeklerden dolayı istifa etmiş bulunsa idi: binnetice Paşa hazretleri insaf ve merhamet istemiyorum adalet talebindeyim.”

Ardından kararın riyaset makamı tarafından daha sonra tebliğ edileceği söylenerek mahkemeye son verildi.⁸¹

⁸¹ Memleket, 18 Mayıs 1919; Vakit 18 Mayıs 1919

2.Trabzon Tehciri Davası Kararı

Trabzon tehciri davasının neticesinde idamdan beraata kadar sekiz hüküm verildi. Yapılan yargılama sonucunda Cemal Azmi ve Nail Bey'lerin idamına, Rüsumat Müdürü Mehmed Ali Bey'in kürek cezasına çarptırılmasına, Acente Mustafa ve Polis Müdürü Nuri Efendilerin bir sene hapislerine ve iki yıl memuriyetten uzaklaştırılmalarına, Kaymakam Talat Bey ile Otelci Niyazi Efendinin beraatına, Sıhhiye Müdürü Ali Saib Bey'in yargılanmasının bu davadan ayrılmasına karar verildi.⁸²

KARAR SURETİ

“Muhakemât-ı cariye vechle tarafeynin iddia ve ifadat ve müdafatının istima'ında ve bilcümle evrak-ı davanın serapa mütalaa ve tedkikinden sonra icab-ı keyfiyet müzakere olundukta gerçi maznuneyn ve vekil-i müdafaları inkar-ı töhmet ve taleb-i beraat eylemekte iseler de Ahkam-ı celile-i islamiye ve Kavanin Müdevvene-i Osmaniye'nin emrine tebean bilumum anasır-ı osmaniyeyi yekdiğerlerinden tefrik etmeyerek muhafaza-i ırz ve can ve mallarının temini ve hukuk-u ammenin hatır ve halelden vikayesi kaffe-i memurîn-i devletin akdem vezaifinden bulunduğu halde mücrimiyetleri talep olunan eşhasdan esbak Trabzon valisi Cemal Azmi Bey'in hafıyyen tebliğ eylediği o emre tevfiğ-i hareket ve Trabzon İttihad ve Terakki Katib-i Mesulu Nail Bey'in de aldığı o emr-i hafıyyeye imtisalen kendisiyle müşareketde bulunmasından ahz-ı kuvvet ederek zahiren Tehcir Kanununu tatbik etmek ve hakikatte o evâmir-i mütebelliğ-i hafıyye mucibince ermecileri taktil ve ifna etmek üzere lazım gelen tertibatı kararlaştırıp ve bir takım ahlak-ı reddiye ve ceraim-i mükerrere ashabından ve bunlarla teşrik-i mesai edegelecek jandarma efradından teşkil eyledikleri kafile muhafızları vasıtasıyla liacilitte'cil sevk ettirdikleri esbab-ı müdafaadan mahrum bırakılmış Ermenilerin şehirden uzaklaşınca hicri ve enzardan oldukça mehcur mevakide zükür ve inas birbirinden badettefrik yine o makule kimselerden mürekkeb haydut çeteleri marifetiyle üzerlerinde bulunan eşyayı nehb ve garet eyledikten sonra envai mezalim ile katl ve ifna ettirdikleri ve acize kadınları

⁸² Hadisat, 2 Haziran 1919; Alemdar, 2 Haziran 1919; Tasvir-i Efkar, 2 Haziran 1919; İleri, 2 Haziran 1919; Ali Saib Bey daha sonra yapılan mahkemeler neticesinde beraat etmiştir. Bkz. Sabah, 22 Aralık, 1919

dahi mahal-li saireye götürerek kezalik haliyat ve nukuddan ve ekserisini üzerlerinde bulunan elbise ve eşyayı sairelerinden bittecriid bir çoklarının ırzlarına dahi tecavüz edildikten sonra maşiyyen aylarca yollarda sürüklenme derecesinde yol yürüyüp bitap ve tevan kalmış ve birçokları açlıktan susuzluktan ve meşakk-i seferiyeden terk-i hayat etmiş oldukları halde Erzincan tarikiyle mahall-i ba'ideye sevk ettirdikleri ve Trabzon'da alıkoydukları bir kısım nisvan ile baba evlerine ve hastahanelere güya muhafaza maksadyla tevzi'ettirdikleri zükurve inas çocukları dahi perakende suretle bahren mevaki-isaireye sevk ediliyor şeklinde mavna ve kayıklarla sevk ettirerek denizden açıldıktan ve gözden nihan olduktan sonra bahre ilka etmekle boğdurup mahveyledikleri bütün muhakemenin safahatından nümayan olmuş ve cümlemizce kanaat husule gelmiştir.

Maznunîn-i mumaileyhimden Rüsumat müdürü Mehmed Ali Efendi'nin münasebet-i kadimesi bulunduğu Vali'nin emriyle mülki ve askeri her komisyonda ve Hilal-i Ahmer Hastahanesi Hanımlar Mümessiliği'ne dahil bulunduğu Vali-i mumaileyhin mekasıd-ı ihtiraskarane ile suistimalat ve yolsuzluklarına hidmet etmiş olduğundan ve polis müdürü Nuri Bey'in şehrin inzibatına memur edilmiş bulunduğu gibi tahliye ve tahri ve mücevharat komisyonları dahi bulunduğu halde eshabı tehcir olunduklarından dolayı sahibsiz kalan hanelerin derunlarındaki eşyaların hüsn-i muhafaza ve zayinden ve gayeleri için ciddi tedbir-i zabitiye ve idariye ittihaz edememiş olması ve Acenta Mustafa beyin bir nefer sıfatıyla asker olduğu halde öteden beri Vali Cemal Azmi Bey'in tevcihini kazanmış ve pek sıkı münasebetinde bulunmuş olmasına binaen vezaif-i mühimme-i askeriye kendisine tevdi edilmiş ve bunda bulunan vesait- i nakliye-i bahriyeyi gerek Valinin ve gerekse mumaileyhin bendeganından gasb eyleyerek eşya-i metruke ve hususiye nakletmek hususlarında kullanmak suretiyle memuriyetini suistimal etmiş olmakla Vali Cemal Azmi ve murahhas Nail Beylerle Mehmed Ali efendinin mülkiyeyi ceza kanunname-i humayunun kırk beşinci maddesi mucibince mücrimiyetlerine ve polis müdürü Nuri efendi ile Acenta Mustafa efendinin vazife-i memuriyetlerini suistimal etmek fiillerinin failleri olduklarını müttefiken karar verildikten sonra tayin-i ceza hakkında ceryan eden müzakere neticesinde Cemal Azmi ve murahhas Nail Beylerin kırkbeşinci maddenin birinci fıkrası mucibince fail-i müstakil ve Mehmed Ali efendinin dahi mezkur maddenin üçüncü fıkrası mantukince fer'an dahi müdahil

olması lazım geldiğinden ve merhumundan Cemal Azmi ve Nail'in hareketleri askeri ceza kanunnamesinin yüz yetmiş birinci ve mülkiye ceza-i kanunun yüzyetmişinci maddelerine mutabık olduğundan idamlarına ve Mehmed Ali Efendinin de kırkbeşinci maddenin fıkrası saniiyesine tatbiken on sene müddetle küreke konulmasına, Acente Mustafa ve Nuri efendilerin hareketleri mülkiye ceza kanununun yüz ikinci maddesinin birinci tertibine muvafık olduğundan işbu madde-i kanuniyeye tevfikan bir sene müddetle hapislerine ve ikişer sene müddetle memuriyetlerinden mahrumiyetlerine ve maznunin-i mumaileyimden Niyazi Efendinin esna-yı tehcirde Trabzon'da bulunmadığı ve saik-i resmiye ile münasabeti olmamasına ve emvali metrukeden ucuz mal almak meselesi kanunen mucib-i mesuliyet görülmediğinden mumaileyhin taktil ve nehb ve garet efalinden beraatına ve diğer hususattan adem-i mesuliyetine ve kaymakam Telat Bey'in de efal-u cinayet-i mebhuseye iştirak etmemiş olduğu tebeyyün eylemiş olduğundan efal-u cinayet-i mezkureden beraatine ve sebab-i ahire mebni mevkuf olmadıkları halde tahliye-i sebillerine ve Sıhhiyye Müdürü Doktor Ali Saib Bey de muhtac-ı tavzih görülen bazı hususatin te'mik ve inkişafı için hakkındaki muhakemenin tefrikine Cemal Azmi Ve Nail'in gıyaplarında ve diğerlerinin vicâhlarında kezalik müttefiken karar verildi."⁸³

⁸³ Hadisat, 2 Haziran 1919

İKİNCİ BÖLÜM

A. İSTANBUL BASININDA YER ALAN DİĞER TEHCİR DAVALARI

1. İzmit Tehciri Davaları

a. Derbent ve Bahçecik Tehciri Davası Duruşmaları ve Kararı

i. Derbent ve Bahçecik Tehciri Davası Duruşmaları

I. Duruşma

Divan-ı Harbi Örfi 27 Kasım 1919 tarihinde toplanarak tehcir ile ilgili sanık Derbent Nahiyesi müdürü Vecihi, Bahçecik nahiyesi müdürü Ali Şuuri Bey'lerle arkadaşlarını yargılamaya başladı. Adı geçen kişilerin tehcir esnasında zorla malların yağmalanması gibi olaylara karıştıklarına dair inceleme kurulu kararname okundu.

Bundan sonra Müdde-i Umumi Şevket Bey iddiasını öne sürerek sanıklara isnat edilen suçların şahitlerin şahadetiyle ispatlanacağını beyan etti ve bundan dolayı mahkemelerin devamını istedi.

Ardından diğer sanıklar dışarıya çıkarılarak Ali Şuuru Efendi sorgulandı. Ali Şuuri Efendi (328) de mektepten çıktığını, Kamil Paşanın sadareti zamanında Selanik valisi emrine tayin olduğunu, bilahare çeşitli memuriyetlerde de bulunduktan sonra (330) da Bahçecik nahiyesi müdüriyetine tayin olduğunu, Bahçecikten sonra Ayancık kaymakamı bir sene sonra Kastamonu müdürü olduğunu, ondan sonra tutuklandığını beyan etti.

Mahkeme Reisi hapisane genel müdürü İbrahim Bey'in Bahçecik'e ne zaman ve ne amaçla geldiğini sordu. Bunun üzerine Ali Şuuri Efendi, bu mahkemenin kararname gereği iç güvenliği ihlal maddesinden başka bir suça bakamayacağını, fakat bu hakkını tarihe bıraktığını, İbrahim Bey'in Bahçecik'e gelmediğini söyledi. Yetki sınırı içinde 45 kadar köy olduğunu, Ermenilerin tam olarak tehcir edildiğini ilave etti.

Ardından Reis Paşa ; *"Arslan ve Yuvacık köyleri Ermenilerini tehcir ettirmemek için güya Müdafai Milliye namına (1800) lira kadar toplamış ve fakat Müdafai Milliye'ye (400) lira kadar vermiş olduğunuz iddia ediliyor."* dedi.⁸⁴

⁸⁴ Sabah, 27 Teşrin-i sâni 1919

Buna cevap olarak, Ali Şuuri Bey, “Arslan Köyü benim bölgem içinde değildir. Tehcir ayrı bir kanun ile, silah toplama ayrı bir kanun ile yapılmıştır. Ve bana isnat olunan suçlamalara bakmak yetkiniz sınırlarında değildir. İlk önce bu konuda bir karar verilmesini istiyorum.” dedi.⁸⁵

Ardından mahkeme reisi bu mahkemenin tehcir ve öldürülme ve bununla ilgili suçlara bakmaya yetkili olduğunu, bu yüzden sorulan sorulara cevap vermesi gerektiğini söyledi.

Bunun üzerine, sanık Ali Şuuri Bey, yardım meselesinin 10 temmuz milli bayramında Baş Rahibin Devlet i Aliye’ye sadık olanının hükümete yardımı etmesi gerektiği şeklinde bir nutuk verdiğini, kendisinin batı vilayetlerinde Ermeniler ile Türkler arasındaki ilişkileri bilmediğini, kendisinin de karşılık olarak bir nutuk vererek yapacakları yardımın hükümet tarafından memnuniyetle kabul edileceğini söylediğini, Ermenilerin aralarında beş altı gün zarfında 800 lira topladıklarını beyan etti.

Ali Şuuri Bey mahkeme heyeti tarafından sorulan soruları tam olarak cevaplamayınca Reis tarafından uyarıldı. Bundan sonra sanık İbrahim Bey’in halka işkence ettiğini, kendisinin bu yüzden iki defa istifa ettiğini, fakat Ermenilerin müracaatı üzerine geri geldiğini, Ermenilerin kendisini çok sevdiklerini söyledi. Ardından Reis tarafından sorulan soruları cevapladıktan sonra dışarı çıkarıldı.

Vecihi Bey yapılan sorgusunda, 330’da Derbent’e Nahiye Müdürü olarak tayin olduğunu, 331 senesinin sonuna kadar bu görevde kaldığını, tehcirin kendi zamanında yapıldığını, Arslan Bey köyünde altı yüz hane kadar Ermeni bulunduğunu, yalnız bu Ermenilerin tehcir edildiğini söyledi. Ayrıca İbrahim Bey’in Nahiyeye silah toplamak için geldiğini, İbrahim Bey’in işkence yaptığına dair bilgisinin olmadığını, tehcir esnasında yapılan yolsuzluklarla ilgili bilgisi olmadığını, kendi Nahiyesinde yapılan tehcirin Liva merkezinden kontrol edildiğini, tehcirden üç gün sonra köye gittiğini ve köyde tek bir Ermeni’nin dahi kalmadığını beyan etti.

⁸⁵ Sabah, 27 Teşrin-i sâni 1919

Bundan sonra diğler sanık da bir müddet sorguya çekildikten sonra duruşmaya son verildi.⁸⁶

II. Duruşma

Divan-ı Harb-i Örfi 29 Kasım 1919 tarihinde Esat Paşanın başkanlığında toplanarak Derbent Nahiyesi müdürü Vecihi, Bahçecik Nahiyesi müdürü Şuuri Beylerle arkadaşlarının mahkemelerine devam etti.

Vecihi Bey geçen celsede Arslan Bey Köyü tehcirinden dolayı hakkında İstanbul Divan-ı Harb-i Örfisince inceleme yapılarak mahkemenin durdurulmasına karar verildiğini söylemişti. Divan-ı Harbi'den bu konuda gönderilen yazı okundu.

“Kararnamede Ardaş namında birinin mallarını gasp maddesinden dolayı Vecihi Beyin mahkemenin durdurulmasına karar verildiği” belirtilmişti.

Vecihi bey kendisine isnat edilen malları gasp etme durumunun Ardaş'a ait olan bir araba eşyadan ibaret olduğunu, daha sonra bu eşyanın belediyeye verilmiş olduğunun araştırma neticesinde ortaya çıktığını, bu nedenle mahkemenin durdurulması kararı verildiğini söyledi. .

Diğler sanıklar dışarı çıkarılarak Vecihi Bey yalnız olarak sorgulandı. Vecihi Bey 26 senelik bir memur olduğunu, ailesinin tahsil ve geleceğini düşünür bir baba olduğunu, Arslan Köyüne gittiği zaman bütün Ermenilerin tamamıyla tehcir edilmiş olduğunu, kalan malları bir araya toplayarak korumaya gayret ettiğini, bu köyde Ardaş Efendiden başka kimsenin olmadığını, odun ve kömürcülükle meşgul fakir adamlar olduklarını, Ardaş Efendinin hanesinin anahtarının Divan-ı Umumiye'de olduğunu, köye gittikten sonra İzmit'te bulunan Ardaş Efendi de oraya geldiğini, kendisinin bu malları topladıktan sonra mühürlediğini, yanında muhtar ve belediye reisinin olduğunu söyledi. İfadesinin devamında, eşyaları karakol kumandanına teslim ettiğini, ondan sonra Nahiyeye merkezine geldiğini, resmi işleriyle uğraştığını, o sıralarda sekiz Müslüman arabacısının köy civarında Ermeniler tarafından katledildiğini haber aldığını, Köyde jandarma olmadığından korucular ile muhtarı yanına koruma olarak aldığını ve tekrar teftiş amacıyla Arslan Köyüne gittiğini, Ardaş Efendinin de bir miktar eşyayı belediyeye bağısladığını gasp edilen eşya

⁸⁶ Sabah, 27 Teşrin-i sâni 1919

dedikleri eşyanın Ardaş Efendinin belediyeye verdiği eşya olduğunu, kendisinin bütün terkedilmiş malları kiliseye koyarak muhafaza ettirdiğini, Arslan Köyünde bir çöpün bile yok olmadığını beyan etti.

Bunun üzerine Reis Paşa, “İki yüzü aşkın hane tahrip edilerek bu hanelerin eşyaları gasp olunmuş” dedi.⁸⁷

Vecihi Bey, evlerde tahribat olmadığını, bir kiremidin bile düşmediğini, yalnız Emval-ı Metruke Komisyonun daha sonra birkaç ev müzayede ile sattığını, fakat iki yüz değil ancak iki, üç ev olduğunu söyledi Mahkeme heyeti tarafından sorulan birkaç soruya daha cevap verdikten sonra çıkarıldı.

Daha sonra Ahmed Çavuş çağırıldı. Ahmed Çavuş Arslan Bey köyünde jandarma olarak askerlik yaptığını, Karakolda kendisinden başka Şevket, Hasan bir de Karakol Kumandanı Süleyman Çavuş’un bulunduğunu, tehcir sonuna kadar karakolda olduklarını, Vecihi Bey’in on beş günde bir Nahiye Müdürü sıfatıyla köye geldiğini, Vecihi Bey’in tehcirin ertesi günü köye geldiğini, Tehcir esnasında köyde 150 kadar asker bulunduğunu, bölük kumandanının Nail Bey olduğunu, daha sonra bu askerlerin gittiğini, Vecihi Bey geldiği zaman otuz asker köyde kaldığını beyan etti.

Arslan Köyünde altı yüz hane Ermeni bulunduğunu, bunlara kırk sekiz saat süre verildiğini, Ermenilerin bu süre içerisinde eşyalarını diğer köylerden gelen insanlara sattıklarını, kendisinin bir tavuk bile almadığını, Vecihi Bey’in köye geldiğinde on araba eşya aldığını, fakat hepsinin Vecihi Bey’e ait olmadığını, Ardaş Efendinin de bir araba eşya verdiğini söyledi.

Bundan sonra Süleyman Çavuş ifade verdi. Süleyman Çavuş, 331 senesinde Karakol kumandanı vazifesiyle Arslan Bey Köyünde bulunduğunu, emirleri Tabur Kumandanı ve Vecihi Bey’den aldığını, tehcir emrini merkezden aldıklarını, tehcir sabahı takım kumandanı Nail Efendinin geldiğini, Köyü abluka altına alarak ileri gelenleri çağırdıklarını, . tehcir edileceklerin kendilerine haber verildiğini, kırk sekiz saat müsaade olduğunu, Ermenilerin eşyalarını karakol önüne getirerek satmağa başladıklarını, akşam üzeri Vecihi Bey’in geldiğini, ortada kalan eşyalardan bazılarını kiliseye koydurduğunu, diğerlerinin kaldığını, kalan eşyanın da kiliseye

⁸⁷ Sabah, 30 Teşrin-i sâni 1919

götürülmesini zira vaktin geç olduğunu söylediğini, Vecihi Bey'in kalan eşyaları kendilerinin alacağını söylediğini, kendisinin buna mani olmak istediğini, ancak Vecihi Bey'in dinlemediğini, bunun üzerine kendisinin de durumu raporla amirlerine bildirdiğini beyan etti. Süleyman Çavuş ifadesinin devamında Vecihi Bey'in tam on üç araba eşya aldığını söyledi.

Daha sonra Ahmed Çavuş çağınarak Süleyman Çavuş ile yüzleştirildi. Süleyman Çavuş Vecihi Bey'in tehcir akşamı köye geldiğini, Ahmed Çavuş ertesi gün geldiğini, Vecihi Bey'in kendisi ise tehcirden üç gün sonra köye gittiğini iddia ediyordu. Neticede Vecihi Bey'in tehcirden sonra köye geldiği anlaşıldı. Ardından duruşmaya son verildi.⁸⁸

III. Duruşma

Derbent ve Bahçecik Nahiyeleri tehciri davasının III. duruşması 3 Aralık 1919 tarihinde görüldü. İlk olarak Ali Şuuri Bey ifade verdi. Ali Şuuri Bey memurluk hayatında hiçbir fırkaya mensup olmadığını, İttihad ve Terakki Partisine mensup olmadığı için kendisinden önce mezun olanların çok önceden kaymakam oldukları halde kendisinin olamadığını söyledi. Daha sonra İbrahim Bey'in geniş yetkileri olduğunu, ahaliden bazılarını dövmeye kalkıştığını Bahçecik eşrafından ileri gelenlerin kendisine haber verdiğini, bunun üzerine İbrahim Bey'e müracaat ettiğini ancak İbrahim Bey'in kendisini uyardığını beyan etti. Ayrıca Katolik ve Protestan Ermenilerin mallarının komisyon vasıtasıyla satıldığını ilave etti.

Ali Şuuri Bey'den sonra Vecihi Bey sorgulandı. Vecihi Bey, 324 yılında bir ay kadar İttihad ve Terakkiye katıldığını, tehcir esnasında Katolik ve Protestan Ermenilerin tehcire tabi olup olmadıklarını bilemediğini, Ermenilerin bir oran içinde İslam köylerine dağıtılmaları için Dahiliye Nezaretinden bir emir geldiğini, kendisinin de bu emri tebliğ ettiğini, Ermenilerin hepsinin eşyalarının satıldığını ifade etti.

Bundan sonra Ahmed Çavuş ifade verdi. Ahmed Çavuş ifadesinde, İbrahim Bey ile birlikte hiçbir köyde bulunmadığını, İbrahim Bey'in silahları meydana çıkardığını, bazılarını dövdüğünü, bir papaza işkence yaptığını, kadınları ayrı bir

⁸⁸ *Sabah*, 30 Teşrin-i sâni 1919

yere koyduğunu, İbrahim Bey'i bu kadınları döverken gördüğünü, bir kadının çocuk düşürdüğünü işittiğini söyledi.

Ahmed Çavuş çıktıktan sonra Süleyman Çavuş getirildi. Süleyman Çavuş, Arslan Bey Kariyesinde İbrahim Bey'le beş, altı gün kaldığını, İbrahim Bey'in bir çok kişiye işkence yaptığını, İbrahim Bey'in altı yüz kadar Ermeni'yi çağırarak silah istediğini, silahım yok diyenleri dövdüğünü söyledi. Papazı bizzat İbrahim Bey'in dövdüğünü, diğerlerini jandarmalara dövdüğünü beyan etti.

Daha sonra diğer sanıklar çağırıldı. Süleyman Çavuş Reis Paşa tarafından sorulara cevap verdikten sonra Baş Rahip Atanya Efendinin ifadesi okundu. Bu kişinin ifadesi, Bahçecik tehciri esnasında Ali Şuuri Bey'in hazır bulunduğu ve o esnada İbrahim Bey'in falaka ile bir çok kişileri dövdüğü, Ali Şuuri Bey bizzat kimseyi dövmemiş ise de orada hazır bulunduğu şeklinde idi.

Bundan sonra Eczacı Tanaş Efendinin ifadesi okundu. Tanaş Efendi, İbrahim Bey'in bir çok kişileri dövdüğünü özellikle Rahip Ohannes Efendiyi ölüm derecesine getirinceye kadar dövdüğünü iddia ediyordu.

Bundan sonra Karabet Peder Vesiya'nın yazılı ifadesi okundu. Bu şahit de İbrahim Bey'in bir çok kişileri dövdüğünü, Ali Şuuri Bey'in Rahip Manyos Efendinin elli lirasını aldığını ileri sürüyordu. Bunun üzerine, Ali Şuuri Bey bu paranın toplanılan yardım zamanında verilmiş bir para olduğunu söyledi.

Ardından Mardiros'un ifadesi okundu. Mardiros ifadesinde, İbrahim Bey'in kırk iki Ermeni'yi mektebe topladığını, ertesi günü Ali Şuuru Bey ile beraber mektebe geldiğini ve kendilerini şiddetle dövdüğünü iddia ediyordu.

Daha sonra bazı şahitlerin hemen aynı şekilde olan yazılı ifadeleri okundu ve duruşmaya son verildi.⁸⁹

IV. Duruşma

Divan-ı Harbi Örfi 7 Aralık 1919 tarihinde Esat Paşanın başkanlığında toplanarak Derbent ve Bahçecik nahiyeleri tehciri davasına devam etti.

⁸⁹ *Sabah*, 4 Kanun-i evvel 1919

İlk olarak şahit Artin'in yazılı ifadesi okundu şahit bu ifadesinde, Ali Şuuri Bey'in tehcirden sonra bahçe tarafından hanesinin kapısını kırdırarak bin liralık eşyasını aldığını söylüyordu.

Ardından, Artin'in ihbaren Divan-ı Harbi Örfi başkanlığına takdim ettiği bir dilekçe okundu. Bu dilekçede Artin Efendi, eşyalarını bulduğunu, bu nedenle Ali Şuuri Bey'den davacı olmadığını beyan ediyordu.

Bundan sonra, İsteba'nın ifadesi okundu. Bu şahidin ifadesi, silah toplama esnasında İbrahim Bey'le jandarma Ahmet Çavuş tarafından birçok kişilerin dövüldüğü ve bir kısmının darptan dolayı öldüğü şeklinde idi. Bunun üzerine, Ahmed Çavuş kimseyi dövmediğini, kendisinin çağırılan insanları gidip getirdiğini söyledi.

İzmit polis merkez memuru Süleyman Fehmi Bey ifadesinde, İbrahim Bey'in silah toplama esnasında bir çok kişiye işkence yaptığını, Hacı Kığork Ağanın mağazasından dört, beş bin liralık malı iki yüz lira karşılığında aldığını iddia ediyordu.

Reis Paşa, Ali Şuuri Bey'e Emval-ı Metruke Komisyonun kimlerden oluştuğunu sordu. Ali Şuuri Bey de komisyonun merkezinin İzmit'te olduğunu, üyelerini tanımadığını söyledi.

Ardından Murad Çavuş'un ifadesi okundu. şahit Ali Şuuri Bey'in tehcir esnasında Asadur Ağanın mağazasının anahtarını aldığını, fakat eşyalarının kimin tarafından alındığını bilmediği söylüyordu.

Şahit Şabuk'un ifadesinde, Ali Şuuri Bey'in tehcir esnasında Hacı Kığork'un eşyasını alıp almadığını bilmediğini, fakat bu kişinin eşyasının yağma edildiği beyan ediyordu.

Şahit Tuti'nin ifadesi ise, Asadur Ağanın eşyalarının yağma edildiğinin doğru olmadığı, fakat Ali Şuuri Bey'in nahiyeye geldiği vakit hiçbir şeyi olmadığı halde zengin olduğu şeklinde idi.

Şahide Feluri ifadesinde, tehcir esnasında Ermenilerin dövüldüğünü ve eşyalarının yağma edildiğini, Ali Şuuri Bey'in de bazı eşyayı gasp ettiğini iddia ediyordu. Ali Şuuri Bey kendisine isnat edilen olayları reddetti.

Şahit Todori ifadesinde, İbrahim Bey'in tehcir esnasında Şabuh'un mağazasını almak istediğini, fakat alıp almadığını bilmediğini beyan ediyordu

Bundan sonra, aynı doğrultuda bazı şahitlerin de ifadeleri okundu. Sanıklar şahitlerin ifadelerinin yalan olduğunu iddia ettiler. Ardından duruşmaya son verildi.⁹⁰

V. Duruşma

Derbent ve Bahçecik tehciri davasına 10 Aralık 1919 tarihinde devam edildi. Şahit Agob Nişanyan Efendi, sanıkları tanımadığını, dört sene önce sevk edildiğini, on altı kişinin polis müdüriyeti vasıtasıyla İzmit'e sevk olunduğunu, İzmit'e vardıklarında orada sevk olunacak altı yüz, yedi yüz kadar kişinin bulunduğunu, kendilerinin kiliseye götürüldüklerini, kiliseye gittikleri zaman kapıda polis müdürü Reşad Bey'in ve İbrahim Bey'in bulunduğunu, İbrahim Bey'i tanıdığını, kiliseye gittikten üç gün sonra on altı kişinin trenle Konya'ya sevk dildiklerini söyledi. Ayrıca İbrahim Bey'in tehcirde görevli olduğunu ve kimseyi dinlemediğini, kimseden korkmadığını ilave etti.

Bundan sonra posta ve telgraf muhasebe katiplerinden Edvar Efendi ifade verdi. Edvar Efendi ifadesinde, sanıkları tanımadığını, tehcir esnasında ilk önce İzmit'e sonra Eskişehir'e ardından Konya'ya sevk edildiğini, Konya'da üç sene kaldığını, İzmit'te on iki gün kaldığını, İzmit'ten yedi kişi sevk olunduklarını söyledi. İfadesinin devamında, İzmit'ten çıktıklarında kendilerini bir kiliseye götüreceklerini fakat bu kiliseye yakınlarında yangın çıktığını, bu nedenle akşama kadar başka bir yerde kaldıklarını, akşam üzeri kiliseye geldiklerini, kilisede buldukları zaman Reşad ve İbrahim Bey'lerin kendisine "*söyle bakalım! Silah ve bombalar nerede*" dediklerini,

Kendisinin de bu konuda bilgisi olmadığını söylediğini, fakat kendisini kaybedinceye kadar dayak yediğini, dayak esnasında parmağının sakatlandığını, İbrahim Bey'in paran varsa doktor getirelim dediğini, bunun için üzerindeki 68 lirayı aldığını ama doktorun gelmediğini, Ali Şuuri ve Vecihi Bey'ler hakkında bir şey bilmediğini beyan etti.

⁹⁰ Sabah, 8 Kanun-i evvel 1919

Daha sonra Hikmet Hanım şahit sıfatıyla ifade verdi. Hikmet Hanım ve Ali Şuuri Bey celsenin gizli olması talebinde bulundular. Ancak bu talepleri oybirliği ile kabul edilmedi.

Hikmet Hanım beş sene önce İslam dinini kabul ettiğini, kendisinin tehcir edilmediğini, Ali Şuuri Bey'in kendisini geri çevirdiğini söyledi. Bunun üzerine, Hikmet Hanıma sorgu sırasında verdiği ifadenin farklı olduğu hatırlatıldı. Şahit o zaman Ermeniler arasında yalnız olduğunu, başka türlü ifade veremeyeceğini, Ali Şuuri Bey'in kocası olduğunu, kendisine tehditle hiçbir şey söylemediğini, daha önceki ifadesini Bahçecik'te verdiği için farklı olduğunu söyledi.

Ardından duruşmaya son verildi.⁹¹

VI. Duruşma

Divan-ı Harb-i Örfi 18 Aralık 1919 tarihinde Esat Paşanın başkanlığında toplanarak Derbent Nahiyesi müdürü Vecihi ve Bahçecik Nahiyesi müdürü Ali Şuuri Beylerle arkadaşlarının mahkemelerine devam etti.

Asadur Efendi şahit sıfatıyla ifade verdi. Şahit, sanıkların hepsini tanıdığını söyledi. Ardından Asadur Efendinin İzmit'te alınan ifadesi okundu. Asadur Efendi bu ifadesinde, evinin ve mağazasının kapısının Ali Şuuri Bey tarafından kırılarak beş yüz altın kıymetindeki eşyasının alındığını beyan ediyordu. Asadur Efendi bu ifadenin kendisine ait olduğunu, bu ifadeyi İzmit'te verdiğini, sonra köye geldiği zaman eşyasını ötede beride bulduğunu, Ali Bey'in eşyaları almamış olduğunu anladığını, bu nedenle dilekçe verdiğini söyledi. İfadesinin devamında, hasta olduğu için dilekçeyi eşyaları bulduktan çok sonra verdiğini, dilekçeyi bir esnafa yazdığını, fakat esnafın ismini bilmediğini, Ali Şuuri Bey ile bir davasının olmadığını ifade etti.

Aza Süleyman Şakir Bey, *"Paşa Hazretleri! Mahkememiz esasen özel hukuk davasına bakmaz. Bu adam, Ali Şuuri Bey benim hanemin kapısını kırarak eşyalarımı çaldı diyor ve tutuklanmasına neden oluyor. Genel hukuk vardır. O ciheti söylesin."* dedi.

⁹¹ Sabah, 11 Kanun-ı evvel 1919

Ardından Reis Paşa Ali Şuuri Bey'e "Bu adam yaklaşık olarak bir sene önce aleyhinizde dava açmış iken neden bu adamın eşyalarını almadığınızı, Asadur Efendinin bulduğunu bildirmediniz" diye sordu. Ali Şuuri Bey de tesadüfen öğrendiğini söyledi.

Asadur Efendiye yağma edilen eşyaların yorgan, döşek, sandık, halı, (171.500) tahta, fırın takımı, kahve takımından ibaret olduğunu, bu eşyaların bir kısmını daha sonra Protestan mektebinde bulunduğunu, tahtalara Hükümetin el koyduğunu, kiremitlerini de bulunduğunu söyledi.

Bundan sonra Şahit Mıgırdıç Efendiyi ifade verdi. Şahit sanıkları tanımadığını, İstanbul'dan giden ilk kafile ile tehcir olduğunu, tehcir edilenlerin iki yüz kişi olduklarını, Kengırı'ye gittiklerini, daha sonra kendisini İzmit'e gönderdiklerini, burada beş gün kaldıklarını, İbrahim Bey'in burada kendilerini dövdüğünü, İzmit'ten Konya'ya sevk edildiğini söyledi.

Şahit Sorupa Efendiyi ifadesinde, sanıkların hiç birisini tanımadığını, tehcir esnasında ilk önce İzmit'e gönderildiklerini, iki gün kaldıktan sonra Konya'ya sevk edildiklerini söyledi. Ayrıca İzmit'te bulunduğu zaman İbrahim Bey ile Raşid Bey'in orada olduğunu, İbrahim Bey'in insanları dövdüğünü, kendisinin dayak yemediğini, İbrahim Efendinin Sivaciyan Efendiden beş yüz lira aldığını ilave etti.

Şahit Patrikhane hizmetçilerinden Kirkor Efendi, sanıklarını tanımadığını, 331 senesi Ağustosunda İzmit'e gittiklerini, Bölge siyasi müdürü Raşid Bey'le İbrahim Bey'in orada olduğunu, kendilerini Ermeni kilisesine götürdüklerini, sonra İbrahim ve Raşid Bey'lerin gelerek kendisiyle birlikte dört kişiyi ayırdıklarını, başka birini de hapsedtiklerini, dört gün kaldıktan sonra tekrar kiliseye getirdiklerini, İbrahim Bey'in kendilerini falakaya yatırarak dövdüğünü, bombaların yerini göster diye vurduğunu, kendisinin bayıldığını, belindeki para kemerinin İbrahim Bey tarafından alındığını iddia etti.

Ardından Reis Paşa, Müdde-i umumiye, "Bir de İzmit eski mutasarrıfı Mazhar (Kansu) Bey'in ifadesine müracaat olunacaktı" dedi.

Müdde-i Umumi "O kişinin esasen hakkında inceleme yapılıyor. Fakat işittiğime göre Bitlis milletvekili olmuş." dedi. Ardından duruşmaya son verildi.⁹²

⁹² Sabah, 19 Kanun-i evvel, 1919

VII. Duruşma

Divan-i Harbi Örfi 6 Şubat 1920 tarihinde Derbent ve Bahçecik Nahiyeleri tehciri davasına devam etti. Mister Rayet ! ve diğer şahidin gelmediği anlaşılarak Vecihi Bey'in aldığı zan olunan eşyalar hakkında bir takım ifadat okundu.

Hacı Halid Ağa kendisinin şimdiye kadar hiçbir Divan-ı Harb vesaire araştırma heyetine ifade vermeyip yalnız bir müstantike kısa bir ifade verdiğini söyledi.

Ardından Mister Rayet'den bu meseleler hakkında yazılı izahat talep olunmasına oybirliği ile karar verildi. Duruşmaya son verildi.⁹³

VIII. Duruşma

Divan-i Harb-i Örfi 15 Şubat 1920 tarihinde Esad Paşanın başkanlığında toplanarak Derbent ve Bahçecik tehciri muhakemesine devam etti.

İlk olarak Mister Rayet'ten gelen cevap name okundu. Bu cevap nameden Mister Raye'nin tehcir esnasında İzmit'te bulunmayıp Mister Henri Kenifsi namında birinin bulunduğu anlaşıldı.

Hüsni Efendi hakkında Bolu Divan-ı Harbinden gönderilen telgrafname okundu ve evrakın İzmit'e gönderildiği anlaşarak Recep Efendi geldiği takdirde sorgulanacağı ve tarafların iddia ve savunmaları okunmak üzere muhakemeye Salı günü devam edileceği bildirilerek duruşmaya son verildi.⁹⁴

IX. Duruşma

Derbent ve Bahçecik Nahiyeleri tehciri davasına 19 Şubat 1920 tarihinde devam edildi. Ermeni patrikhanesinden gelen bir tezkere okundu. Bu tezkerede İzmit Ermeni murahhaslığından gelen bir telgrafnameye göre dört Ermenin Şuuri Bey hakkında şahitlik yapmak istedikleri yazılıyordu.

⁹³ *İkdam*, 7 şubat 1920

⁹⁴ *İkdam*, 15 Şubat 1920

Daha sonra Müdde-i Umuminin talebi üzerine bu hususu karar bağlamak üzere heyet müzakere salonuna gitti. Müzakereden sonra bu şahitlerin dinlenmesine karar verilerek duruşmaya son verildi.⁹⁵

X. Duruşma

Derbent ve Bahçecik Nahiyeleri tehciri davasına 24 Şubat 1920 tarihinde devam edildi. Bahçecikli Rahip Anatiya Efendi şahit sıfatıyla ifade verdi. Şahit tehcir meselesine dair bir şey bilmediğini, Hapishane eski müdürü İbrahim Bey'in silah toplamak bahanesiyle halkı dövdüğünü, fakat Ali Şuuri Bey'in buna iştirak etmediğini, hatta kendisini dövülmekten kurtardığını ve Ermenileri de civar köylere gönderdiğini söyledi.

Sonra şahidin daha önce vermiş olduğu ifadesi okundu. Şimdi verdiği ifade ile daha önce vermiş olduğu ifade arasında çelişki olduğu görüldü. Şuuri Bey emval-i mukaddese ve yardım için toplanan para meselesi hakkında bilgi verdi.

Bundan sonra şahit sıfatıyla Minas Efendi yardım için toplanan para konusunda bildiklerini anlattı. Ardından şahit Kigoruk tehcir hakkında malumat verdi.

Nişan Haceryan veled-i Ohannes müşteki olarak ifade verdi. Buna karşın Şuuri Bey Nişan Müslüman düşmanı ve Hınçak komitesinin ileri gelenlerinden, tabii ki bundan başka ifade vermemesi gerekir dedi.

Daha sonra duruşmaya son verildi.⁹⁶

XI. Duruşma

Divan-i Harb-i Örfi 25 Şubat 1919 tarihinde Esad Paşanın başkanlığında toplanarak Derbent Nahiye müdürü Ali Şuuri ve Bahçecik nahiyesi müdürü Vecihi Beylerle arkadaşlarının muhakemesine devam etti.

Şahit sıfatıyla ifade veren Mihran Semerciyan Efendi, Ali Şuuri Bey'in tehcir esnasında birçok yolsuz harekette bulunduğunu, 650 lira kıymetindeki eşyasının tehdit suretiyle Ali Şuuri Bey tarafından alındığını söyledi.

⁹⁵ İkdam, 20 Şubat 1920

⁹⁶ İkdam, 25 Şubat 1920

Bundan sonra ifade veren şahit Recep ve müşteki Ardasis Efendiler de Vecihi Bey'in kötü davranışlarından bahsettiler. .

İkinci celsede Müdde-i umumi Şevket Bey iddiasında; “*giyaben muhakemesine devam edilenlerden Hapishane umum müdürü esbaki İbrahim Bey'in, jandarma Faik Çavuşun katil fiilinde müdahaledar olduklarından dolayı idamlarını ve vicahi muhakemesi devam edilenlerden Vecihi Bey ile Süleyman ve Ahmet Efendilerin kanun-i cezanın seksen ikinci maddesi mucibince cinahe ile mahkumiyetlerini ve Ali Şuuri Bey ile Hacı Halid ve Hüsni Efendilerin beraatlerini talep*” etti. Ardından duruşmaya son verildi.⁹⁷

XII. Duruşma

Divan-i harbi örfi 28 Şubat 1920 tarihinde Esad Paşanın başkanlığında toplanarak Derbent ve Bahçecik Nahiyeleri tehciri davasına ait kararı bildirdi.⁹⁸

ii. Derbent ve Bahçecik Tehciri Davası Kararı

Bu yargılama sonucunda “*sanıklardan firarda bulunan hapishane eski müdürü İbrahim Bey'in on beş sene müddetle kürek cezasına çarptırılarak rütbe-i memuriyetten mahrumiyetine, Faik çavuşun giyabi olarak üç sene iki yüz gün hapsine, Ali Şuuri Bey'in bir sene müddetle hapsine Ahmed çavuş ile Hüsni efendinin dört ay hapislerine ve yirmişer değnek darbına ve Süleyman çavuş Hacı Halid ve Hacı Salih efendilerin beraatına*” müttetikken karar verildi.

b. Karamürsel Tehciri Davası Duruşmaları ve Kararı

i. Karamürsel Tehciri Davası Duruşmaları

I. Duruşma

Karamürsel tehciri davasının ilk duruşması 16 Ocak 1920'de başladı. Mahkeme heyeti Esad Paşa'nın başkanlığında toplandı. İddia makamında Müdde-i Umumi muavini Hilmi, müdafaa makamında da Hüsni Fehmi ve Kirkor Bey'ler bulunuyordu. Bu davanın sanıkları İmam Selahaddin, Ali ve İsmail Efendilerdi.

⁹⁷ İkdam, 26 Şubat 1920

⁹⁸ İkdam, 1 Mart 1920

Mahkeme heyeti salona geldikten sonra sanıkların isim ve hüviyetleri tetkik olundu. Ardından Havacı Refik Efendinin Malta'da tutuklu bulunmasından dolayı hakkındaki yargılanmanın bu davadan ayrılmasına, İbrahim Bey'in firari olmasından dolayı gıyaben, Selahaddin, Ali ve İsmail Efendilerin vicahen mahkemelerine devam edilmesi İddia makamının talebi üzerine kabul edildi.

Bundan sonra sanıklar hakkındaki İttihamname kararname okundu. Kararnamede sanıkların Karamürsel havalisinde meydana gelen tehcirde öldürme ve malları yağmalama suçlarına teşebbüs ettikleri anlaşıldığından, bunlardan Ali Bey'in 45 inci ve 170 inci, Selahaddin Efendi ile Acente İsmail Efendilerin de 45 ve 221 inci maddeler gereğince yargılanmalarına karar verildiği bildiriliyordu.

Kararname okunduktan sonra sanıklardan Ali ve İsmail Efendi salondan çıkarılarak İmam Selahaddin Efendinin sorgulanmasına başlandı. Selahaddin Efendi Karamürseli olduğunu, tehcir esnasında Karamürsel'de bulunmadığını, bu konuyla ilgili bilgisinin olmadığını söyledi. İfadesinin devamında, daha önce İttihat ve Terakki Cemiyetine üye olduğunu, 330'da istifa ettiğini fakat istifasının kabul edilmediğini, buna rağmen artık siyasetle uğraşmadığını beyan etti. Ayrıca, 333'de Beldeye Reis olduğunu, Adapazarı'na emval-ı metruke almak için değil ticaret için gittiğini, iki parça arsasını satarak Malta'da bulunan Havacı Refik Bey ile İzmit'te ortak bir dükkan açtıklarını ilave etti. Ardından Eskişehir'den getirilen buğday konusunda da bildiklerini anlattıktan sonra ifadesi yeterli görülerek dışarı çıkarıldı.

Selahaddin Bey 'den sonra Ali Bey celp edildi. Ali Bey şu şekilde ifade verdi. *"Bendeniz 339 'da Bafra'da Rusumat-ı Muhafaza Müdürü idim. Sonra seferberlik çıktı. Malul olduğum için gayr-i mesalih çıktım. " Enver ve Cemal Efendilerle bir münasebetim olup olmadığı makam-ı riyasetten sual olunmuş" Enver ve Cemal (paşalarla) hiçbir alakam yoktur. Yalnız kendilerini şahsen tanırım." dedi.*⁹⁹

Riyaset makamından bunların (paşa) olmadığı, Efendi diye hitap edilmesi ihtar olundu.

İfadesine devam ederek *" Emval-ı metrukeden hiç bir şey almadım. Tehcir esnasında Karamürsel'de idim. Aldığım eşyayı müzayededen aldım. Bendeniz müddet-i ömrümde siyasetle iştigal eylememiş olduğum gibi hiçbir fırkaya da intisab*

⁹⁹ İkdam, 16 Kanun-i sani 1920

etmedim. Ne bir eşkıya ile alakam vardır ve nede böyle kimse ile görüşmüşümdür. Hapishane müdür-i sabıka firari İbrahim Bey'i de tanımam.” dedi.¹⁰⁰

Acente Mustafa ifadesinde, 333 senesine kadar hiç bir fırkaya mensup olmadığını, ancak memuriyetten azlolunacağı korkusuyla daha sonra İttihad ve Terakki Cemiyetine katıldığını ve Karamürsel Cemiyetinin muhabiri olduğunu söyledi. Tehcir esnasında hiçbir mal almadığını, bu işlerle bir alakasının olmadığını, Arnavut Recep çetesiyle ilişkisinin bulunmadığını, Acentelik resmi bir memuriyet olmadığından aynı zamanda ticaretle uğraştığını beyan etti.

Ardından duruşmaya ayın on sekizinde devam edilmek üzere son verildi.¹⁰¹

II. Duruşma

Divan-ı Harb-i Örfi 19 Ocak 1920 tarihinde Esad Paşanın başkanlığında toplanarak Karamürsel tehciri davasına devam etti. Ali Bey, mahkeme heyeti tarafından sorulan soru üzerine firari İbrahim Bey ile görüşmediğini söyledi. Sandalla eşya kaçırdığı meselesinin uydurma olduğunu, kendisinin kayıkla kendisine ait üç dört parça eşyayı Karamürsel'e götürdüğünü, gerekirse resmi evraklarla bunu ispat edebileceğini beyan etti. Bu konuyla ilgili evrakların İzmit'te bulunduğunu, bu evraklar incelenirse söylediklerinin gerçek olduğunu ortaya çıkacağını ilave etti. Ali Bey ifadesinin devamında, düşmanlarının kendisinden intikam almak için doksan altı yaşında olan ve aile arasında ortaya çıkan bazı meselelerinden kendisiyle on sekiz senedir dargın olduğu babasını büyük kardeşini kendisinin öldürttüğü şeklinde ikna ederek aleyhinde dava açtırdıklarını, babasının akli durumunun yerinde olmadığı için bunu kabul ettiğini ve sırf bu gibi yalanlardan dolayı dokuz aydır tutuklu olduğunu söyledi.

Ardından Nahit Efendinin ihbarnamesi okundu. Bu ihbarnamede sanıklardan Selahaddin, Ali ve İsmail Bey'lerin Bahçecik tehciriyle alakadar oldukları ve emval-ı metrukeden büyük miktarda mal aldıkları, Ali Bey'in biraderi Zihni Bey'i Hürriyet ve İtilafa mensup olduğu için Enver (paşa) ya müracaat ederek öldürttüğü, rüsumat memuru iken sevk esnasında firar ettiği ve orada kendisini Hanedan-ı Ali Osman'a

¹⁰⁰ İkdâm, 16 Kanun-i sani 1920

¹⁰¹ İkdâm, 16 Kanun-i sani 1920

mensup gibi göstererek ahali üzerinde büyük bir tesir bıraktıktan sonra geri döndüğü beyan olunuyordu. Bu iddia üzerine Ali Bey itirazda bulundu.

Bundan sonra Selahaddin Bey'in daha önce vermiş olduğu ifadesi ile Ali Bey'in babası Hüsni Efendinin yazılı ifadesi okundu. Hüsni Efendi bu ifadesinde, oğlu Ali Bey'in pek hain ve zalim olduğunu, büyük oğlu Zihni Bey'in, Ali'nin ricası üzerine Enver Paşa tarafından Erzincan'a sürüldüğünü ve orada öldürüldüğünü, bunun mükafatı olarak Enver Paşadan bin lira aldığını ve bu paraya ait iâza emrinin 10 Kanun-i sani tarihli Tasvir-i Efkar gazetesinde yer aldığını beyan ediyordu.

Hüsni Bey'in ifadesi okunduktan sonra Ali Bey söylenen şeylerin hepsinin iftira olduğunu söyledi. Bütün iddiaların aile içinde meydana gelmiş özel meselelerden dolayı birikmiş olan ons ekiz senelik bir kinin eseri olduğunu beyan etti.

Bunun üzerine iddia makamının talep ettiği bazı şahitlerin celbi için duruşmaya gelecek Pazar günü devam edilmek üzere son verildi.¹⁰²

III. Duruşma

Divan-ı Harb-i Örfi 26 Ocak 1920 Pazartesi günü Esad Paşanın başkanlığında toplanarak Karamürsel Tehciri Davasının III. Duruşmasına devam etti. İlk olarak Karamürsel eski kaymakamı Sezai Bey celp edildi. Sezai Bey ifadesinde, imam Selahaddin Efendi hakkında tahkikat yaptırdığını, tahkikat neticesinde Selahaddin Efendinin Eskişehir'den getirilen buğday konusunda suistimali olduğunun ortaya çıktığını, bu nedenle tahkikat evrakını Liva meclisine takdim ettiğini söyledi. Selahaddin Efendinin Karamürsel'de hem Belediye Reisi hem de Cami imamı olduğunu, Karamürsel'de ahalinin iki kısma ayrılmış olduğunu, oraya gittiğinde gördüğünü beyan etti. İfadesinin devamında, Karamürsel'de iki cami olduğunu, bu camilerden birisinin imamı İttihatçıların imamı Selahaddin Efendi, diğerinin imamı İtilafçıların imamı Avni Efendi idi dedi.

Sezai Bey Ali Bey'in kendini övmekten hoşlandığını, kendini her şeye mukadder göstermek hevesinde olan bir insan olduğunu, çetecilerle olan temasını ve bilfiil icraatını görmediğini, tehcir ve taktik işleriyle alakadar olduğuna dair bir şey

¹⁰² *İkdam*, 19 Kanun-i sani 1920

duymadığını söyledi. Ayrıca, Padişah affına mazhar olan çetecilerin kendi emriyle köylere kuryeci olduklarını ilave etti.

Bunun üzerine Ali Bey şahidin vermiş olduğu ifadeye itiraz etti. Ardından Sezai Bey salondan çıkarıldı.

Daha sonra Şahit sıfatıyla Karamürsel jandarma zabiti Kartallı Sami Efendi celp edildi. Şahitlik olarak İzmit, Bahçecik ve Karamürsel tehcirinin nasıl yapıldığına dair bilgi verdi. Ardından, Acente İsmail Efendinin vazifesine ve Ali Bey ile aralarındaki münasebete dair pek az şey bildiğini, Receb'in eşkıya olduğunu, köylerden bir çok koyunun gasbedildiğini, Ali Bey'in gelen cephanelerle alakadar olduğuna dair bir kanaati olmadığını, İmam Selahaddin Efendi ile yalnız görüştüğünü ve hakkında başka bir şey bilmediğini, İsmail Efendinin iyiliklerini işittiğini, Ali Bey hakkında hiç bir Ermeni'nin kendisine şikayette bulunmadığını ifade etti.

Sami Efendi çıktıktan sonra İmam Selahaddin Efendinin daha önce şahit sıfatıyla vermiş olduğu ifade okundu. Selahaddin Efendi bu ifadesinde; Arnavut şakilerin Ali Bey ile beraber kahvehanelerde ve hanesinde her zaman görüştiklerin, kendisi gibi herkesin de görmüş olduğunu beyan ediyordu. Bunun üzerine Selahaddin Efendi ayağa kalkarak ; *“Paşa hazretleri affınıza mağruren bir şey arz edeceğim. O zaman vermiş olduğum bu ifade bir şahit ifadesi idi. Ben o zaman şahit iken şimdi maznun sandalyesinde oturuyorum, onun için bu hususta bir şey sormayınız çünkü cevap vermekte ma'zurum”* dedi.¹⁰³

Reis Paşa ise, bahsedilen Receb'in bu Receb olup olmadığını sordu. Selahaddin Efendi bunu tasdik etti. Ardından ifadenin okunmasına devam edildi. Selahaddin Efendi Ali Bey'in pek hain bir adam olduğunu ve biraderi Zihni Bey'i öldürmeye teşebbüs edeceğini bizzat kendisine söylemiş olduğunu, bunun için örtülü ödenekten bin lira aldığını, yine Ali Bey'in kendi ağzıyla itiraf etmiş olduğunu beyan ediyordu.

Bundan sonra Ali Bey'in daha önce vermiş olduğu ifade okundu. Ali Bey de bu ifadesinde Selahaddin Efendinin bir çok fenalıklarını gördüğünü, Selahaddin Efendinin yüzünden bugün sanık sandalyesinde bulunduğunu beyan ediyordu.

Daha sonra Karamürsel Kaymakamlığından gelen telgraf okundu. Bu telgrafta tehcir mahkemesine çağırılan şahitlerin ancak 1 Şubat tarihine kadar

¹⁰³ İkdam, 26 Kanun-ı Sani 1920

gönderilebileceği bildiriliyordu. Bunun üzerine duruşmaya Pazar günü devam edilmek üzere son verildi.¹⁰⁴

IV. Duruşma

Karamürsel tehciri davasının IV. Duruşması 1 Şubat 1920 Pazar günü öğleden sonra görüldü.

İlk olarak şahit dava vekili Ulvi Bey celp edildi. Ulvi Bey ifadesinde, 333 senesi Ekim'inden 335 senesine kadar Karamürsel'de bulunduğunu, Selahaddin Efendinin Belediye Reisi olduğu zaman ahalinin durumunun iyi olmadığını, bu nedenle birkaç fırıncının Belediye Reisine müracaat ederek topladıkları para ile Eskişehir'den birkaç vagon buğday getirtmesini talep ettiklerini, Hafız Selahaddin Efendinin de bunu Mutasarrıflık makamına yazdığını, ve bazılarının sipariş edildiğini söyledi. Şahit ifadesinin devamında, daha sonra Selahaddin Efendinin buğday konusunda suiistimal yaptığının iddia edildiğini, bu nedenle hakkında tahkikat başlatıldığını, bu davada kendisinin Selahaddin Efendinin avukatlığını yaptığını beyan etti.

Ardından Ali ve İsmail Bey'lerin emval-i metrukeden eşya aldıklarını işittiğini, Ali Bey'in evinin kasabanın dışında olduğunu, bu nedenle kasabaya gelen eşkıyaların silahlarını onun evine bıraktıklarını duyduğunu, Ali Bey ile eşkıyanın kahvehanede oturduklarını gördüğünü, kendisinin eşkıyalara karşı çıktığı için tehdit edildiğini, eşkıyalar tarafından çiftliğine giderken soyulduğunu, bunu da Ali ve İsmail Bey'lerin de üyesi oldukları belediye meclisinin teşvik ettiğini söyledi. Ayrıca, Ali Bey'in babasının akli dengesinin yerinde olduğunu, bu zatın kendisine bir gün Ali Bey'in Enver'e müracaat ederek kardeşi Zihni Bey'i öldürttüğünü söylediğini ve kendisinden bu konuda akıl istediğini, kendisinin bu konuda araştırma yaptığını ancak bir şey elde edemediğini, bunun sebebinin de Ali Bey'in şubeye gelen evrakı imha etmesinin olduğunu ilave etti.

Ulvi Bey'den sonra Karamürsel Kaymakamı İsmail Bey ifade verdi. İsmail Bey, Karamürselli olduğunu, tehcir esnasında imam Selahaddin Efendinin İttihad ve Terakki muhabiri olduğunu, fakat tehcir işlerine karışmadığını söyledi.

¹⁰⁴ *İkdam*, 26 Kanun-i sani 1920

Şahit ifadesinin devamında, Kaymakam olmadan önce Belediye Reisi olduğunu, Reisliği bırakmadan önce toplanan paralar ile Eskişehir'den iki vagon buğday sipariş ettiğini, bunlardan birinin Selahaddin Efendi zamanında geldiğini ve ahaliye dağıtıldığını, bu esnada suiistimal yapıp yapılmadığını bilmediğini, ikinci vagonun Eskişehir'de hissedarları tarafından satıldığını beyan etti.

İsmail ve Ali Bey'ler hakkında Karamürsel'de bir şikayet duymadığını, hiçbir Ermenin bu zatlar hakkında kendisine müracaatta bulunmadıklarını, kendisinden önce tehcir esnasında kaymakam olan kişinin tehciri çok güzel idare ettiğini, kimseye bir kötülük yapılmadığını, Ali Ve Selahaddin Efendilerin dürüst kimseler olduklarını söyledi.

Bundan sonra Kaymakam İsmail Bey'in daha önce vermiş olduğu ifadesi okundu. Bu ifade ile şimdiki ifadesi arasında bazı tezatlar olduğu görüldü. Bunun üzerine, İsmail Bey bazı açıklamalar yaptı. Ardından duruşmaya son verildi.¹⁰⁵

V. Duruşma

Karamürsel tehciri davasının V. Duruşmasına 2 Şubat 1920 Pazartesi günü öğleden sonra devam edildi. İlkönce Avukat Karamürselli Ahmed Efendi ifade verdi. Şahit ifadesinde, sanıkları tanıdığını, Selahaddin Efendinin tehcirle bir alakasının olmadığını, bu konuda bir şey işitmediğini söyledi. Tehcir konusunda bilgisinin olmadığını söyledi.

Ardından diğer şahit fırıncı Hafız Ali Efendi salona getirildi. Şahit Eskişehir'den getirilen buğday konusunda bilgi verdi.

Hafız Ali Efendiden sonra Ekmekçi Derviş celp edildi. Şahit ifadesinde, sipariş edilen buğdayları getirmek için kendisinin Selahaddin Efendi tarafından Eskişehir'e gönderildiğini, bir vagonu Karamürsel'e getirdiğini, diğeri vagonun ise Aziz Efendi tarafından Eskişehir'de satıldığını, buğdayların kilosu 47 kuruştan alındığını, fakat 110 kuruştan satıldığını beyan etti.

Şahit Karamürselli Cemal Efendi ifadesinde, Selahaddin Efendinin Ermeni emval aldığına ve tehcir işleriyle alakadar olduğuna dair bir bilgisinin olmadığını söyledi. Daha sonra Eskişehir'den getirtilen buğday konusunda bildiklerini beyan

¹⁰⁵ İkdam, 2 Şubat 1920

etti. Bunun üzerine daha önce vermiş olduğu ifadesi okundu. Bu ifadesinde Cemal Efendi, İmam Selahaddin Efendinin İttihad ve Terakki taraftarı olduğunu, İtilaf fırkasına mensup olan rakiplerini Divan-ı Harb'e sevk ettirmiş olduğunu, Selahaddin Efendinin fesat bir kimse olduğunu, namaz kılmaz oruç tutmaz İslam kıyafetinde bir kafir olduğunu beyan ediyordu.

Şahit Muhtar İbrahim Efendi ifadesinde, Selahaddin Efendinin tehcir edilen Ermenilerin mallarını aldığına dair bir malumatı olmadığını söyledi. Ardından duruşmaya on iki buçukta ara verildi.

Öğleden sonra saat iki'de duruşmaya devam edildi. Şahit sıfatıyla ifade veren İbrahim efendi, Selahaddin Efendinin Ermenilerin mallarını aldığına dair bilgisinin olmadığını, buğday için kendisinin de doksan beş lira verdiğini, buğday vagonlarından birinin geldiğini, diğerinin Belediye Reisinin haberi olmadan hissedarları tarafından satıldığını söyledi.

İbrahim Efendiden sonra celp edilen Havacı Rauf Efendi de aynı şekilde ifadeyi verdi. Rauf Efendi daha önce vermiş olduğu ifadesinde ise Selahaddin Efendinin fesatçı ve kötü huylu bir insan olduğunu beyan ediyordu.

Bu ifade üzerine Hafız Selahaddin Efendi, bu ifadelerin garaz esri olduğunu, çünkü kendisinin İttihadçı Rauf Efendinin ise İtilafçı olmasından aralarında eskiden beri husumet olduğunu söyledi.

Bundan sonra şahit sıfatıyla Karamürsel Kaymakamı İsmail Bey celp edildi. Zabıt katibi tarafından daha önce vermiş olduğu ifade okundu. Reis Paşa, Kaymakam Bey'in her iki ifadesi arasında mühim bir farklılık görüldüğünü, gerçeğin ortaya çıkması için doğruları söylemesi gerektiğini ve bu konuda iddia makamının bir mütalaasının olup olmadığını sordu.

Müdde-i Umumi Bey de her iki ifade arasında her ne kadar farklılık görülse de esas itibariyle aynı olduğunu, bunun için İsmail Bey'in tekrar ifade vermesine gerek olmadığını söyledi. Bunun üzerine şahit İsmail Bey salondan çıkarıldı.

Ardından duruşmaya son verildi.¹⁰⁶

¹⁰⁶ *İkdam*, 3 Şubat 1920

VI. Duruşma

11 Şubat 1920 Salı günü Divan-ı Harb-i Örfi Karamürsel tehciri davasına devam etti. Bu duruşmada Bekir adında birisi şahit sıfatıyla ifade verdi. Daha sonra bir önceki celsede toplanan şahitlerin ifadeleri okundu. İzmit'ten istenen bilginin gelmemesi üzerine duruşmaya son verildi.¹⁰⁷

VII. Duruşma

3 Mart 1920 Perşembe günü toplanan Divan-ı Harb-i Örfi Karamürsel tehciri davası ile ilgili kararını tebliğ etti

ii. Karamürsel Tehciri Davası Kararı

Yargılama sonuncunda, İttihad ve Terakki İzmit murahhas mesulü Hoca Refik Efendinin Malta'ya naklinden dolayı yargılanmasının bu davadan ayrılmasına, İzmit tehciri davasında cinayetle suçlanarak on beş sene kürek cezasına çarptırılan Hapishane eski müdürü İbrahim Bey'in cezalandırılmasına gerek görülmediğine, Acente İsmail Efendiye isnad olunan istimbot meselesinde suiistimali görülmediğinden beraatına, Selahaddin Efendinin beraatına, buğday meselesinin divan-ı harb-i örfinin salahiyeti dışında olduğundan merciine tevdiine, Ali Bey'e isnad edilenlerin şahsi adavetten ibaret olduğunun ortaya çıkmasından dolayı Ali Bey'in de beraatına karar verildi.¹⁰⁸

2. Büyükdere Tehciri Davası Duruşmaları ve Kararı

a. Büyükdere Tehciri Davası Duruşmaları

I. Duruşma

Büyükdere tehciri davasının ilk duruşması Mustafa Nazım Paşa'nın riyaseti altında, 23 Nisan 1919 Çarşamba günü saat iki'de başladı. Bu davada, Merkez Memuru Kerim, Selanikli Refik Hıfzı Bey'lerle, Muhtar Laz Halil Efendi sanık olarak yargılanmaktaydılar.

¹⁰⁷ İkdam, 12 Şubat 1920

¹⁰⁸ İkdam, 4 Mart 1920

İddia makamında Müdde-i Umumilik Baş Muavini Feridun Bey bulunuyordu. Müdafaa Vekilleri Hüsnü, Haşmet ve Adil Beyler idi. Sanıkların hüviyetleri tahkik olunduktan sonra Heyet-i İstintâkıyye raporu okundu. Bu raporda ; “ *harbin ilanı üzerine Büyükdere ve civarında yapılan tehcir esnasında gasp ve garet maksadıyla maznuneynin bazı harekette buldukları anlaşıldığından haklarında tevkif-i müzekkerelerinin ısdarıyla lüzum-i muhakeme kararının i'tası* “ talep ediliyordu. Rapor okunduktan sonra, İddia Makamı da “*bu cürümün bir mahiyet-i cina'iyeyi haiz olması dolayısıyla muhakemelerine lüzum gördüğünü* “ beyan eyledi.

İlk olarak sanıklardan Kerim Bey'in sorgusu yapıldı. Kerim Bey ifadesinde, İstanbul, Büyükdere tehciri adıyla bir tehcirin olmadığını söyledi. Rus bombardımanı üzerine Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı tarafından o bölgenin harb mıntıkası ilan edildiğini ve bu nedenle burada nakl-i hane olduğunu beyan etti. Bir gün Polis Müdürünün kendisini aradığını ve ertesi gün birlikte Mevki-i Müstahkem Kumandanı Şevki Bey'in yanına gittiklerini, orada Polis Müdürü ile Şevki Bey'in görüştiklerini, daha sonra kendisine Büyükdere çevresindeki gayr-i müslimlerin üç gün içerisinde oradan çıkarılmalarını emrettiklerini söyledi. Bunun üzerine kendisinin itirazı üzerine sürenin üç günden bir haftaya uzatıldığını ilave etti. İfadesinin devamında, kendisine yazılı emir geldikten sonra, mahalle muhtarlarını çağırarak gelen emri kendilerine tebliğ ettiğini, kendisinin de nakil sırasında bir polis neferi gibi çalıştığını, araba tuttuğunu, vapur getirdiğini ve bu şekilde hizmet ve yardım ettiğini beyan etti. Taşınma esnasında bir haftanın da yeterli olmayacağını gördüğünü, bu nedenle bir hafta daha müsaade alarak nakil süresini on beş güne çıkardığını, bunun dışında birçok kimsenin de merhametinden istifade ederek gelip eşyasını taşıdığını söyledi.

Ayrıca, Rusya sefarethanesinde hırsızlık yapan bir adam yakaladığını, bu adamın sorgusunda kendisine, “ *sana hakikati söyleyeyim, lakin bu işi sen meydana çıkarsan bile bir şey yapamazsın* ” diyerek kendisinin bir asker refakatinde Sırataş Batarya Kumandanı Kadri Bey tarafından gönderildiğini ve onun hesabına bu hırsızlığı yaptıklarını söylediğini, ertesi gün hırsızla birlikte Mevki-i Müstahkem Kumandanlığına gittiğini, Kaymakam Fuad Bey'in yanlarına bir zabıt verdiğini ve koltuk iskemle, kanepeler, şampanya şişeleri gibi iki arabaya yakın eşyayı alıp

sefarethaneye teslim ettiğini, evrakını da düzenleyerek ilgili mercie gönderdiğini ilave etti.

Kerim Bey bir iki vaka daha anlattıktan sonra, “*İşte Paşa Hazretleri bütün müddet-i memuriyetini böyle didinmekle geçiren benim için (emvalı yağma etmiştir) denmesine bütün mevcudiyetimle isyan ederim*” dedi.¹⁰⁹

Ardından Reis Paşanın sorusu üzerine polis müdürünün Bedri Bey olduğunu söyledi. Bunun üzerine Reis Paşanın “*bunları nakletmeden evvel bir yer tedarik edilmesi lazım değil miydi?*” sualine “ *bu benim vazifem değildir. Ben onuncu derecede bir küçük memurum, benden evvel Üsküdar mutasarrıfı, ondan evvel polis müdürü, ondan evvel İstanbul valisi vardı. Bunları düşünmek zannederim ki bana ait olmazdı.*” cevabını verdi.¹¹⁰ Reis Paşa tarafından sorulan; Eskinazi Efendinin evindeki bekçiyi anahtarı teslim etmediğinden dolayı dövdüğü, bir Rum’un elinde bulunan bir fırını bir diğerinin üzerine devir ettirmeye sebep olduğu, sonra bir takım âvani gibi kıymetli şeyleri alıp gittiği ve sakladığı iddialarını reddetti. Eğer iddia edilen şeyleri yapmış olsaydı bugün bu vaziyette olmayacağını ilave etti.

Bundan sonra Celal Efendi celp edildi. Celal Efendi, asıl vazifesinin ticaret olduğunu söyledikten sonra muhtarın ve ihtiyar heyetinin vazifeleri hakkında mahkeme heyetine bilgi verdi. Kendisinin bu işlere karışmadığını söyledi. Reis Paşa tarafından sorulan sorulara cevap verdi. Ardından, kendisinin çaldığı iddia olunan kazanda balıkçılar tarafından yakalanan bir yunus balığının yağının eritildiğini, bu yağın kazan üzerinde pis bir koku bıraktığını, bu nedenle Amur mevkiine götürülerek orada bir çukur içinde kaynatıldığını, eğer araştırılırsa üzerinde kazanın Harbiye Nezaretine ait olduğunu gösteren damga olduğunu beyan etti.

Celal Efendimden sonra Refik Bey’e de kazan meselesi soruldu. Refik Bey de bu konuyla alakasının olmadığını, hiçbir şeye karışmadığını, eşya aşırarak vaziyette bulunmadığını söyledi.

Sonra Kerim Bey tekrar celp edildi. Kerim Bey nakil süresini bir haftadan on beş güne çıkarmanın kendisi olduğunu, fakat bunu kimsenin bilmediğini, herkesin bir hafta içerisinde hazırlığını gördüğünü, diğer hafta da eşyalarını taşıdıklarını söyledi.

¹⁰⁹ Hadisat, 24 Nisan 1919

¹¹⁰ Hadisat, 24 Nisan 1919

Kendisinin nakil için verilen süreden önce insanları göndermek için çalıştığı iddiasını reddetti.

Reis Paşa, Kerim Bey'e nakil konusunda neden sadece Hıristiyan ihtiyar heyetine bilgi verdiğini sordu. Kerim Bey de nakil emrinin sadece gayri müslimlere yönelik olduğunu söyledi. Bunun üzerine Reis Paşanın "*Peki bunların İslamlarda İslamların bunlarda alacağı vereceği yok muydu? Bu cihetten haberdar olmaları lazım gelmez mi?*"¹¹¹ sualine cevap olarak Kerim Bey, nakil edilenlerin başka bir şehre nakledilmediklerini, Büyükdere'den İstanbul'a nakledildiklerini, böyle bir olayın bir köyde hemen haber alınabileceğini söyledi.

Ardından duruşmaya 24 Nisan'da devam edilmek üzere son verildi.¹¹²

II. Duruşma

Büyükdere tehciri davasının II. Duruşmasına 24 Nisan Perşembe günü saat iki'de başlandı. İddia makamında Feridun Bey bulunuyordu.

Büyükdere ihtiyar heyetinden Samih Bey celp edildi. Samih Bey, on gün zarfında gayrimüslim ahalinin buldukları mahalleleri terk etmeleri için emir verildiğini, fakir ahaliden bazılarının eşyalarını nakledemediklerini fakat daha sonra tedricen eşyalarını nakledebildiklerini, nakl-i hane esnasında Kerim Bey'in ve eşinin faaliyetine dair bir şey bilmediğini, yalnız Muhtar Celal Bey hakkında bazı şikayetlerin olduğunu beyan etti. Şahidin ifadesinde çelişki görüldüğünden yazılı ifadesi okundu.

Sanıklardan Celal Bey hiçbir eşya satın almadığını söyledi. Ardından Kerim Bey, kimin dükkanını kime zorla kiraladığının şahide sorulmasını istedi. Şahit kişileri hatırlamadığını fakat böyle bir olayın vuku bulduğunu söyledi. Bunun üzerine Kerim Bey böyle bir şeyin kanaatle olmayacağını, şahitliğin gereği olarak şahidin gördüğü şeyleri söylemesi gerektiğini beyan etti.

Ardından şahidin yazılı ifadesi tekrar okundu. Şahit yazılı ifadesinde olayları aynen gördüğünü beyan ettiği halde şimdi olayları görmediğini söyledi. Sonra, Kerim Bey itiraz ederek eğer zulüm olmuşsa kime yapıldığının şahide sorulmasını istedi. Bunun üzerine, şahit isimleri hatırlayamadığını söyledi.

¹¹¹ Hadisat, 24 Nisan 1919

Büyükdere eşrafından Kemaleddin Bey ifadesinde, Hıristiyan ahalinin köyü terk etmesi için merkez memuru Kerim Bey vasıtasıyla emir verildiğini, ahaliden birçok kimsenin eşyalarını nakledemediklerini, bu yüzden bazı tatsız olayların olduğunu işittiğini beyan etti.

Bundan sonra Refik Bey oturduğu yalıtı nasıl kiraladığını anlattı. Ayrıca köyde yardım ettiği ailelerden bahsederek Kemaleddin Bey'in de buna şahit olduğunu söyledi. Kemaleddin Bey de söylenenleri tasdik etti.

Kemaleddin Bey ifadesine devamla memurların gayri insani hareketlerinden şikayet ederek, “ *efendim artık onlar memur değil adeta müstebid, gaddar kimselerdi*”¹¹³ dedi. Ayrıca, Kerim Bey diğer olaylarda gösterdiği itınayı bu olayda da göstermiş olsaydı Büyükdere’de hiçbir olayın meydana gelmeyeceğinden emin olduğunu ilave etti. Bunu üzerine, Kerim Bey vazifesinin emrettiği en ufak bir noktayı dahi ihmal etmediğini, vazifesini tam yaptığını ve kendisini tanıyanların bunu tasdik ettiklerini beyan etti.

Bundan sonra nakledilen eşyalar konusunda uzun münakaşalar oldu. Kerim Bey, eğer şahit nakledilen eşyaları gördüyse bunların kime ait olduğunu ve kim tarafından nakledildiğini açıklasın dedi. Şahit de bunun zaman meselesi olduğunu, bu nedenle hatırlayamadığını söyledi.

Kemaleddin Bey’den sonra Bahriye Kolağalığı’ndan emekli Ali Bey şahit sıfatıyla ifade verdi. Ali Bey, nakl-i hane sırasında birçok yolsuzlukların olduğunu, verilen sürenin az olmasından dolayı birçok ailenin sadece en lüzumlu eşyalarını alabildiklerini, bu konuyu şikayet etmek istemişse de kendisinin hükümet işlerine karışmaması gerektiği şeklinde ikaz edildiğini söyledi Kerim Bey’in evinde arama yaptırmadığını, köyü kendi malikhanesi gibi kullandığını ifade etti. Ayrıca, birçok kimsenin giderken yalılarını Refik Bey’e emanet ettiklerini söyledi. Bunun üzerine, halkın neden Refik Bey’den korktuğu şahide soruldu. Şahit de “ *Paşa hazretleri, Talat Paşa haftada bir kere Refik Beyin yalıtına gelip babasının elini öpüyordu. O zamanda ise Talat Paşanın selam verdiği adamdan korkmayan kim vardı?.....*”¹¹⁴

¹¹² *Hadisat, 24 Nisan 1919*

¹¹³ *Memleket, 25 Nisan 1919*

¹¹⁴ *Memleket, 25 Nisan 1919*

dedi. Ardından şahidin yazılı ifadesi okundu. Bir kaç sual sorulduktan sonra çıkarıldı.

Polis Müdüriyeti İkinci Şube Komiserlerinden Halil Efendi ifadesinde, Kerim Bey'in vazifesini yerine getirmediği için bir çok evin tahrip edilmiş olduğunu, Refik Bey hakkında bir şey görüp işitmediğini söyledi.

Celal Bey tek olarak yapılan sorgusunda, Mafi'azadelerin akrabası olduğunu, onu kullanmadığını, yıkılan bazı evlerin enkazını para ile aldığını ifade etti. Ardından Pazartesi günü saat onda devam edilmeli üzere duruşmaya saat beş buçukta son verildi.¹¹⁵

III. Duruşma

III. Duruşma 28 Nisan Çarşamba günü saat on birde başladı. İddia makamında Reşad Bey bulunuyordu. İlk olarak şahitlerden Tinaş Efendi sonra da Pertev Bey celp edildi. Şahitlerin ikisi de sanıklar aleyhinde ifade verdi. Sanıklar söylenenleri reddettiler. Kerim Bey uzun bir müdafaada bulundu.

Ardından vaktin geç olması nedeniyle duruşmaya Perşembe günü saat onda devam edilmek üzere son verildi.¹¹⁶

IV. Duruşma

IV. duruşmaya 2 Mayıs 1919 tarihinde saat on birde başlandı. Müdde-i Umumilik makamında Feridun Bey bulunuyordu. İlk olarak şahit Reşad Efendinin ifadesi dinlendi. Reşad Efendi ifadesinde tehcir esnasında Beykoz'da ikinci komiser olduğunu, izinli olduğu zaman ormana gömülü kazan konusunda evrak geldiğini, kazanını gömülü olduğu yerden çıkarılıp şehre getirildiğini, bu konuda fazla malumatı olmadığını beyan etti. Ayrıca, Büyükdere'ye geri dönenlerin bir çoğunun eşyalarının zayi olduğundan ve evlerinin yıkıldığından şikayet ettiklerini, fakat bu işlerin kim tarafından yapıldığına dair bir belge olmadığını söyledi. Ancak bu işlerin faillerinin merkez memuru Kerim Bey ile Fırıncı Celal Efendi olduğunu iddia etti.

Bunun üzerine Kerim Bey itiraz ederek şahidin doğru söylemediğini iddia etti. Kerim Bey, şahidin izinli olmakla mesuliyetten kurtulamayacağını, merkez resmi

¹¹⁵ *Memleket, 25 Nisan 1919*

defterinde oradan çıkarılan eşyaların kayıtlı olduğunu söyledi. Ayrıca, şahide çıkarılan kazanını nasıl ve kimin tarafından getirildiğini tahkik edip etmediğini ve kazanını Büyükdere'den getirildiğini nerden bildiğini sordu. Şahit izinli olduğu günlerde meydana gelen olaylardan katiiyen sorumlu olamayacağını söyledi.

Bundan sonra Birinci Kolordu İkinci Şube Müdürü Osman Bey ifade verdi. Şahit ifadesinde Büyükdere'den gayr-i müslimler nakl-i hane ettirilirken kendilerinin Çanakkale'ye gittiğini, daha sonra Büyükdere'ye döndüğü zaman bir çok kimsenin eşyasının zayi olduğunu duyduğunu söyledi.

Bu sırada Vasiliyadis Efendinin yazılı ifadesi okundu. Vasiliyadis Efendi ifadesinde, Osman Bey'e kereste sattığını fakat parasını almadığını iddia ediyordu. Bunun üzerine, Osman Bey kerestenin ordu adına alındığını söyledi.

Osman Bey'den sonra Fırıncı Yandal celp edildi. Şahit ifadesinde, Büyükdere'de fırıncı olduğunu, Celal Efendinin fırını zorla başkasına devrederek kendisini asker yaptırmak istediğini fakat fırıncı olduğu için askerlikten kurtulduğunu söyledi.

Bunun üzerine Celal Efendi; *"Pandeli Efendiyi tanırım tahliye esnasında bana yalvararak fırını devretmek istedi ben kabul etmedim. Fakat Hacı Mahmud efendi kabul etti. Kendi aralarında kontrat yaptılar. Bil'ahire fırını tekrar yalvararak bana devretti. Beraberce bir çok zaman yaşadık. Vaktaki mütareke oldu. Bana surat asarak ya benimle ortak olursun yahud fırından çekilirsin dedi. Ben ne oldu felan derken iki gün sonra ingiliz neferiyle fırına gelip tahliye ettirmek istediler bunlarda meğerse Rum imişler. Ben İngiliz generaline gittim. Fakat tercümanı Rum olduğundan geri döndüm sonra tekrar gittim. Bu defa tercümanı ermeni idi. Generale keyfiyeti bildirince bana sen korkma dedi bundan sonra merkez memuru Ali efendi Hürriyet ve İtilaf kulübü ile konuşarak benim İstanbul'da olduğum bir gün fırını tahliye ettirmişler ve benim eşyayı sokağa atmışlar. Sorduğum zaman polis müdüriyetinden böyle emir aldıklarını söylediler. Ben de polis müdürü Halil Bey, merkez memuru Ali Bey, mal sahibi Pandeli Efendiyi aleyhte ikame-i dava ettim. Fakat bil'ahire korkarak Halil Bey aleyhinde olan davamdan sarf-ı nazar ettim. Şimdi bu adamlar buraya gelip aleyhime şahadet ediyorlar. Halbuki bana*

¹¹⁶ Memleket, 29 Nisan 1919

mugayyirdirler. Garezleri vardır zaten vekilim hepsini söyleyecek.”dedi. Şahide Celal Efendinin yalan konuştuğunu, kendisini tehdit ettiğini söyledi. Celal Efendi de niçin şimdiye kadar dava etmediğini sordu. Şahit, “Polis Müdürü bile onlardandı. Eğer bunların aleyhinde söylersen sürgüne gidersin diyorlardı.” dedi.

Kerim Bey itiraz ederek Pandeli Efendinin tehdit edilmediğini söyledi. Pandeli Efendinin Tahliye esnasında yapacağı üç seçeneği olduğunu, bunların, ya fırını kapamak veya birine emanet olarak bırakmak ve yahut ta kiraya vermek olduğunu beyan etti. Ayrıca, Pandeli'nin imzaladığı kontratın tarihinin 5 Mayıs olduğunu, tahliyenin 22 Nisanda başladığı dikkate alınırsa o zamana kadar gayr-i müslimlerin Büyükdere'de bulduklarını ilave etti.

Reis Paşa Pandeli Efendinin fırıncı olduğu için o zamana kadar Büyükdere'de kalmış olabileceğini, bunun diğerlerine delil olamayacağını söyledi. Ardından Vekil Hüsni Bey müvekkili Celal Efendinin Pandeli aleyhinde 3000 liralık zarar ziyan davası açtığını, bu nedenle şahitle müvekkili arasında husumet olduğunu, bunu müdafaada arz edeceğini söyledi.

Bundan sonra Kerim Bey şahide bir kaç soru sordu. Ardından duruşmaya ara verildi.

Öğleden sonra yapılan duruşmada Büyükdere sakinlerinden Sava'nın ifadesi dinlendi. Şahit ifadesinde, Kerim Bey'in ihtiyar heyetinin toplayarak talimat verdiğini, gayr-i müslimlerin Büyükdere'den çıkarılacaklarının söylendiğini, kendilerine sekiz gün süre verildiğini, silahların daha önce toplandığını, Azaryan'ın av tüfeğini de Kerim Bey'in aldığını, kardeşinin dalyanını da Refik Bey'in aldığını, geri döndükleri zaman evlerinin yıkılmış olduğunu, yıkılan evleri Celal Efendinin aldığını, Refik Bey'in de gece kayık dolusu eşya yolladığını beyan etti.

Refik Bey kendi eşyasını, balık ağlarını, sahibi olduğu bir kaç dalyana ait eşyayı ve bir miktar ev eşyasını polise haber vererek gündüz naklettiğini söyledi. Ayrıca dalyanın nasıl senet ve mukavelelerle kiralandığını anlattı ve bunun ticari bir iş olduğunu beyan etti.

Refik Bey'den sonra Kerim Bey de şahidin ifadesine itiraz etti. Kerim Bey silahı mağazadan aldığını, eğer silahın Azaryan Efendiye ait olduğu anlaşılırsa cezanın sekiz misline razı olduğunu söyledi.

Celal Efendi de şahidin söylediklerinin doğru olmadığını, satın aldığı evin senedinin olduğunu söyledi.

Şahit Yani Celal Efendinin Mani'zadenin yanında dokuz kuruş yevmiye ile çalıştığını, hep çalarak zengin olduğunun iddia etti. Bunun üzerine Celal Efendi, *"Ben Mani'zadenin kız kardeşinin çocuğuyum. Kimsenin uşağı değildim. Belki bu Yani ve arkadaşı Vasil gibi adamların efendisi idim. Bunu her zaman onlara borç para vermem ispat eder."* dedi. Refik Bey'de bu şahidin yalan söylediğini ispat etmek üzere iki şahit ismi zikrederek bunların celbini istedi.

Bundan sonra Vasil oğlu Herakli celp edildi. Türkçe bilmediğinden dinleyiciler arasından dava vekili Oninyon Efendi ifadesini tercüme etti. Şahit kilisede memur olduğunu, Kerim Bey'in derhal terk etmesini emrettiğini, evini yıktıklarını söyledi. İfadesinin devamında sanıkları tanıdığını, Celal Efendinin fırını olduğunu ve fırına elli tane Laz getirdiğini, amacının Lazları evlerde oturtmak olduğunu iddia etti. Celal Efendi şahidin ifadesinin yalan olduğunu, fırında yedi kişi olduklarını söyledi.

Kerim Bey de şahitlerin mahkemeye milli emellerine hizmet için geldiklerini ifade etti. şahidin ifadesi yeterli görülerek duruşmaya son verildi.¹¹⁷

V. Duruşma

V. duruşmaya 6 Mayıs 1919 tarihinde saat on birde başlandı. İlk olarak Şahit Polis Müdüriyetinde Daire Müdürü Nuri Efendi çağrıldı. Nuri Efendi ifadesinde Polis Müdüriyetinde bakır hakkındaki tahkikata memur edildiğini, aynı zamanda diğer emval hakkında da tahkikat yaptığını, yapmış olduğu bazı tahkikatlar neticesinde evlerdeki eşyaların alınmış olduğunu anladığını söyledi.

Daha sonra Polis Müdüriyetinden gelen tezkere okundu. Bu tezkerede Büyükdere'ye telsiz, telgraf mevcudu hakkında tahkikata giden memurun kazanı bulunduğu, kazan daha sonra askeriyeye verildiğinden, kazanını gömülü olarak bulunmayıp yalnız olarak bulunduğu bahsediliyordu.

Bundan sonra taharri memurlarından Osman Nuri Bey celp edildi. Osman Nuri Bey Büyükdere tehcirine ait hiçbir malumatının olmadığını, yalnız Hıristiyanların nakl-i hane edildiğini duyduğunu söyledi.

¹¹⁷ Memleket, 2 Mayıs 1919

Ardından Rizeli Hafız Mehmed Efendi geldi. Mehmed Efendinin sulh mahkemesindeki davası da bu davayla birleştirildi. Bundan sonra Büyükdere'de bakkal Seyyid Efendi celbedildi. Seyyid Efendi, nakl-i hane esnasında Büyükdere'de bulunduğunu, sanıkları tanıdığını, tahliye emrini komiser muavinin verdiğini söyledi. Sanıklar aleyhinde ifade veren şahitlerin ellişer lira ücretle tutulduklarını ilave etti.

Seyyid Efendiden sonra Büyükdere imamı Hilmi Bey celp edildi. Hilmi Bey , mahallelerinde altı yüz elli hanelik 3000 kadar gayr-i müslim bulunduğunu, nakil hane esnasında gidenlerin bir kısım eşyalarını götürdüklerini, bir kısmını da tanıdıklarına emanet ettiklerini, nakil için yeterli vesaitin bulunmadığını söyledi. Bunun üzerine Reis Paşa bu duruma neden itiraz etmediğini sordu. Şahit de bunun uygun olmayacağını, Hıristiyan heyetlerin müracaat ettiğini ve Şirket-i Hayriye vapurlarının ve İstanbul'dan arabaların geldiği cevabını verdi. İfadesinin devamında, gidenlerden bir kısmının evlerinde bekçi olduğu halde diğerlerinin boş olduğunu, askerlerin kışa doğru gelerek boş olan evleri işgal ettiğini söyledi. Ayrıca sanıkları tanıdığını fakat hiçbir münasebeti olmadığını ilave etti. Mahkeme heyeti tarafından sorulan soruları cevapladıktan sonra ifadesi yeterli görülerek çıkarıldı.

Bundan sonra, Sarıyer'de fırıncı Ali Bey getirilerek ifadesi dinlendi. Şahit nakl-i hane esnasında Büyükdere'de bulunduğunu, Büyükdere'de fırıncı olan Pandeli Efendinin kendisine müracaat ederek fırını devretmek istediğini daha sonra Kerim Bey'in baskısıyla Pandeli'nin bu kararını değiştirdiğini, fırını Celal Efendiye devretmek istediğini, o zaman fırının senelik yetmiş seksen liraya kiraya verilebileceğini söyledi. Ayrıca Fırında Pandeli'nin demirbaş eşyası olduğunu, fırına gittiğinde bir iki istif un çuvalı ile bir iki odun gördüğünü ilave etti.

Celal Efendi, Fırın yetmiş seksen liradan az ancak altmış lira ettiği halde yüz liraya kontrat yaptıklarını, demirbaş eşyanın da teslim edildiğini ve senedinin hakim olduğunu söyledi.

Dava Vekili, fırının altı hisseli olduğunu, . Pandeli tazyik edilmiş olsa bile diğer beş hissedarın da rızası olduğunun anlaşıldığını beyan etti. Musaddık kontratı riyasete takdim edildikten sonra duruşmaya son verildi.¹¹⁸

¹¹⁸ Memleket, 8 Mayıs 1919

VI. Duruşma

VI. duruşma 7 Mayıs 1919 tarihinde öğleden sonra saat ikide başladı. İlk olarak Dede Yusuf Efendi celp edildi. Şahit, nakl-i hane sırasında Büyükdere'de bulunduğunu, bazı şeyler çalındığını duyduğunu fakat görmediğini söyledi. sanıkları tanıdığını, Refik Bey'in bu işlere karışıp karışmadığını bilmediğini, o dönemde kendi evine de girdiklerini beyan etti. Riyaset tarafından sorulan sorulara cevap verdikten sonra çıktı.

Daha sonra dalyancı Ömer Efendi ifade verdi. Ömer Efendi, nakil esnasında Büyükdere'de bulunduğunu, götürebilenlerin eşyalarını götürdüğünü, kalan eşyaların kayıp olup olmadığını bilmediğini, kendi işiyle uğraştığını ifade etti. Ayrıca dalyanın Aleko isminde birisiyle ortak olduğunu, daha sonra Aleko'nun hissesini Refik Bey'in aldığını dört sene birlikte çalıştıklarını, hisselerine binsekizyüz lira düşüğünü, Rumlar geldiği vakit Aleko'nun hissesini aldığını, Aleko ile Refik Bey'in beş yüz liraya anlaştıklarını söyledi. Mevcut mukavelenameler Refik Bey tarafından riyaset makamına takdim edildi.

Refik Bey söz alarak , *“Mukavele benim üzerime yazılmış olduğu halde eğer ben korkulacak bir şey yapmış olmasaydım onları gösterdikleri kârı paylaşmakla iktifa etmezdim. Daha ziyade istifadeye bakardım. Halbuki dalyan tutmaktan benim maksadım bundan ticaret değil Büyükdere'de oturmak dolayısıyla taze balık yemek idi.”* dedi.

Müdafaa vekili de dalyanın vapurların seyri dolayısıyla sürekli yıkıldığını ve balık tutulamadığını söyledi. Refik Bey ise amacının ticaret olmadığını, her yıl ağların tamiri için para verdiğini, eğer ticari bir maksadı olsaydı son senenin kârını bu iş için hediye etmeyeceğini beyan etti.

Ardından şahit Pavlo ifade verdi. Pavlo ifadesinde, Ömer Efendinin dalyanı için kendisinin hicret başlamadan önce Refik Bey'in evine gidip müracaat ettiğini, dalyanın asıl sahibi Yunanlı olduğu için Balkan Harbinden sonra Aleko ile Ömer efendiye kiralandığını, Ömer Efendinin kendisine yardım etmesi için Refik Bey'den rica ettiğini söyledi.

Bunun üzerine Ömer Efendi getirildi. Reis tarafından sorulan sual üzerine Ömer Efendi, nakilden önce Pavlo ile Refik Bey'e haber yolladıklarını, Vapurların dalyanı yıktıklarını ve Refik Bey'in buna bir çare bulmasını istediklerini söyledi.

Ömer Efendiden sonra Aleko getirildi. Aleko da ifadesinde , “*Ben giderken dalyanı ve ağıları Ömer Efendiye emanet ettim. Yarısı benim malım olduğu için kârın yarısını bana veriyordu. Böyle kontrat yapmıştık. Sonra Refik Bey bana Protesto çekti. Ben de Yunan sefarethanesine gittim. Bana Refik Bey Kaymakamın adamıdır, biz karışmayız dediler. Ben Refik Bey’den korktum. Sonra bana para verdiği zamanda yerden temenna ediyordum. Çünkü yine korkuyordum.*” dedi.

Bundan sonra geçen duruşmada sanıklar arasına katılan Hafız Mehmed Efendi ile Laz Celal Efendi sorgulandılar. Ardından Reis Paşa Divan-ı Harbin tahkikatının bitmek üzere olduğunu, gerek iddia makamının gerekse müdafaa vekillerinin müdafaalarını Cumartesi günü görülecek duruşmaya kadar hazırlamaları gerektiğini söyledi.¹¹⁹

VII. Duruşma

VII. duruşmaya 10 Mayıs’ta devam edildi. Şahit olarak mahkemeye gelen Vasiliyadis Efendi ifadesinde, Büyükdere’nin biri Cami diğeri kiliseye ait olmak üzere iki Pazar kayığı olduğunu ve bunların tehcir zamanında kayıkhaneye çekildiğini, sonra bulunamadığını ve Kerim Bey ile Celal efendinin caminin kayığını Hafız Mehmed Efendiye 100 liraya satmış olduğunu beyan etti. Mehmed Efendi de kendisine 120 liraya satıldığını ve merkez memurunun talebi üzerine teslim karar verdiğini, fakat henüz istemediklerini söyledi.

Celal Efendi ise askeriye’nin kayıkhanelere vaziyet ederek bu kayığı da denize attığını ve çürüyeceğinden dolayı ihtiyar heyetince satılmasına karar verildiğini, Kilisenin kayığının Tarabya’ya çekildiğini beyan etti.

Bundan sonra Kerim Bey’in müdafaa vekili şirket meselesinden dolayı ihtiyar heyeti azasından şehir-i emin esbaki Tefvik ve Mustafa beylerin müdafaa şahidi olarak celbini talep etti.

Reis Paşa bundan sonra Vasiliyadis Efendiden Refik Hıfzı Bey hakkında malumat istedi. Şahit, “*Ah efendim, tehcirden evvel Refik Beyle Kerim Beyin araları iyi idi. Talat Hazretleri (aynen söylemiştir) Refik Beyin evine gelirdi. Müzakere ile uyuşdular. Nakil hane için bize on beş gün izin verdikleri halde daha altıncı gün*

¹¹⁹ Memleket, 8 Mayıs 1919

Kerim Bey'le iki polis, iki çavuş fakirhaneye geldiler. " sen ne duruyorsun? " diye beni tekdirle evimden çıkardılar. İki ay sonra haber aldım ki: ormandan 25 000 çeki odunumu, çalılarımı, evimden arabalarla eşyalarımı alıyorlar. Adliyeye bir istida yazdım. Polis müdüriyetine oradan da Kerim Bey'e havale ettiler. Kerim " yalandır. Böyle şeyler olmamıştır" diye yazmış . polis müdüriyeti " hıfzı lazım gelir" diye arzuhali bir köşeye atmış. İki ay sonra Arif Hikmet Bey'in himmetiyle evime gitmek için bir vesika aldım. Evime gittim. İçeriye girmeye bırakmadılar. Kerim Bey ile Celal Efendi ortaklıklar. Refik Bey'le bil'ahire bir kadın meselesinden dolayı araları açılmıştır. Bunlar Büyükdere'yi üçe taksim etmişlerdi. Yukarı tarafı Refik Bey'in, ortası Kerim Bey'in, aşağı tarafı da Cevdet Bey'indi." dedi.

Refik Bey Vasiliyadis Efendinin sözlerinin iftiradan ibaret olduğunu ve hasta olduğundan dolayı muayene ettirilmesini söyledi.

Vasiliyadis Efendi söylediklerinin doğru olduğunu, deli olmadığı için muayeneye lüzum bulunmadığını, Refik Bey'in her zaman herkese bu sözleri sarf ettiğini iddia etti.

Reis Paşa bundan sonra şahit celbine lüzum olduğunu söyleyerek duruşmaya son verdi.¹²⁰

VIII. Duruşma

VIII Duruşmaya 13 Mayıs 1919' devam edildi. Şahit olarak Muhtar Niyazi Bey ifade verdi. Niyazi Bey ifadesinde, " 332 senesi Mayıs'ından itibaren muhtar olduğunu, kayıkhanenin Harbiye Nezareti vasıtasıyla Seyr-i Sefain tarafından işgal olduğunu, kayıkhanede bulunan cami kayığının denize atıldığını, Kayığın denizde çürüdüğü için Köy namına 120 liraya sattıklarını, kayığın köy ahalisinin olduğunu, gelirin köyün fakir ailelerine ve Caminin tamiratına sarf ettiklerini, ikinci Pazar kayığı hakkında malumatı olmadığını söyledi. Tehcirden bir sene sonra muhtar-ı sani olduğunu, o vakit yalnız Cami kayığının olduğunu, İşittiğine göre tehcir esnasında diğer kayığı beraberlerinde alıp götürdüklerini ilave etti.

¹²⁰ Hadisat, 11 Mayıs 1919

Bunu müteakip köy ihtiyar heyeti azasından Süleyman Kaptan ve Mustafa efendiler şahit sıfatıyla gelerek aynı ifadede bulundular. Reis Paşa Niyazi Bey'e sorduğu sualleri tekrar etti, şahitlerde Niyazi Bey'in cevabını aynen tekrarladılar.

Şehr-i emin Tevfik ve topçu kahramanı Kaymakam Mustafa beyler merkez memuru Abdülkerim Beyin lehinde şahitlik yaptılar. Daha sonra Reis Paşa tahkikatın Divan-ı Harbce yeterli görüldüğünü beyan etti ve tarafların iddialarını dinlemek üzere Divan-ı Harbin Pazar günü saat onda toplanacağını söyledi.¹²¹

IX. Duruşma

Büyükdere tehciri davasının son duruşması 1919 Mayıs 1919 tarihinde yapıldı. İddia makamında bulunan Müdde-i Umumi muavinlerinden Feridun Bey “*hükümet-i sabıkaca menatik-ı askeriye addolunan Büyükdere civarından milel-i gayr-i müslimenin nakl-i hane ettirilmelerini müteakip hanelerini tahrib ve eşyalarını yağma etmek cürümleriyle müttehim hazır-ı bilmeclis mazmunin fiil-i müde'ânihe ictisarları hakkında kanaat-ı bahş ve vicdan olacak bir guna delil ve emareye dest-res olunamadığı ceryan-ı muhakemedan anlaşılmakla cümlesinin beraatını*” talep etti.

Daha sonra dava vekili Hüsni Bey müdafaasını şu şekilde beyan etti.

“*Huzuru aliyelerinde bulunduğumuz muhakeme-i aliyelerinin böyle ceraim-i adiyeye ile mütevekkil olunmasından dolayı fevkalade mütellim ve mütessiriz. Çünkü saat-i mesainiz cidden kıymettardır.*

Divan-ı Harbin adaletine kaniyiz. Fakat her davada olduğu gibi burada da vazifeden bahsetmek lazımdır. Müdde-i Umumi Makam-ı Alisi bu makamdan dolayı menn-i muhakemesini talep etmişlerse de müstantik Artin Efendi lüzum-u ittihame karar vermiştir.

Halbuki Büyükdere'de hakikaten bir vukua-i tehcir vaki değildir. Makam-ı riyasetten irad buyurdıkları suallerde nakl-i hane dedikleri için buna kanaat mevcut demektir. Bunun ise cidden ika'-i sırkat (hırsızlık) olmadığı anlaşılıyor. Bunları efal-i menfir de'sırkat olduğu anlaşılıyor. Bunlar mahal-i hal ve faslı muhakeme-i adiyedir. İdare-i örfi kararnamesinden 10, 11, 12 inci maddeleri divan-ı harbin

¹²¹ Hadisat, 13 Mayıs 1919

vazifedar olduğu meseleleri tayin ediyor. 7 ve 9 uncu maddelerde de adiyi cinayet ve çeteciler divan-ı harbden başka muhakemede rüyet edilir diyor. Cinayet muhakemesi şimdiye kadar böyle şeylere hüküm etmiş ve karar vermiştir. Şuhudun tahliline gelince : Bundan mukaddim davanın muhakemeye suret-i sevki aramak lazımdır. Bunda bir fikr-i garazkarane vardır. Bizim davamız Heyet-i İhtiyariyenin tanzim ettikleri mazbata ile sevk edilmiş ve heyet-i hakime bunu muhakim-i nizamiyeye havale etmiş ve bil'ahire Sami Bey tekrar ihbaratta bulunmuş ve buradaki şhadette ise hiçbirşey bilmediğini söylemiştir.

İstantakideki ifadesinde fiil-i sirkatin müvekkillerim tarafından yapıldığını söylediği halde Muhakeme-i Aliyenizde ki ifadesinde bir şey bilmediğini söylemesi üzerine Heyet-i Aliyenizin tarafından da ifadelerinden hangisinin doğru olduğu sorulmuştur. Sami Beyin tenakuz-i ifadatından hicab edeceği lazım iken asar-ı ahmerar değil, eser-i havf gösteriyordu. Kemal Bey de esna-yı şhadetinde bir çok şeyler olduğunu söylediği halde hiçbirisini söylemedi. Şu bühtan ve iftiradan biz müteessir oluyoruz. Orada sirkat vaki olmuş, fakat faili kimdir? Bilmiyorum. Kemal Bey müvekkilim Kerim Bey'in lakaydiyesinden müteba'iddir diyor ve askerini yaptığını söylüyor. Kemal Bey'den sonra şuhudun en kahramanlarından Ali Bey geliyor. Bu zat Eskenazi meselesini çıkardı. Kendisinin mütenakız ifadesinden dolayı şhadetinin ne dereceye kadar muvafık olduğunu Heyet-i Aliyenize havale ediyorum. Bu Eskenazi şikayet etmediği halde Ali Bey'in yapması kraldan fazla krallık taraftarı gibi gözükten bu adam da bir garaz-ı maddiyenin vucudiyetini ispat ediyor.

Şahid Pandelinin de daima münazaayı sever bir zat olduğu anlaşılıyor. Kendisi bir fırın sahibi olduğu için Celal Efendi'nin onun kardeşini tehdit ile almış olduğunu söylüyor. Halbuki ozamanki kıymeti elli altmış lira olduğu halde Celal Efendi'nin 100 lira verdiğini görüyoruz. Diğer taraftan bunu alan Celal Efendi değil şimdi burada hazır bulunan Hafız Mehmed Efendi'dir. O zaman Mehmed Efendi burada olmadığı için hemen Celal Efendinin üstüne atıyor. Bu şahid infisâh ve fesad-ahlak sahibidir.

Bu muhakeme köy sulhu muhakemsine ait iken buraya tevdi sebebi Pandeli oluyor.

Vasiliyadis Efendi de şhadetinde diyor ki : Kerim Bey, Pertev Bey namında bir adamı evine koymuş ve eşyaları ise cihet-i askeriyece alınmış. Biz müdafaa şahidi

istemediğimiz halde Pertev Bey celp edildiği zaman Vasiliyadis Efendi ile münasebet-i hususiyesi olduğunu söyledi. Bunun üzerine Vasiliyadis onun aleyhine de dava açtı. Lilhamd ki bunu da buraya sevk ettiremedi.” dedi.

Ardından Hüsni Bey müvekkili Kerim Bey’in tahsil hayatındaki parlaklığı ve özel yaşamındaki doğruluğunu dürüstlüğü, ahlakının ulviyetini anlattıktan sonra bütün sanıkların beraatını talep etti.

Dava vekili Adil Bey de müvekkili bulunan Refik Hıfzı Bey’i müdafaa etmiştir. Müvekkiline atf edilen gasp keyfiyeti mevcut olsa bile bunun Divan-ı Harbi’de görülmesi gerekmediğini iddia etti. Ayrıca isnat olunan noktaları ayrı ayrı açıklayarak şahitlerin ifadelerinin iftira ve yalan olduğunun meydana çıktığını söyledi. Refik Hıfzı Bey’in özel hayatını anlattı.

Dava vekillerinden sonra sanıklardan merkez memuru Kerim Bey de şu sözleri söyledi “*Bendeniz vazifeme şiddet-i merbutiyet dolayısıyla maiyetimle laubalilikten müteneffir olduğum halde vazifesinin nankörlüğü neticesi olarak şu cinayet sandalyesine kadar geldi. Yüzsüz hayat içinde vazife-i kanuniyemi ifa için kimseden korkmayarak vazifemi hüsn-i ifa ettiğim halde şu vazife şinaslığından dolayı bir kaç sebkmagazın garazkarlığı buna sebep olmuştur. Lakin hakkımda isnad edilen ahvalin vaki olmadığı ceryan-ı muhakemeden anlaşılmiş ve şuhudun tezviratı sabit olmuştur.*

Şahitler hakkındaki bu hakikati şimdiye kadar söylemediğim sebebi matbuata geçecek sözlerin kendi yüzlerini kızartacağı için idi. Halbuki onlar düşünmediler ki bunun vebali ağırdı ve muhakeme-i ezeliyette de karşılaşacaktık. Şahitlerin arasından Arap Sami Bey demekle ma’ruf zat Selanik’te Eşya-yı Atika Müdürü iken rüsumattan bir kaç bin lirayı ihtilas, hapishane hastanesinden Adana’ya firara sonra müttehir afv olarak buraya gelmiş bir zattır. Büyükdere’de de yalnız olarak evde oturur, iffetli iffetsiz kadınları toplar su-i hareketten dolayı merkeze bir kaç defa getirilmiştir. Bu husustan dolayı tezkiyeye muhtaç olan zatın benim aleyhimde isnadatta bulunması şayan-ı dikkattir. Kemal Bey de kendisiyle teşrik-i mesai etmiş olan bir zattır. Tanzim ettikleri mazbataya bazı kimseleri teskin için yaptıklarını burada itiraf etmişlerdir. Bendenize vaki olan isnadat esasi itibariyle dörde ayrılır:

Birinci kazan meselesi... bunun için uzun söylemeye lüzum yok onun asker kazanı olduğu mahkeme-i alinizde tahkik etti.

İkincisi Eskinazi'nin evi ki Polis Hamid Efendi'nin ifadesiyle haksızlığı sabit oldu.

Üçüncü fırın meselesi. Dört sene zarfında aralarında teati ettikleri mukavele bunun da bitalatını ispat etti.

Dördüncü motor işi... Büyükdere'de bir motor yoktu. Olsaydı vücudu hakkında bazı şeyler söylenirdi. Bu husustaki şahidin elli lira ücretle buraya sevk edildiği Hamid Hayri Efendinin ifadesiyle tezahür etti.

Vazifemi hüsn-i ifaya yalnız Büyükdere'de değil, bütün hayat-ı memuriyetimde ifa-ettiğim amirlerimin şahadetiyle sübut bulur.

İcap ederse fedayı nefse kadar giderim. Yalnız Büyükdere'deki hadisat-ı münferide hakkında bir şey arz etmek isterim. Büyükdere'de azami olarak 450 ev vardır. 150'si Müslüman mütebakisi gayri müslimdir. 300 hanenin 150'sine bekçi ikame veya başkasına icar edilmiştir. Geriye kalan 150 hanenin en ağır hesap ile eşyasını nakil ettiler. Geriye kalan eşyası ile 75-80 hane ve gayri kabil nakl-i eşya ile 150 hane var demektir. Bendenizin (26) aylık memuriyetimdeki 100 vakta müctemi yapılmış sirkat hislerini veremez. İstatiklere bakarsak bunların vaka-i adiyeye-yi münferideden ibaret olduğu anlaşılır.”

Kerim Bey sözlerini bitirdikten sonra Refik Hıfzı ve Celal Bey'ler de muhakemenin adaletini beklediklerini arz ettiler. Riyaset makamından tarafların iddia ve müdafaalarını tetkik edilerek hüküm verileceği tebliğ edilerek duruşmaya son verildi.¹²²

b. Büyükdere Tehciri Davası Kararı

Divan-ı Harb-i Örfi Büyükdere'de tehcir muhakemesi hakkında aşağıdaki kararı vermiştir.

“ Büyükdere mıntıkasında sakin anasır-ı gayri müslimenin tehciri için hükümetçe verilen mehli kaftiyeyi mahza –i menafi-i şahsiye ve hasiselerinin temini emeliyle taklil ve şu suretle muhacereynin emval ve eşyalarını olduğu gibi bırakmağa icbar ve emval-i metrukelerini yağma ve garet ve mahfuz olanlarını da alet-i mahsusa istimaliyle ahz ve sirkat eyledikleri iddiasından dolayı maznun-i aleyhime

¹²² Memleket, 20 Mayıs 1919

olan Büyükdere merkez memuru sabıka Abdulkerim ve tüccardan Selanikli Refik Hıfzı Beylerle Rizeli Celal ve Hafız Mehmed Efendiler hakkında ahiren icra olunan muhakemat neticesinde istima olunan tarafeynin iddia ve ifadati ve müdafati ve bilcümle evrak-ı davayı ve zevabat-ı muhakeme münderecatı serapamütala(baştan aşağı bütün) ve tedkik ve keyfiyet te'mik(derinleştirme) olunduktan sonra icabı ledelmüzakere maznunîn-i mumaileyhimden Abdülkerim ve Refik Bey'lerin emval-ı mezkureyi yağma ve garet ve emval-ı mebhuseden mahfuz olanları da sirkate cüret eyledikleri hakkında kanaat-ı bahş ve vicdan olacak bir guna delail ve emarete dest-res (ele geçirmek) olunamayıp ancak mumaileyhe Abdülkerim Bey'in ahkam-ı celile-i islamiye ve kanuniye mevzu'-i osmaniye'nin emir ve etyanına tabi'en bilumum anasırı yek diğerinden tefrik etmeyerek muhafaza-i urz ve can ve mallarının temini ve ve hukuku ammenin her guna heter (tehlike , emniyetsizlik) ve halelden ve gayesi akdem ve akdes vezayifinden bulunduğu halde ahval-ı harbiye dolayısıyla cihet-i askeriyeden gösterilen lüzum üzerine bilihrac mahall-i ahire naklolunan eşhasın emval-ı menkule ve gayri menkullerinin hüsnü muhafazası için ciddi bir tedbir ittihaz etmemek suretiyle işbu vazife-i mevduyesinde bilesbab makbul ihmal ve terahi göstererek eşhas-ı merkumenin emval-i menkulelerinin düçar-ı hasar olmasına sebebiyet verdiği ve Refik Bey de taraf-ı devlet-i aliyeden bir guna salahiyet ve ma'zuniyeti olmaksızın münasebettar bulunduğu ekabir-i memurin ile temasda bulunmasına iğtiraren (güvenerek) memurin-i mülkiyeye ve zabiteye müteferri'bazı mevadı icra ederek kezalik hukuku ibadın ziya'ına ba'is olduğu şuhud-u müstemi'enin me'alkısım ve aledderecat vuku bulan şehadetinden ve muhakemat-ı cariyeden mütehasıl kanaat -ı vicdaniye ile sabit ve nümayan ve müdde-i umumilik makamının mumaileyhenin beraatları yolunda iddiası ve müdafaa vekillerinin de bu hususata müddair müdafaaları iltifata gayr-i şayan bulunmakla mumaileyheden Abdülkerim Bey'in olvecihle vazife-i memuriyesini suistimal etmek ve Refik Bey'in dahi bir veche-i muharrir bir guna salahiyet ve ma'zuniyet olmaksızın memuriyetine müteferri bazı mevadı icra eylemek fiillerinin failleri olduklarına ve Abdülkerim Bey'in hareketi mülkiye ceza kanunname-i humayunun 102 inci ve Refik Bey'in fiili de kanun-i mezkurenin 130 uncu maddelerine muvafik ve maddeteyn- i mezkureteyn dahi ba'bârtehâ:

“ memureyn-i devletten biri vazife-i memuriyetini ifada bilsebeb-i makbul ihmal ve terahi eyler veya amirînin ahkam-ı kanuniyye müsteniden i'tâ eylediği evamiri keza bir guna sebeb-i makul olmaksızın icra eylemezse memuriyetinin derecesine göre 3 liradan 100 liraya kadar ceza-i nakdiye alınır ve işbu ihmal ve terahhiyeden veya amirin kanuna müstenid olan evamirini adem-i icrada devletce bir mazuriyet husule gelmiş ise derecesine göre bir haftadan bir seneye kadar hapis cezası ile beraber müebbeten veya mevkuten rütbe ve memuriyetten mahrumiyet cezası dahi hüküm olunur ve bu fiilden ifradca bir guna zarar hasıl olmuş ise o da başkaca tazmin ettirilir.”

“ Her kim devlet aleyhinde selahiyeti ve maznuniyeti olmaksızın hodbehod bir memuriyeti mülkiye ve askeriye hakkında görünür veyahud bu memuriyetten müteferri' mevadı icra eyleser üç aydan eksik olmamak üzere hapis cezası ile mücazat olunur.”

İbaratını natık olduğundan işbu mevad-ı kanuniye ahkamina tevfikeyen Abdülkerim Bey'in bidayeti tevfikeyen olan 12 cemaziyyelevvel 37 tarihinde bilitibar bir sene müddetle hapsine ve bir sene müddetlede memuriyetinden mahrumiyetine Refik Bey'in dahi ibtidayı tevfikeyen olan 21 receb 37 tarihinden itibaren ve esnayı muhakemede kendisinin dalyana ihtiyacı olmayıp mücerred taze balık yemek için dalyanı tuttuğunu söylediği halde Aleko ve Ömer efendilerin müşterisi iken müstâ'hir buldukları dalyan kontratını kendi üzerine kerhen ciro ettirmesi ve taze balıkla iktifa etmeyerek ancak 35 lira bedel-i icar mukabilinde bütün dalyan ve ağıları ve edevat-ı sairesinin sahibi olan Aleko'nun 1800 liralık hisse-i temettüyü ahz etmesi sebeb-i şiddet addolunamadığından iki sene müddetle hapse konulmasına ekseriyetle ve Celal ve Hafız Mehmed efendilerin efali madd'â bihaye behaye mücaseretleri usulen sabit olmadığından beraatlerine ve bunlardan Celal efendinin sebeb-i ahire mebni mevkuf olmadığı tahliyeyi sebiline ve ceryan eden muhakeme esnasında bu babda müdahaledar oldukları sabit olan bazı zevat hakkında dahi takibat-ı kanuniye icrasına ittifak ara ile ve vicahen karar verildi.” bu suretle Büyükdere tehciri davası son buldu.¹²³

¹²³ Hadisat, 26 Mayıs 1919

3. Musul Tehciri Davası Duruşmaları

I. Duruşma

Musul merkez kumandan-ı sabıkı yüzbaşı Nevzad Beyin muhakemesine 9 Nisan 1919 tarihinde başlandı. Nevzad beyin ismi ve hüviyeti sorularak tahkik edildikten sonra müstantik karnamesi okundu. Nevzad Bey bu karnamede tehcir edilen Ermenilerden esnan-ı askeriyyeye dahil olanlar ile olmayanları askere alarak kendi tayin ettiği arkadaşları vasıtasıyla işkence yapmak, Bedirhani Abdürrezzak Efendinin vefatına sebebiyet vermek ve kendisine emanet edilen altınları kağıda tahvil ile suiistimalatta bulunmakla suçlanıyordu. Müdde-i Umumi Bey davayı açtı. İttihat ve Terraki Cemiyetinin Zor teşkili hakkında bir tarihçe yaptıktan sonra adı geçen cemiyetin teşkilat ve yaptığı işlere alet olanların en sözü geçeni olan Nevzad Bey'in Makriköy'de katledilen Zeki ve Ahmed Samim Bey'lerin de katledilmelerinden dolayı olarak sorumlu olduğunu ve icap ederse onların muhakemeye tevdi' olunacağını beyan etti.

Ardından, Nevzad Bey'in sorgulanmasına başlandı. Nevzad Bey bütün bu suçlamaların gerçek olmadığını, kendisinin alçakgönüllü ve emre itaat eden bir zabıt olduğunu ve kendisinin böyle bir mahkemede bulunduğu hayret ettiğini söyledi. Nevzad Bey bir müdafaa vekili tutmak istediğini ilave ettikten sonra duruşmaya son verildi.¹²⁴

II. Duruşma

Divan-ı Harb-i Örfi 10 Nisanda Nevzad Bey'in davasına devam etti. Şahitlerin gelmediği görüldü. Bunun üzerine Nevzad Bey'e Riyaset tarafından Yakup Cemil ve Nusret oteli baskını ile ilgili Divan-ı Harbi'de görülen davanın neticelenip neticelenmediği soruldu.

Müdafaa vekili Hayri Bey Yakup Cemil Bey meselesinde evvelce Nevzad Bey'in mahkemesini icra etmiş olan Divan-ı Harb-i Örfinin hükümlerinin idari olduğunu ve sanığın Musul'a merkez kumandanı tayin edilmesinin bundan mu'nis bulunduğunu söyledi.

¹²⁴ *Memleket, 10 Nisan 1919*

Bunun üzerine Müdde-i Umumi, İttihad ve Terakkinin amaçlarını mevki' i faile koyan kimselerden bahis ile bunlardan Bab-ı Ali olayında ve Nazım Paşanın katlinde methaldar olan Yakup Cemil Bey'in İtilaf devletleriyle kendi başına barış için teşebbüste bulunduğunu kendi arkadaşlarından, Nevzad Bey tarafından firari Enver Paşa'ya haber verilmiş olduğunu ve Musul'a bundan sonra tayin edildiğini beyan eyledi.

Müdafaa vekilinin itirazına karşın sorulan soruların sanığın Yakup Cemil Bey meselesindeki düşüncelerini ve bu gibi durumlardaki anlayışını, meylini anlamak maksadıyla olduğunu ve bunun iddia makamınca da gerekli görüldüğü Riyaset tarafından beyan edildi.

Daha sonra sanığa Abdürrezzak Efendi hakkında sorular soruldu. Sanık Abdürrezzak Efendiyi tanımadığını söyledi. Ardından duruşmaya son verildi.¹²⁵

III. Duruşma

Nevzad Bey Muhakemesine 12 Nisan 1919 tarihinde devam edildi. Şahit taharri memurlarından Şerif Efendi ifadesinde asker olduğunu, Musul merkez kumandanlığına tercüman olarak sevk edildiğini, orada Nevzad Bey'in dövüğü ve para aldığı bir kaç asker bildiğini ve bir Arap neferinin de dayaktan öldürüldüğünü gördüğünü söyledi.

Nevzad Bey bu şahidin bazı ahlaksızlıkları olduğunu, tahkik edilirse meydana çıkacağını bildirdi. Şahidin ifadesi kafi görülerek çıkarıldı.

Bundan sonra, şahit Bekir Bey celp edildi. Bekir Bey, İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmek için Balkan harbi esnasında Bab-ı Ali olayını tertip ettiğini, kendisinin idama mahkum edildiğini, fakat idam hükmünün ertelendiğini, serbest bırakıldığını ve Musul'a gittiğini söyledi. Nevzad Bey'in merkez kumandanı olduğunu, Nevzad Bey'in davranışlarının gayri kanuni olduğunu, Bedirhaniyi Nevzad Bey'in öldürdüğünü, Bağdat düşmeden önce bir inzibat memurunu astığını, beş askeri de hırsızlık maddesinden dolayı öldürdüğünü söyledi.

Nevzad Bey her iki şahidin ifadesinin iftiradan başka bir şey olmadığını söyledikten sonra şahit çıktı. Nevzad Bey Reis Paşanın sorduğu suallere cevaben

¹²⁵ Memleket, 11 Nisan 1919

Musul'da yalnız ordu için asker istihdam edildiğini ve Bekir Beyin de bu inşaata nezaret ettiğini söyledi.

Müdafaa vekili şahitlerin isimlerini içeren listeyi takdim etti. Müdde-i Umumi müdafaa şahitlerinin Divan-i Harbilerce dinlenmesine lüzum olmadığını beyan ettikten sonra duruşmaya son verildi.¹²⁶

IV. Duruşma

Nevzad Bey muhakemesine 14 Nisan 1919 tarihinde devam edildi. Duruşma saat on birde başladı. Müdafaa şahitlerinden Memduh Beyin şahitliğinin kabul edilmemesine, Bekir Beyin mahkum bulunduğu için ifadesinin yazılı olarak istenmesine ve Musul'da icra edilen tahribatın kimler tarafından yapıldığını araştırılmasına karar verildiği tebliğ edildi.

Bundan sonra şahit Emniyet-i Umumi Muavinlerinden Hüsni Bey celp edildi. Şahit, bütün bu meseleye katiyen taraf olmadığını ve Musul'da bulunmadığını ifade ettikten sonra çıkarıldı.

Şahit Musul Mebusu Fazıl Bey, Musul'da bazı binaların yol açmak için yıkıldığını, Nevzad Bey'in kimseyi katlettiğini işitmediğini ifade etti.

Harbiye Nezareti Muamelat-ı Zatiye Şubesi Başkanı ifadesinde, Musul'da Teftiş Heyeti başkanlığında bulunduğu, hiç kimsenin Nevzad Bey aleyhinde şikayette bulunmadığını söyledi.

Hüsni Ferid Bey, Nevzad Bey lehinde şahitlikte bulundu. Yüzbaşı Şevket Bey de Nevzad Bey'in bir vatanperver olduğu yolunda ifadede bulundu ve duruşmaya son verildi.¹²⁷

V. Duruşma

Birinci celse:

Nevzad Bey'in muhakemesine 19 Nisan 1919 tarihinde devam edildi. İlk olarak Hadisat Gazetesi başyazarı Süleyman Nazif Bey şahit olarak celp edildi. Süleyman Nazif Bey, Bedirhani Abdulrezzak Beyi tanıdığını, vefatına dair bir şey bilmediğini ifade ettikten sonra çıktı.

¹²⁶ *Memleket, 13 Nisan 1919*

Ardından Dahiliye Nezareti Özel Kalem eski müdürü Fuad Bey celp edildi. Fuad Bey, Abdulrezzak Bey'i tanımadığını ve ona ait hiçbir şey bilmediğini idareden teb'iyedi muamelesinin Dahiliye Kalem-i Mahsusasında bir kaydı ve malumatı olmayacağını beyan etti.

Jandarma zabiti Namık Bey ifadesinde, Musul'da Divan-i Harbi azalığında bulunduğunu, Nevzad Bey'i tanıdığını, Bedirhani Abdulrezzak Bey'in vefat ettiğini ve bazılarının da katl edildiğini söylediklerini duyduğunu söyledi. İfadesinin devamında esir zabitlerden bir arkadaşlarının yanlışlıkla merkez kumandanlığı inzibat memurları tarafından umumhaneye diğer su'ihal sahibi kadınlar arasında sevk edildiğini, bu olayın Nevzad Bey'in tahkikatı ile meydana çıkarıldığını ve sorumluların Divan-i Harbe sevk edildiğini, memleketin ihtiyacını temin için gerek dışarıdan getirilen erzak ve gerek ahalinin fazla yiyecekleri asker ve polis tarafından emirlerle müsadere olunduğunu, Nevzad Bey'in fakir olmadığını, arabasının olduğunu, hiç kimseye borcu olmadığı gibi refah içerisinde yaşadığını, Ordu kumandanı Halil Paşa kendi konağında Nevzad Bey için bir daire tahsis ettiğini, Kumandanın daima Nevzad Bey'in dairesine gittiğini, Bedirhani Abdulrezzak Bey'in geldikten bir iki gün sonra vefat ettiğini, fakat vefat tarzını bilmediğini, olaya Müdde-i Umuminin de vakıf olduğunu, bir neferin sarhoşlukla bir adam öldürdüğünü, Divan-ı Harb tarafından yargılandıktan sonra idam hükmü verildiğini, hükmün icra edildikten sonra kendilerine tasdik ettirildiğini, buna itiraz etseler de kendi akıbetlerinin de diğerleri gibi kurşuna dizilmek olacağını beyan etti.

Müdde-i Umumi bu şahidin vazifesini suiistimal ettiğini ve bu yüzden tutuklu olarak muhakemesini talep etti. Bunun üzerine mahkeme heyeti müzakereye çekildi. Bir müddet müzakereden sonra tutuklu olarak sorgulanmasına gerek olmadığı ve Musul Divan-i Harbi hakkında tahkikatta bulunması kararı alındığı tebliğ edildikten sonra duruşmaya ara verildi.

İkinci celse:

Mahkeme heyeti saat bir buçukta tekrar toplanarak şahit Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Basri Beyin ifadesini dinledi. Basri Bey, Musul'da yapılan park münasebetiyle hiç bir binanın kamulaştırılmadığını, Merkez Kumandanlığında

¹²⁷ Memleket, 15 Nisan 1919

yapılan işkenceden ordunun haberi olmadığını, Musul'a gönderilmiş olan Ermenilerin kendi zamanında tehcir edilmediğini, ordu tarafından lüzum görülen yolların inşasında asker ve amele kullanıldığını, Bedirhaninin vefatından orduya malumat verilmediğini, bunu bu arada gazetelerde öğrendiğini, esir subaylardan birisinin umumhaneye sevk edilmiş olduğuna dair bir şey işitmediğini, subaylar arasında bazı kirli hastalıkların hasıl olduğu tabib raporundan anlaşıldığını, bu umumhanelerin nasıl ve kimlere ait olduğunu bilmediğini söyledi.

Daha sonra şahit Doktor Kilisli Ref'et Bey, Abdulrezzak Bey kendisinin dayısı olmakla beraber hiç habere sahip olmadıklarını söyledi.

Bunun üzerine üç Mart'ta ailesine yazıp, yerini bildirdiği bir mektup ile Mart'ın dördünde kendisinin bir haftadan beri muztarib olduğu dizanteriden vefat ettiğine dair tabip raporu okundu.

Müteakiben Musul muhacirin müdürü Celal Bey de sorulan suallere cevap verdi. Nevzad Bey'in hükümete ait altınları kağıda tebdil ettiğine, bir neferi kabalak yerine kalpak giydiğinden dolayı döverek öldürdüğüne, Bedirhanilerden Abdulrezzak Efendinin vefatında Nevzad Bey'in müdahaledar olduğuna dair şeyler duyduğunu söyledi ve bu husustaki yazılı ifadesi okundu.

Celal Beyden sonra Menzil Müftüsü Miralay Ruşen Bey ifade verdi. Ruşen Bey, emniyet işlerinin Nevzad Bey'e tevdi edildiğini, kendisinin verilen emirleri hakkıyla yerine getirmesi dolayısıyla memnun olduğunu, Nevzad Bey'in Halil Paşa ile hususi münasebeti olmadığına kanaati bulunduğunu, Merkez Kumandanlığında yapılan işkencelerden haberi olmadığını beyan etti.

Ruşen Bey ifade verdikten sonra Nevzad Bey mahkeme heyetine yazılı bir ifade takdim etti. Bundan sonra da şahit inzibat memuru Arif Efendi ifade verdi. Şahit, Abdulrezzak Efendinin vefatı hakkında Doktor Fazıl Bey'in rapor verdiğini, inzibat memuru Ferid Bey'in Niğdeli Hacı Hüseyin isminde bir adama bir mezar kaz, derin olsun diye telefon ettiğini ve bunları kendisinin inzibat memurlarından duyduğunu, daire içinde bu gibi şeylerin çok olduğunu, fakat ölen olup olmadığına dair bir şey bilmediğini lakin isimlerini saydığı inzibat memurlarından araştırılabileceğini ifade etti.

Ardından duruşmaya son verildi.¹²⁸

VI. Duruşma

Divan-ı Harb 22 Nisan 1919 tarihinde Reis Nazım Paşanın başkanlığında toplanarak Nevzad Bey'in mahkemesine devam etmiştir. İddia makamında Reşad Bey bulunuyordu.

İlk olarak Musa Kazım Efendi ifade verdi. Şahit Nevzad Bey'i tanıdığını, kendisine karşı bir husumetinin olmadığını, Çanakkale'den geldiği zaman Nevzad Bey ile resmen tanıştıklarını, Nevzad Bey'in Yakup Cemil meselesinden dolayı Musul'a gönderildiğini işittiğini söyledi. Bunun üzerine Nevzad Bey Musul'a tayininin ne suretle olduğunu anlattı. Bundan sonra Musul Merkez Kumandanı eski yardımcılarında Cemaleddin efendi dinlendi. Şahit, Musul'a sevk edilen insanlara zulüm edildiğini, ve askerlerden bazılarının işkenceden dolayı vefat ettiğini ve bazı mahalli ileri gelenlerin hapis edildiğini ve ihtiyar zevatın bile yol inşaatında istihdam ettirildiğini işittiğini söyledi. Bir jandarmanın idam olduğunu, Ermeni muhacirlerinde yol inşaatında istihdam edildiğini, Bedirhani Abdulrezzak Beyi tanımadığını, Merkez Kumandanlığının emrinde askeri misafirhaneler bulunduğunu, Seyid Ahmed namında Beyrutlu bir zatın kurşunla öldürüldüğünü, bu zatı katledenin isminin Ziyaleddin Efendi olduğunu söyledi.

Bunun üzerine Nevzad Bey; “ *şahidi tanırım suistismalinden naşi kendisi misafir haneye sevk edilmiştir. Bundan bendenize mugayirdir. İdam meselesine gelince bendeniz yalnız idamın icrasından başka bir şey yapmadım bu da Divan-ı Harbden bendenize verilen emr üzerine yapılmıştır. Bendeniz re'sen hiçbir icraatta bulunmadım. Nitekim şahid maiyyetim olarak bulunmuşdu. Kumandanlığın bütün muamelatına vakıfdır.*” dedi.

Bundan sonra, iddiadan Ali Paşa Nevzad Bey'e idam hükmünün kim tarafından imza edilmiş olduğunu sordu. Nevzad Bey bunu hatırlayamadığını yalnız idamın infazının kendisine Musul Müfettişliği tarafından emredildiğini söyledi.

Ardından Halil Paşa ifade verdi. Halil Paşa, Nevzad Bey Bağdat'a sevk edildiği esnada kendisine münasip bir vazife olmak üzere Merkez Kumandanlığı

¹²⁸ Memleket, 20 Nisan 1919

Muavinliği verildiğini, vazifesinin bütün merkez kumandanlarından fazla olmadığını, bütün işinin, asayişini temin etmek, sevkıyata nezaret etmek, ve buna mümessil olan şeylerden ibaret olduğunu, Kendisinin tecrübe ve asayiş temininde mukadder olduğu için münasip görüldüğünü söyledi. İfadesinin devamında Ordu kumandanı bulunduğu için gitmediği daire bulunmadığını, Merkez Kumandanlığına da gittiğini, Reis Paşanın memleketteki imaret meselesini sorması üzerine, Halil Paşa park olarak bilinen yerin aslında iki karış kadar pislenmiş bir yer olduğunu, bunların izalesi için o yerin temizlenerek arpa ekildiğini , bazı binalar yıkılmış ise de bunların resmen ve hükümetin malumatı ile yapılmış olduğunu hatta bu işlerin Polis Müdürü, Merkez Kumandanı ve saireden oluşan bir heyetin idaresinde olduğunu beyan etti. Ayrıca, Nevzad Bey hakkında hiçbir şikayetin vaki olmadığını ilave etti.

Riyaset makamından Erkan-ı Harbiye Riyasetine bu muamelatın icrası için Halil Paşanın yetki verip vermediği soruldu. Buna cevaben Halil Paşa “ *hayır böyle bir salahiyet vermedim. Fakat umur-i cariye hakkında Erkan-ı Harbiye'nin salahiyeti ve esasi vardır.* “ dedi.

Bundan sonra Muhacirîn Müdür-i Umumisi Celal Bey'in yazılı ifadesi okundu. Yazılı ifadede bir çok faciadan bahs edildiği için Reis Paşa; “ *Bu kadar fecaii vaki olmuş, hiç malumatınız yok mudur?*” Halil paşa cevap olarak, “*o zaman eğer bir kimse bana bu hususta ufak bir şikayet ve müracaatta bulunsa idi temin ederim ki derhal onu başka bir orduya sevk ederdim. Bütün ordum erkan-u amirasına sorulursa kendisinden adem-i memnuniyet gösterecek bir ferd yoktur.*”¹²⁹ dedi. Halil Paşa, Memduh Bey'i tanıdığını, sevdiğini ve Vali olduğu için münasebeti bulunduğunu ilave etti.

Ardından duruşmaya son verildi.¹³⁰

VII. Duruşma

Nazım Paşa başkanlığındaki Divan-ı Harbi Örfi 26 Nisan 1919 tarihinde Nevzad Bey muhakemesine devam etmiştir. İddia makamında Feridun Bey bulunuyordu. İlk olarak inzibat memuru Cemal Efendinin yazılı ifadesi okundu.

¹²⁹ Memleket, 23 Nisan 1919

¹³⁰ Memleket, 23 Nisan 1919; Hadisat 23 Nisan 1919

Bundan sonra Nevzad Bey kendisine isnat edilen gece sabahlara kadar kız oynatmak, Ermeni kadınlarını dövmek, insanlara ait madeni paraları almak, insanlara ait ekmeği satmak, mağdurlardan birini zorla umumhaneye sevk gibi şeyleri reddetti.

Daha sonra şahitlerden Şekerci Ali Efendi oğlu Said Efendi celp edildi. Said Efendi Musul'da merkez kumandanlığının bölüğünde bulunduğunu, bazı kimselerin paraları alındığını, Bedirhaniyi tanımadığını, Seyyid Tahir'in idamından malumatı olmadığını, bazı subay ailelerine yapılan suiistimali bilmediğini söyledi.

Said Efendiden sonra Erkan-ı Harbiye kaymakamlarından Ali Ruşen Bey çağırıldı. Kendisi iki defa şahadete çağırıldığından bu defa yemin ettirilmeden sualler sorulmağa başlandı. Ruşen Bey, Merkez Kumandanlığı'nın kendi muhiti olduğu halde bazen gelen işleri bizzat yaparak kendisine daha sonra haber verdiklerini, fakat bazı acil bilgilerin doğrudan doğruya emir telakki edilmesinin icap etmesi nedeniyle bunu mazur gördüğünü, zamanının çoğunu teftişlerle geçirdiğini, eğer bu zamanlarda bazı idam muameleleri geçmişse bundan muavinin haberdar olabileceğini, kendisinin asla bir idam hükmünü tasdik etmediğini, yollar ve parklar gibi yapılan tahribatın ordu, belediye veya hükümet tarafından yapıldığını, menzil'in bu işte bilgisi olmadığını, orduda bir subaylar bir de efrad misafirhanesi olduğunu, Bedirhani'nin Musul'a geldiğine dair bilgisi olmadığını, lüzum görüldüğü takdirde bazı hanelerin tahliye edilmesi için jandarma kumandanı Sıdkı Bey'in de bulunduğu komisyonun mevcut olduğunu, Nevzad Bey'in Tahliye cemiyetinde kendisinin de bulunduğunu söyledikten sonra çıktı.

Erkan-ı Harbiye kaymakamlarından Basri Bey ikinci defa ifade verdi.. Basri Bey acil durumlarda ordunun doğrudan doğruya merkez kumandanlığına emir verdiğini, Tahir namında askerin idam edildiğini hatırladığını, bu gibi işlerle ordunun muhakim şubesi müdürünün iştigal ettiğini beyan etti.

Bundan sonra Musul Levazım eski Reisi Kaymakam Hüsni Bey celp edildi. Hüsni Bey Nevzad Bey'i tanıdığını, söylenen şeyler hakkında hiç bir şey işitmediğini hatta bir teftiş heyeti gönderdiği halde kazasını pek muntazam bulduğunu, adam öldürmek, dövmek gibi olaylara dair bir şey bilmediğini ve görmediğini, yalnızca bir askerin Divan-ı Harb tarafından idama mahkum olup kurşuna dizildiğini, Nevzad Bey'in emri altındakilere karşı pek katı bir adam olarak işittiğini söyledi.

Musul inzibat memurlarından Haşim Efendi, katledildiği söylenen Seyyid Ahmed'in Bağdat tarafında firara teşebbüs ettiğinden dolayı kurşuna dizildiğini arkadaşlarından duyduğunu, idam, tecziye, darp gibi hususata dair bir şey bilmediğini, yalnız bazı kadınların umumhanelere gönderilmek üzere ara sıra merkeze getirildiğini gördüğünü söyledi. Bundan sonra duruşmaya son verildi.¹³¹

VIII. Duruşma

Musul merkez Kumandanı Nevzad Bey'in muhakemesine 30 Mart 1919 tarihinde devam edildi. İddia makamında muavin Feridun Bey bulunuyordu. İlk önce şahitlerden Bartınlı Ziya Efendi ifade verdi. Ziya Efendi, bir askeri öldürmekten dolayı bir jandarmanın idam edildiğini, Bağdat'ta Seyyid Ahmed adında birinin katledildiğini gözü ile gördüğünü, erzak muamelesine merkezin karışmadığını, ihtiyar genç bir çok Ermenilerin yol inşaatında çalıştırıldığını söyledi.

Bunun üzerine Nevzad Bey hiç kimsenin idam veya katl için bir emir vermediğini, Bağdat'a gittiği zaman Ziya Efendiyi bölükte bulduğunu, Bağdat'ta inzibat kıtası amiri olarak kalıp vazifesini hakkıyla ifa ettiğini, Bağdat'ı terk edinceye kadar güzel hizmet ettiğini, son zamanlarda Kolordu Kumandanı Kazım Bey'den emir aldığını Ziya Efendinin bütün işlerini bildiğini, hatta yatakta bile vazifesiyle iştigal ettiğini, Merkez Kumandanlığı'nda bir çok şubeler oluşturduğunu, kendi cezalandırdığı kişilerin şimdi burada aleyhinde şahitlik yaptıklarını iddia etti.

Şahit Ziya Efendi ifadesine devam ederek, bir İslam kadınının umumhanede olduğunun anlaşıldığını ve sonra çıkarıldığını söyledi. Bunun üzerine Nevzad Bey yine açıklamalarda bulundu.

Bundan sonra, şahit Musul İnzibat Bölge Kumandanı Yüzbaşı Ferid Bey celp edildi. Ferid Bey, idam kararını veren Divan-ı Harbin hangisi olduğunu bilmediğini, jandarma Tahir'in teslim sırasında bile elinde rovelver olduğunu, Abdulrezzak Bey'i bir defa Merkez Kumandanlığı'nda gördüğünü, kendisinin oraya bir evrak imza ettirmek için girdiğini, bu esnada Nevzad Bey'in kendisine takdim ettiğini, sonra bu zatın akıbetinden haberi olmadığını, sokakta birkaç defa kendisine tesadüf ettiği

¹³¹ Memleket, 27 Nisan 1919; Hadisat 27 Nisan 1919

halde selamlaşmadığını, sivil zevatın Merkez Kumandanlığı ile bir münasebeti olmadığını, bu zatın Bedirhani olduğunu, Bora matbaasında gördüğünü, kendisine İstanbul'dan gelen Abdulrezzak Bey diye takdim edildiğini beyan etmesi üzerine mahkeme heyeti tarafından salonda yapılan müzakere sonucunda verilen karar katip tarafından okundu. “*Yüzbaşı Ferid Bey'in dahi Nevzad Bey'in şeriki olduğu tahkik ettiğinden hakkında takibat ve tahkikat icrasına karar verildi.*” Bu karar tebliğ edildikten sonra duruşmaya ara verildi.

İkinci celsede eski mülkiye müfettişlerinden Mihran Boyacıyan Efendi şahit sıfatıyla ifade verdi. Şahit Musul'da bulunduğu zaman Nevzad Bey'in merkez kumandanı olduğunu, kendisinin askere alma ve askeri komisyonlar hakkında on iki rapor tanzim ettiğini, Tekalif-i Harbiye'de bazı suiistimaller ve hatalar bulduğunu, Vali Memduh Bey zamanında Tekalif-i Harbiye Komisyonunun olmadığını, bu komisyonun Haydar Bey zamanında olduğunu, Memduh Bey zamanındaki komisyonları inceleyerek rapor hazırladığını beyan etti.

Bu sırada Nevzad Bey sorulan soru üzerine şahidi tanımadığını söyledi

Boyacıyan Efendi, Bağdat'ın düşmesinden sonra Halil Paşanın Musul'a geldiğini, ordunun iaşesi için köylünün elindeki her şeyi aldıklarını, fakat bunun meşru bir şekilde yapılması gerektiğini, her gün yollarda sefil, ölü birçok adamlara rastladıklarını, bu durumun Musul'da kıtlığın ortaya çıkmasına sebep olduğunu. İnsanların hayvan necaseti üzerindeki buğday ve arpa tanelerini toplamak zorunda kaldıklarını söyledi.

İfadesinin devamında, Bedirhani Abdulrezzak Bey'i tanımadığını, yolda karşılaştığı eski talebelerden Ahmed isminde birisinin kendisine Abdulrezzak Bey'in boğdurulduğunu, bunu da Nevzad Bey'in yaptığını ve cenazesinin gizlice kaldırıldığını söylediğini, Musul'da bir çok kimsenin işkenceye maruz kaldığını, Ermenilerden birisini bir inzibat askerinin mavzerle öldürdüğünü bizzat gördüğünü, Yezidilerin kendisine on kadar Ermeni kadınının askerler tarafından zorla kullanıldıklarını ve bu nedenle kadınların civar köylere sığındıklarını naklettiklerini beyan etti.

Ardından Nevzad Bey kendisinin şehirdeki olaylardan mesul olduğu halde vilayetteki bütün kötülüklerden ve kıtallerden de mesul tutulmak istendiğini, şahidin Abdulrezzak Bey hakkında söylediği şeylerden hiçbirisini kabul

edemeyeceğini, önceki duruşmalarda çok şey söylediğini, Ermeniler hakkında amirlerinden aldığı emirleri aynen tebliğ ettirdiğini, Orada firariler olduğunu ve kendisinin çok gayret sarf ederek onbeşbin firari tutukladığını, kadınların maruz kaldıkları kötü davranışlardan haberdar olmadığını, hiçbir vakit kadınların sevk edilmediğini, Yalnız bir defa bir inzibat memurunun böyle yolsuz harekete teşebbüs ettiğini, ancak onu hemen cezalandırdığını, Umumhaneler meselesini de bir kaç defa arz ettiğini, o sözlerine ilave edecek başka şeyin olmadığını ifade etti.

Bundan sonra vekil Haydar Bey şahidin Merkez Kumandanlığı'nın binasında işkence edilenleri gözüyle görüp görmediğini sordu. Şahit "hayır görmedim" cevabını verdi.

Bundan sonra Altıncı Ordunu Tetkik-i Hesabat Heyet-i Azasından Osman Bey'in yazılı ifadesi okundu. Burada, Musul'da yapılan işkencelerden, suiistimallerden haberdar olmadığını ve bu hususda bir şey işitmediğini, yalnız Nevzad Bey Musul'dan ayrıldıktan sonra merkez ordusu hesabının tetkiki sırasında bazı suiistimale tesadüf edildiği ve ilgililerinin cezalandırıldığı söyleniyordu.

Şahitlerden Musul eski Belediye Müşaviri Bekir Bey'in mahkumiyet sabıkası olduğunu gösteren Zabitan Divan-ı Harbinden gelen tezkere okundu.

Bunu müteakip şahitlerden Bab-ı Ali Komiser Muavinlerinden Abdülkadir Efendi geldi. Şahit Musul'da komiser muavini olduğunu, . Nevzad Bey'in yaptığı işkencelerden, suiistimallerden haberdar olmadığını, yalnız birçok firarileri yakaladığını bildiğini, maiyetine karşı sert ve haşin davrandığını, Bedirhani Abdulrezzak Bey'i tanımadığını, yalnız Musul'a geldiğini işittiğini söyledi. İfadesinin devamında, "*Bir gün polis müdürü Halil Bey'in Abdulrezzak Bey ölmüş, hanesine gidip de eşyalarını zabt-ı defter ediniz dedi. Bendeniz ve inzibat bölümü kumandanı Ferid bey merkez kumandanlığı binasının karşısındaki Abdulrezzak Beyin evine gittik ve mühürlü kapıyı açtık, eşyaları zabt-ı defter ettik. Sonra bu eşyaları sattılar. Odanın içinde kirlî mendiller gördük. Yastığın altında ufak bir rovelver vardı, sonra duvarda da iki büyük tabanca asılı idi, alet-i cerhe yokdu.*" dedi.

Bu sırada Yüzbaşı Ferid Bey salona getirildi ve şahadeti esnasında Abdulrezzak Bey'in vefatını işittiğini söylediği halde Abdulrezzak Bey ile karşılaştığını da itiraf etti. Ve Abdülkadir Beyin sorularını tasdik etti.

Muhakeme Ferid Bey'in muhakemesiyle birleştirileceği için inceleme sonuçlanıncaya kadar tehir edildi.¹³²

IX. Duruşma

Divan-ı Harbi Örfi 9 Haziran Pazartesi günü Yüzbaşı Ferid Bey'in muhakemesine devam etti. Şahit sıfatıyla muhakemeye celp edilen jandarma mektebi muallimlerinden Musul eski Jandarma Alayı Mülhak zabiti Yusuf İzalettin Riyaset makamından sorulan suallere cevaben Musul'da bulunduğu zaman Merkez Kumandanlarının sürekli değiştiğini, Nevzad Bey zamanında Ferid Bey'in inzibat bölüğü kumandanı olduğunu, Nevzad Bey'in bazı subaylara fena muamelede bulunduğundan dolayı halkın itibarını kazandığını, Abdürrezzak Bey'i gıyaben tanıdığını " dizanteriden vefat etti" denildiğini, Osman Necip Bey ile Anbar memuru Mustafa Efendilerin kırk elli liralık suiistimal icra ettiklerinden Divan-ı Harbe verildiklerini söyledi. Ardından duruşmaya son verildi.¹³³

X. Duruşma

Divan-i Harbi örfi 14 Haziran Cumartesi günü Yüzbaşı Ferid efendinin muhakemesine devam etmiştir. İddia makamında Sakıb Bey bulunuyordu. Topçu Miralaylığından emekli Fevzi Bey şahit sıfatıyla ifade verdi. Fevzi Bey, Ferid Beyi tanımadığını Nevzad ve Ferid Beylerin yaptıkları fecai hakkında bir şey bilmediğini, yalnız Nevzad Bey'in her nedense umumi teveccühü kazanmış bulunduğunu, Abdulrezzak Bey'in sapa sağlam olduğu haberini aldığını ve kendisini tanımadığını beyan etti.

Bundan Halil Efendinin yazılı ifadesi okundu. Bunda Ferid ve Zekai Beylerin Abdulrezzak Beye çay içirdikten sonra Abdulrezzak Bey'in vefat etmiş olduğu yazılı idi. Bu ifadeye Ferid Bey ret ile cevap verdi.

Ardından duruşmaya son verildi.¹³⁴

¹³² *Memleket, 1 Mayıs 1919*

¹³³ *Hadisat, 10 Haziran 1919*

¹³⁴ *Hadisat, 15 Haziran 1919*

XI. Duruşma

Divan-ı Harb-i Örfi 27 Aralık Cumartesi günü Esad Paşanın başkanlığında toplanarak Musul merkez kumandan muavini Yüzbaşı Ferid Bey'in muhakemesine devam etmiştir. Geçen duruşmada iddia makamından bu dava hakkında vazife ve salahiyet kararı talep edilmişti. Mahkeme heyetinin bu konudaki kararı bildirildi.

Karar “ *Musul mahalli saireden tehcir olunan Ermenilerin hidematı sak(h)ide istihdam su sur saire ile işkenceye maruz tutulmaları tehcirin esasatına müteallik bulunduğu gibi maznunun icra olunan diğer efali dahi idare-i örfiye kararnamesi mucibince divan-ı harbin vazife ve salahiyeti dahilinde bulunduğundan muhakemeye devam olunması* “ şeklinde idi. Sanığın son muhakemesinden sonra mahkeme heyeti değiştiği için önceki zabıtların okunmasına lüzum görülmesi üzerine zabıt katibi tarafından bu zabıtlar okundu. Ardından duruşmaya son verildi.¹³⁵

4. Elazığ Tehciri Davası Duruşması ve Kararı

Me'muratilaziz tehcirinde müdahaledar olmakla sanık Dersim eski mebusu Mehmed Nuri Bey, Harput eski maaarif müdürü Ferid Beylerin muhakemelerine 11 Ocak 1920'de devam edildi. Makamı iddiada Şevket, makamı müdafaada Ali Haydar ve Yorgaki Beyler bulunuyordu. .

Heyet toplandıktan sonra önce makamı iddiaadan tevdi edilmiş olup ve okunması talep edilen bazı evraklar okundu. Bunlar Harput Ermenileri tarafından İstanbul Ermeni Patrikhanesine yazılmış bir dilekçe olup Mehmed Ferid Bey'in Me'muratilaziz, Harput, ve Nevahi sairede bir çok Ermenileri himaye ve muhafaza etmiş olduğunu, bir kısmının Amerika'ya gitmeleri diğer bir çoklarının hala köylerinde bulunmaları sırf mumaileyhin sayesinde ve himayesinde olduğu ve tahliye-i sebili için patrikhanenin tavsiyede bulunması beyan ve rica ediliyordu.

Bundan sonra, Mahkeme başkanı Me'muratilaziz tehciri hakkında ki mahkemenin sona erdiğini, Makam-ı iddianın iddiasını söyleye bileceğini bildirdi.

Bunun üzerine, müdde-i umumi Şevket Bey ayağa kalkarak iddianamesini okudu. Bu iddianamede Şevket Bey,

¹³⁵ *Sabah*, 28 Kanun-i evvel 1919; *Davanın bundan sonraki duruşmalarına basında rastlayamadık.*

“Muhakemeleri gıyaben icraa olunan Bahaddin Şakir ile Harput murahhas mesulü Nazım Bey’in teb’id olunan Ermenilerin katl ve imhasına teşebbüs ettikleri, Bahaddin Şakir’in telgraf okunmasından dolayı , Bahaddin Şakir’in merkez umum azaları ile birlikte devam-ı muhakemesi için tefrikine, Nazım Bey’in de kanun-i cezanın 170 inci ve 45. maddeleri mucibince tecziyesine ve aleyhlerindeki ihbarat ve müddi’yat sübut bulamamasına binaen Mehmed Nuri ve Ferid Bey’lerin Beraatına karar-ı itasını” talep etti.

Daha sonra Dersim mebusu Mehmed Nuri Bey’in vekili savunmasını yaptı. Müvekkiline isnat edilen iddiaların garaz eseri olduğunu beyan etti. Müdafaa vekili müvekkili aleyhindeki iddiaları bir bir red ve cerh eyledikten sonra müvekkilinin beraatını talep etti.

Bunu müteakip, Harput maarif müdürü Ferid Bey’in Vekili Ali Haydar Bey, müvekkili hakkındaki iddiaları reddederek müvekkilinin tehcir meselesiyle katiyyen alakadar olmadığını söyledi ve müvekkilinin beraatını talep etti.

Mahkeme başkanlığı tarafından sanıkların son sözleri olup olmadığı soruldu.

Mehmed Nuri Bey, *“sekiz aydan beri olan mevkufiyetimi, kemal-i teessürle beyan eylerim. Vekili-i müdafaa Yorgaki efendinin müdafaatın kabul eyler, şahsi müdafamı hazır- ı kibriyaya terk ederek adaletinizi beklerim”* dedi.

Feridun Bey de *“Müdafaa vekili Ali Haydar Bey’in müdafaatını kabul ve adaletinizi talep ederim”* dedi.¹³⁶

Divan-i Harb-i Örfi 14 Ocak 1920 tarihinde Esat paşanın Başkanlığında toplanarak Me’muratilaziz tehciri sanıklarından Dersim eski mebusu Mehmed Nuri ve Harput eski maarif müdürü Ferid Beylerin muhakemesine ait kararı bildirmiştir. Makam-ı iddiada müdde-i umumi Şevket Bey bulunuyordu.

Karar metni

Teşkilat-ı Mahsusa Reisi ve İttihad ve Terakki merkez-i umumiyesi azasından firari Bahaddin Şakir’in Ermenileri Katl ve imhasından idamına, Memuratiiaziz katibi mesuli Resneli Nazım Bey’in ekseriyeti salisan hasıl olamadığından idama mahkumiyetine karar verilmeyip iki azanın lehte olan tensibi ile onbeş sene kürek mahkumiyetine, Harput maarif müdürü Feridun Bey’in tehcir ve taktil meselesinde

¹³⁶ İkdâm, 11 Kanun-i sani, 1920

vaki' olan isnadat ve ihbaratın derece-i subuta vasıl olamamasına binaen beraatine ve Dersim mebusu Nuri Bey'in tehcir meselesinden beraatına ve Me'muratilaziz'de ibtidar edilmiş olan yin tehcire ait davayı şahside bilaahire tedkik edilmek üzere şimdilik beraatına bunların vicahinde diğerlerinin gıyabında müttefiken karar verildi.¹³⁷

B. İSTANBUL BASINININ TEHCİR DAVALARI HAKKINDAKİ DEĞERLENDİRMELERİ

Ermeni tehcir davaları İstanbul basını tarafından dikkatli bir şekilde takip edilmiştir. Mütareke sonrasında en fazla üzerinde durulan konulardan birisi olmuştur. Mütareke sonrası İstanbul basınının bir bölümü tehcir davalarını İttihatçılıkla aynı çizgide tutmuşlardır. Bunlar genelde Hürriyet ve İtilaf yanlısı bir yayın anlayışına sahip gazetelerdi. Diğer taraftan tehcir davalarını İttihatçılıktan farklı olarak algılayan yayın anlayışına sahip gazeteler de vardı.

Burada çalışmada kaynak olarak kullanılan gazetelerde yayınlanan makalelerden yola çıkılarak dönem basınının tehcir davalarına bakış açıları yansıtılmaya çalışılacaktır. İlk olarak tehcir davalarını objektif bakış açısıyla yansıtan gazetelerden Vakit, Memleket ve Hadisat gazetelerinin olaya bakış açısı değerlendirilecektir. Daha sonra, tehcir davalarını İttihatçılıkla paralel gören yayın anlayışına sahip gazetelerden İkdam, Sabah ve Yeni Gazetenin olaya yaklaşımı değerlendirilecektir.

Davalar başladıktan sonra bir çok gazetenin önemle üzerinde durduğu bir konu olmuştur. Bu gazetelerden birisi Vakit gazetesidir. Özellikle Yozgat tehciri davasının duruşmalarını ayrıntılı bir şekilde okuyucularına aktaran gazetenin olaya bakış açısını Ahmet Emin makalesinde çok güzel bir şekilde yansıtmıştır.

Ahmet Emin; “ *Mahkemenin adalet ruhuna uygun bir şekilde cereyan etmesi, cürümü sabit olanların cezalarını görmeleri ve hakiki mücrimlerin kanunun infazından bir fırka veya zümrenin himayesinden ve herhangi bir nevi ahbablık ve sahabet hissinden istifade ederek kendilerini kanun pençesinden kurtarmamaları*” gerektiğini ve halkın düşüncesinin de bu şekilde olduğunu ifade ediyordu.

¹³⁷ İkdam , 14 Kanun-i sani 1336

Makalenin devamında; “ *memleketimiz efkârı umumiyesi bunu bu gün mağlup olduğu ve itilaf devletlerine hoş görünmek için değil, meydana gelen hareket karşısında bizzat bir hissi isyan ve infial duyduğu için talep etmelidir*” demektedir.

Ahmet Emin makalesinin devamında, bazen insanların milli mevcudiyetlerini ve izzet-i nefislerini ilgilendiren sebepler veya bir millet ve unsur hakkında duyduğu bir zıddiyet ve olumsuzlukların etkisiyle bazı fenalıkları hoş görmeye meyil ettiğini, “*iyi olsun, fena olsun bu hareketler kendimizce muhterem maksudlar neticesinde yapılmıştır. Filan ve filan memleketlerde de aynı tarz fenalıklar mevcuttur. Vatandaşlara düşen vazife, kanaatına muhalif bile olsa yapılan hareketlerin meşruiyetini iddia etmek ve milli nokta-i nazarı harice karşı müdafaa çalışmalıdır*” şeklinde mütalaada bulunduğunu ifade ediyordu. Fakat bu düşüncenin de bir derecesinin, sınırının olduğunu, kendini bilen hiçbir milletin yapılan fenalıkları ma’zur görmeyeceğini, bu tarz fenalıkları yapan insanları bizzat te’lin ederek hareketlerinin mesuliyetlerine iştirak etmeyi kemal-i nefretle ret edeceğini, bu Ermeni olayının da bu tarz bir olay olduğunu vurguluyordu.

Daha sonra hükümetin memleketin mevcudiyetini ve ordunun selametini düşünmek zorunda olduğunu, bu nedenle harp mıntıklarındaki bir takım Ermenilerin her ne sebeple olursa olsun isyana hazırlanmalarına ve ordunun hatt-ı rucuatını tehdit etmelerine seyirci kalamayacağını söylüyordu. Mevcut vesikaların da Ermeniler arasındaki ihtilal-i milliyenin umumi olduğunu gösterdiğini ve bu nedenle harp mıntıklarındaki Ermenilerin tehcir edilmelerinin meşru bir hareket olduğunu beyan ediyordu.

Ayrıca tehcir yapılırken gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini, fakat uygulama esnasında bazı çirkinliklerin olduğunu, bunların kişisel çıkarlar doğrultusunda gerçekleştirildiğini, dolayısıyla bu mesuliyete bir milletin iştirak edemeyeceğini ve bu fenalıkları yapanlara vatandaş nazarıyla bakılamayacağını söylüyordu.

Ermeni meselesi için gösterilen hassasiyetin uluslar arası arenada diğer noktalarda da gösterilmesi gerektiğini ifade ettikten sonra, Bulgarların Rumeli Müslümanlarına karşı yaptıkları cinayetlerin (Karneci) komisyonu raporları neticesinde tahkik ettiği halde hiç kimsenin nazar-ı dikkatini çekmediğini, doğu vilayetlerinde Ruslar çekilmeye başladıktan sonra Ermeniler tarafından İslam

ahalisine karşı yaptıkları zulmün, Ermenilerin maruz kaldığı cinayetlerden zerre kadar geri kalmadığı halde bunların kaale bile alınmadığını vurguluyordu.

Ahmet Emin, bazı Türk gazetelerinde yapılan fenalıklar aleyhinde samimi yayınlar olduğunu ifade ettikten sonra, buna mukabil Ermenilerin de Ermeni komitacılar tarafından icra edilen cinayetleri çirkin görmelerini, bu gibi adamlara Ermeni değil, sadece cani ve şerir gözüyle bakmalarını ve bunların cezalandırılmaları gerektiğini samimi bir dille söylemelerini istemektedir.

Ahmet Emin makalesinin sonunda Ermeni olayında cürümü sabit olan her ferdin cihan efkar-ı umumiyesini tatmin edecek surette cezalandırılmaları gerektiğini, fakat buna karşılık Müslümanlara karşı yapılan cinayetlerin de cezasız kalmaması gerektiğini beyan etmektedir.¹³⁸

Tehcir davalarını yakından takip eden diğer bir gazete **Memleket** gazetesidir. Gazetenin başyazarı İsmail Hami özellikle Yozgat tehciri davası ile ilgili yazılar yazmış ve gazetenin olaya bakış açısını yansıtmıştır.

İsmail Hami 9 Nisan 1919 tarihinde yayınlanan 'Kurban Siyaseti' başlıklı yazısında vicdanı olan herkes gibi kendisinin de Kemal Bey'in yanında olmak mecburiyetinde olduğunu, bunun sebebinin de "*kanun ismindeki büyük ve mukaddes müessesenin mana ve ruhu itibariyle hissettiği endişe*" olduğunu yazmaktadır.

Yazısının devamında, memlekette bir birini çürüten, bir birine zıt iki teşebbüsün bulunduğunu, bunlardan birisinin Harbiye Nezareti'nin İstihzarat-ı Sulhiye Komisyonu'ndan çıkan mağduriyet vesikaları olduğunu, diğerinin de Divan-ı Harb-i Örfi'de görülen tehcir ve taktil mahkemeleri olduğunu beyan ediyor. Harbiye Nezareti'nin resimli ve haritalı kitapçıklar yayınladığını, bunlardan en büyüğünün isminin "*İslam Ahalinin Dıçar Oldukları Mezalim Hakkında Vesaike Müstenid Malumat*" olduğunu, Harbiye Nezareti'nin bu kitapçıkları "*Anadolu'nun sadece doğusunda değil, belki batısında sayılacak kadar orta yerlerinde bile Müslüman halkın Ermenilerden çektikleri zulümler hakkında insanlığı aydınlatmak ve özellikle mukadderatımız söz konusu olduğunda bizim de bazı hukukumuz olduğunu ve bunlarında dikkate alınacak şeylerden olması gerektiğini beş senedir durumumuzdan*

¹³⁸ *Vakit*, 7 Şubat 1919

haberdar olmayan Batıya bildirmek gibi mukaddes bir gaye ile yayınladığını” ifade etmektedir.

İsmail Hami tehcir ve taktile yalnız Ermeniler değil, Müslümanların da maruz kaldığını, bu gün dünyaya anlatılmaya çalışılan hakikatin bu olduğunu söylüyor. Bunun yanı sıra Divan-i Harp'te sadece Müslümanların sanık olarak yargılandıklarını, bunun resmi olarak yayınlanan kitaplardaki iddialara ters olduğunu, Avrupalıların hem yayınlanan kitaplardaki mağduriyet iddialarına bakıp bir yandan da Divan-i Harp'te sadece Müslümanların sanık olduğu gerçeğini göz önüne alırsa “ *hakkımızda en dehşetli hükmü vermekten başka bir şey yapamaz*” diyordu.

İsmail Hami tehcir mahkemelerini yakından takip edenlerin de bildiği gibi Müslümanlardan başka sanıkların da olması gerektiğini, mahkeme heyeti huzurunda bunlardan birkaç kez bahsedildiğini bildiriyor. Müdde-i Umuminin “*bu cinayetlerin faillerini hükümetten talep etmekle adaleti tek gözlü kalmaktan kurtarmış olmaz mıydı?*” diye soruyordu.

İsmail Hami yazısına şu şekilde devam ediyor: “*Acaba Kur'an'a hep maznunlar ve İncil'e hep şahitler mi el basacak. Mesela Van facialarında hiçbir günahı olmadan yanan beş yüz bin canın hesabını sormakta Türk'ün hakkı değil midir? Müstakil bir devletin en ibtidai hukukundan biri de tebaasından mücrim olanları mahkeme etmek olduğu için, acaba bizim gayr-i müslim anasırımızdaki maznunları istisna etmekliğimiz, onları artık tebaamız telakki etmediğimizi işrab etmez mi?*”

Ardından İtilaf devletlerinin “mesulün yalnız mağluptan ibaret olduğu” kanaatinde olmadıklarını, eğer öyle olsaydı, Bulgaristan'da da bir tehcir divan-i harbinin kurulacağını ve Bulgaristan Müslümanları'nın akıbetinin de Bulgar Komitecilerden sorulacağını beyan ediyordu.¹³⁹

İsmail Hami, 14 Nisan 1919 tarihli “Muhbir- Sadık”, 11 Şubat 1919 tarihli “Ne Duruyor Ne Bekliyoruz”, 12 Şubat 1919 tarihli “Hürriyet ve İtilaf'ın Mesuliyeti”, 23 Mart 1919 tarihli “Türk Olmak Kabahati” adlı makalelerinde yine tehcir mahkemeleri hakkındaki düşünceleri dile getirmiştir.

¹³⁹ İsmail Hami, “Kurban Siyaseti”, Memleket 9 Nisan 1919

Tehcir davalarını yakından takip eden önemli gazetelerden birisi de **Hadisât** gazetesidir. Bu gazetede de Süleyman Nazif tehcir mahkemeleri dolayısıyla yazılar yazmıştır.

Süleyman Nazif “Bir Feryad Münasebetiyle” başlıklı yazısında, Ermenilerin umumi harpte hizmetleri, çeteler teşkil ederek bir takım çaresiz kadınları ve çocukları öldürmekten ibaret kalmıştı demektedir.

Bogos Nubar Paşa ile arkadaşlarının Ermeni tehciri ve taktili efsanelerinden işittikleri kadar facia destanı tanzim ettiklerini, böylece Amerika ve Avrupa’da Türkler aleyhine kamuoyu oluşturduklarını,

Tehcir taktil meselesinin uluslar arası bir komisyon tarafından ayrıca tahkik ve tetkik edilmesini her Müslüman’ın arzu ettiğini, Bogos Nubar Paşanın bir çok kez itiraf ettiği gibi, seferberlik evvelinden harb-i umuminin sonuna kadar fiilen tecavüz eden Ermeniler olduğunu beyan ediyor¹⁴⁰

Yozgat tehciri davasının kararı açıklanmadan önce yazdığı bir makalede de, bu tarihi mahkemeyi efkar-ı umumiyenin kısmen bizzat, kısmen gazeteler vasıtasıyla takip ettiğini ifade ediyor.

Gerek Nazım Paşanın gerekse arkadaşlarının müspet ve menfi her türlü etkiden uzak kalarak yalnız vicdanlarının telakkisine göre hüküm vereceklerini yakından tanıyanlar temin ettiğini söylüyor.

Sanıklar hakkında ceza düzenlenirken masum ile suçlunun ayrılması gerektiğini, tehcir ve taktilin farklı şeyler olduğunu, bu ikisinin tek unvan altında birleştirilmesinin doğru olmadığını ifade ediyor.

Devletin savaş dolayısıyla harp mıntikasında bulunan bazı unsurlara tehcir muamelesini tatbik etmek lüzumunu gördüğünü, ve bununla ilgili bir de kanun tanzim ettiğini beyan ediyor.

Yazısının devamında, tarafsız olmak kaydıyla uluslararası bir mahkemenin bu işe memur edilmesini kabul etmeyecek bir Türk bir Müslüman’ın tasavvur edilemeyeceğini, nerelerin harp mıntikası olduğunu da yine bu mahkemenin tetkik ve tayin etmesini istiyor

¹⁴⁰ Süleyman Nazif, “Bir Feryad Münasebetiyle”, *Hadisat*, 5 Mart 1919

Tehcir meselesinde suiistimali bulunan büyük küçük bütün memurların hakkında ceza kanununun gerekli maddesinin tatbik edilmesi gerektiğini, ancak tehcir edilen yerlerdeki memurların içinde namuslu olanlar, kanun hükmünü itidal içinde yerine getiren, kanun dairesinde çalışan, görevini şefkatle yerine getiren memurların görüldüğünü ifade ediyor.

Resmi olarak verilmemiş hiçbir emri, hiçbir memurun yerine getirmek zorunda olmadığını, bu yolda ifa edilen suçun sorumluluğunun hükümete veya devlete değil ferdin kendisine ait olduğunu vurguluyor.

Memurlar içinde tehciri lüzumsuz addederek kanun hükmünü uygulamayanlar bile olduğunu söyledikten sonra, yazıya şu şekilde devam ediyor: “*Hepsi kanun perest ve meslekten yetişmiş zevat iken, Vali Celal Bey Konya’da, Vali Reşit Paşa Kastamomu’da, Mutasarrıf Faik Ali Bey Kütahya’da Ermenilerin kadınına, erkeğine, ihtiyarına, gencine müşfik bir hami oldular.*”

“*Suiistimali olan memurların davranışları millete ve devlete mal ediliyor da neden böyle ali cenap insanların faziletleri kendi kişiliklerine mal ediliyor?*” diye soruyor.¹⁴¹

Tehcir davalarını takip eden gazetelerden birisi de **İkdam** gazetesidir. Tehcir mahkemeleri başladıktan sonra yayınlanan “En Büyük Mahkeme” adlı bir makale gazetenin olaya bakış açısını yansıtmıştır.

Bu yazıda uzun zamandan beri beklenen mahkemenin “*adalet delalet edecek şekilde başladığından*” bahsediliyor. Gazete mahkemenin geç başladığını, “*fakat ne zaman sonra başladı.... tam üç sene sonra....*” şeklinde bir ifade ile belirtiyordu.

Yazının devamında cinayetlerin 1331 senesinde meydana geldiğini, Talat Paşa hükümetinin bu cinayetlerden haberdar olduğunu, fakat hükümette görev alan kimselerin veya bunların yakınlarının bu işin içinde olduklarından bu işle uğraşmadığını iddia ediliyordu.

Divan-i harbin ilk defa suçluları dört duvar arasında gizlice yargılama şeklini tercih etmediğini, mahkemenin aleni olduğunu, mahkemenin her safhasında suçluların müvekkillerinin de vazifelerini ifa ettiklerini, şimdiki divan-i harbin elli altmış senelik bir anlayışı ortadan kaldırdığını bildiriyor.

¹⁴¹ Süleyman Nazif, “Bugünkü Muhakeme”, *Hadisat* 2 Nisan 1919

Daha sonra Müdde-i umuminin söylemiş olduğu, ” *Asırlardan beri Saltanat-ı Osmaniye'nin himayesi altında nail-i refah ve saadet olan anasır-ı gayr-i müslime arasında ara sıra hadis olan gayr-i muannik hareket idare-i hükümetteki hatalardan ziyade amal-i hariciyenin tesir etmesindedir*” sözünü iktibas ederek gayri müslim unsurların idaresinde hükümetin hatalarının bulunduğu, fakat bu hoşnutsuzluğun ortaya çıkmasındaki en önemli tesirin yabancı tesiri olduğunu belirtiyor.

İkdam gibi bütün unsurlara hizmet etmeyi amaçlayan gazetelerin, bu mahkemeyi Müslümanlar ile gayr-i müslimler arasında nefretin oluşmasına sebep olarak değil, belki unsurlar arasında sevginin artmasına sebep olarak kabul etmek ve bu ahvali öyle görmek arzusunda olduklarını ifade ediyor.

Yazısında bu mahkemenin yakından takip edilmesi, her safhasının takip edilmesi, haklı kaksız, abartılı abartısız, her ne doğru varsa hepsinin divan-i harbi huzurunda açıklanması, davacı, davalı, şahit, muhbir kim var ise gelmeleri ve hiçbir hakikatin gizli kalmaması, İstanbul'da, vilayette bu işe karışmış olan herkese gerekli cezanın verilmesi, fakat bunun sonucu olarak, unsurlar arasında rekabet ve husumet değil uhuvvetin ve musadakatın hüküm sürmesi gerektiği belirtiliyor.

“*Hali hazırda Ermenilerin buralarda bulunmaları mücerred Türklerin sayesinde değil midir ki?*” şeklinde bir soru ile Ermenilerin Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesinden sonra bu günkü refah seviyesine ulaştığı, bundan önceki Ermeni servetinin şimdikinin on binde biri bile olmadığı, o zaman bütün İstanbul'daki Ermeni servetini bu gün orta halli bir Ermeni sarrafının dükkanından çıkarabileceği, bu refahın ve saadetin pek de küçümsenmemesi gerektiği ifade ediliyor.

Yazıya şu şekilde devam ediliyor : “*Müdde-i umumi makamının işaret eylediği tesirat-ı hariciye rüzgarlarının intişar ettiği ovalar Petersburg ve Moskova sahaları olduğu ve şimdi oralarda ahval tebdil ettiği gibi şu ahvalin tebdili üzerine itilaftıyun Rusya'nın menafetine hizmet mükellefiyetinden azade kaldığı cihetle bu tesiratın akamete mahkum temenniden geri durmayız*”¹⁴²

Tehcir davalarını yakından takip eden diğer bir gazetede **Sabah** gazetesidir. Yozgat tehciri davası karara bağlandıktan sonra gazetede yayınlanan “Tehcir

¹⁴² “*En Büyük Mahkeme*”, İkdam 7 Şubat 1919

Davaları” adlı yazıda, uzun zamandan beri Divan-i Harb-i Örfide devam eden Yozgat tehcirine ait mahkemenin fiilen sona erdiğini ve Divan-i Harbi heyetinin kararını sanıklara tebliğ ettiği bildiriliyordu.

Yargılama neticesinde verilen idam hükmünün infaz edilmesiyle uzun zamandan beri efkar-ı umumiye meşgul eden Yozgat tehciri mahkemesinin tarihe intikal ettiği belirtiliyordu.

Yazının devamında, İttihat ve Terakki hükümetinin koca bir unsuru katlederek milli namusumuzu lekelediği töhmetiyle sanık olanları değil, fakat sırf namuslu bir şekilde muhalefette bulunmuş olanları bütün dünyanın gözleri önünde böyle bir aleni muhakeme ile değil fakat engizisyon muhakemelerini andıracak bir şekilde kapalı dört duvar içinde savunmasız, şahitsiz, olarak idamlara, müebbet küreklere, mahkum ettiği göz önüne alınırsa, şimdiki hükümetin tehcir ve taktik suçlamasıyla sanık olanlara kendilerini müdafaa için kanunun öngördüğü haklardan istifade etmeleri için göstermiş olduğu adaletperverliğin, adliye tarihinde hükümetin adaletperverliğini gösteren bir mühim bir hadise olarak kaydedileceği ifade ediliyordu.

Ayrıca hükümetin taktik davalarında hem hakkın ve adaletin gereklerini hem de siyasetin gereklerini yerine getirdiği ve hükümetin bu davalardaki dürüstlüğünü dostlarına ve düşmanlarına tasdik ettireceğinden şüpheleri olmadığı beyan ediliyor.

Divan-ı Harbin Yozgat tehciri davasıyla ilgili vermiş olduğu kararın hak ve adalete uygun olduğu vurgulanıyor. Ayrıca, Vilayet-i Şarkiyede Müslümanları öldürmüş olan Ermeni çetelerinin de aynı şekilde cezalandırılmalarının adaletin gereği olduğu belirtiliyor.¹⁴³

Sabah gazetesinde Kemal Bey idam edildikten sonra yayınlanan “Münasebetsiz Bir Davranış” adlı yazıda Kemal Bey için yapılan cenaze töreni ile ilgili düşünceler belirtilmiştir.

Yazıda cenaze törenine katılan memleketin hakiki menfaatlerinden gafil beş altı gencin mahkuma gereksiz ve manasız hürmet göstererek milli namusumuzu zarara uğratabilecek davranışlarda buldukları iddia ediliyordu.

¹⁴³ “Tehcir Davaları”, *Sabah*, 11 Nisan 1919

Ayrıca, Ermeni çetelerinin Müslümanlara çete ve eşkiya sıfatıyla saldırdığını, fakat İttihatçıların bu zulümü, can ve namuslarını, mal ve mülklerini korumakla sorumlu oldukları halka karşı hükümet sıfatıyla yaptıkları ve böylece hükümeti medeniyetin gözünde lekeledikleri belirtiliyordu.

Adaletin gereğini yerine getirerek milletin temiz alnına sürülen kanlı lekeyi temizlemek, İslam'ın şanını, adalete yaraşan bir muamele olduğu ve hükümetin bunu sarsılmaz bir iman, kırılmaz bir azim ve metanetle yapacağı ifade ediliyordu.

Hükümetin adaletin gereğini yerine getirdikten sonra, sırası geldiğinde Müslümanları öldüren Ermenilerin cezalandırılması için de siyasi teşebbüste bulunacağı belirtiliyordu.¹⁴⁴

Bu dönemde çıkan gazetelerden birisi de **Yeni Gazetedir**. Yeni gazete, tehcir de ölenleri “Tehcir Kurbanları” başlığı altında tanıtıyordu.¹⁴⁵

Yeni gazetede yayınlanan “Ermenilerin Tehciri ve Almanya” başlıklı yazıda Velihaht Sultan Mecit'in bir İngiliz gazeteciye vermiş olduğu beyanat üzerine yorum yapılmıştı. Yazıda Velihaht'ın İngiliz gazeteciye verdiği beyanattaki en önemli noktanın Ermeni tehciri ve bu tehcirden dolayı işlenen suçlara dair olduğu belirtiliyordu. Valihaht Sultan Mecit Efendi'nin Ermeni tehcirinde Merhum Sultan V. Mehmet Han dahili ve tesiri görülemeyeceğini söylediğini, buna her şeyden evvel tarihin şahitlik edeceği ifade ediliyordu.

Velihaht Sultan Mecit Efendi'nin , büyük cinayetlerde Talat ile Enver'i mesul tuttuğu söyleniyordu. Ayrıca, Mecit Efendi'nin “*Eğer Almanya isteseydi bu kıtale mani olabilirdi. Fakat Almanya mani olmak için bir şey yapmadı*” dediği aktarılıyor ve beyanatın en mühim noktasının da bu olduğu, Almanya'nın isteseydi tehciri ve taktiki önleyebileceği beyan ediliyordu.¹⁴⁶

¹⁴⁴ “Münasebetsiz Bir Hareket”, *Sabah*, 15 Nisan 1919

¹⁴⁵ *Yeni Gazete* 17 Kânun-ı evvel 1918

¹⁴⁶ “Ermenilerin Tehciri ve Almanya”, *Yeni Gazete* 19 Kânun-ı evvel 1918

Sonuç

Bilindiği gibi, XIX. Yüzyılın ikinci yarısında başlayan Ermeni Sorunu, Birinci Dünya Savaşında açık bir ayaklanma ve Ruslarla işbirliği şekline dönüşmüştür. Osmanlı Hükümeti Ermeni ileri gelenlerine yaptığı uyarılardan sonuç alamayınca, 27 Mayıs 1915 tarihinde “*Vakt-i seferde icraat-ı Hükümete karşı gelenler için cihet-i askeriyece ittihaz olunacak tedabir hakkında Kanunu muvakkatı*” kabul etmiştir. Bu geçici kanun gereği ilk olarak Ermeniler savaş bölgelerinden göç ettirilmişlerdir.

Aslında Tehcir kararı sadece Ermenilere yönelik bir uygulama değildir. Tehcir kararı Ermeniler dışında devlete karşı isyan eden Türklere ve Rumlara ve diğer azınlıklara da uygulanmıştır. Bu nedenle tehcir kanununda Ermenilerden bahsedilmemiştir. İlk uygulama Doğu Anadolu Bölgesinde yaşayan Ermenilerin Ruslarla işbirliği yapması üzerine, bu bölgede başlamıştır. Tehcir işlemi daha sonra Trabzon , İzmit, İstanbul gibi yerlerde yapılmıştır.

Mütareke sonrasında İtilaf Devletlerinin baskısıyla Osmanlı Hükümeti Tehcir işlerinden sorumlu olanları yargulamak için Divan-i Harbi Örfiler kurmuştur. Bunların içerisinde en önemli olanı İstanbul Divan-i Harbi Örfisidir. İstanbul Divanı Harbinde ilk olarak Yozgat Tehciri Davası görülmüştür. Daha sonra, Trabzon, İzmit, Büyükdere (İstanbul), Musul, Elazığ Tehciri davaları görülmüştür.

Tehcir davalarında Divan-i Harbi Örfinin kurulmasından, işleyiş tarzına kadar bir çok noktada olumsuzluklar ortaya çıkmıştır.

Divan-i Harbi Örfi heyetinde Ermeni veya Rum gibi gayr-i müslim üyeler de bulunmaktaydı. Bunlar mahkeme de sorgu hakimliği görevinde bulunuyorlardı. Bu durum tabiki sanıklar hakkında verilen kararı etkilemiştir.

Tehcir davalarını Müdde-i şahsi sıfatıyla takip edenler mahkemeye vekalet belgesini vermemelerine rağmen duruşmalara katılmışlardır. Müdafaa vekillerinin bu hususta yaptıkları itirazlar ise kabul edilmemiştir.

Divan-i Harb-i Örfinin mahkemeye şahit sıfatıyla katılanlara karşı tutumu üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Duruşmalarda sanıkların aleyhinde şahitlik yapanların masraflarının karşılanmasına rağmen, sanıklar tarafından dinlenmeleri talep edilen şahitler için aynı durum söz konusu değildir. Örneğin,

Yozgat Tehciri davasında sanıkların yol masraflarını karşılamaları durumunda lehte şahitlik yapacakların celp edilebileceği mahkeme heyeti tarafından bildirilmiştir.

Ayrıca mahkemede aleyhte şahitlik yapanların ifadelerinde bir çok çelişki görülmüştür. Yozgat Tehciri Davasında aleyhte şahitlik yapan Serkis isimli şahidin ifadesi Müdde-i Umumi tarafından şüpheyle karşılanmış ve bu ifadenin yazılı olup olmadığı sorulmuştur. Mahkeme üyelerinden Artin Efendi ise şahit “*söylediklerini bir yere yazmamıştır*” şeklinde karşılık vermiştir. Bu da ilginç bir nokta olarak değerlendirilebilir. Üye sıfatıyla mahkemede bulunan Artin Efendi, savunma avukatı gibi davranmıştır.

Ohannes oğlu İstapan ve Annik isimli şahitlerin mahkemede verdiği ifadeler ile daha önce verdiği ifade arasında çelişkiler görülmüştür. İstapan sorulan soru üzerine ikinci ifadesinin, Annik ise her iki ifadesinin de doğru olduğunu söylemiştir.

Şahitlerden Terzi Alis, ilk ifadesinde Yozgat'ta bulunduğunu ve öldürülenleri gördüğünü söylediği halde, mahkemede, sanıkları tanımadığını, tehcir esnasında Yozgat'ta bulunmadığını söylemiştir.

Şahitlerden Kegam Agop ifadesinde, Ermenileri katledenlerin jandarmalar olduğunu, Kemal Bey'in bu jandarmaları Ankara'ya gönderdiğini, ve halen hapiste olduklarını söylemiştir.

Ayrıca Kemal Bey kendisine sorulan soru üzerine Kayseri'de görevini kötüye kullanan jandarmaları Kayseri Divan-i Harbine verdiğini söylemiştir.

Mahkemede, Boğazlıyan'da 130 Ermeni'nin öldürüldüğüne dair rapor okunması üzerine, sanıklardan Tefvik Bey bunu yapan jandarmaların divan-i harbe sevk edildiğini ve halen tutuklu olduklarını söylemiştir.

Trabzon Tehciri Davası sanıklarından Polis Müdürü Nuri Bey de evlerin tahliyesi sırasında bazı polis ve komiserlerin kötü davranışları görüldüğünü ve bunların hemen görevlerinden azledildiğini ifade etmiştir. Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi tehcir esnasında görevi kötüye kullananlar anında cezalandırılmıştır.

Yozgat Tehciri Davası şahitlerinden Arşalos, kendisini asker olduğu için mevki kumandanın kurtardığını söylüyor. Aynı durum Trabzon Tehciri esnasında da yaşanmıştır. Bir çok Ermeni Müslümanlar tarafından korunmuştur. Tehcir esnasında Ermeniler eşyalarını Müslüman komşularına emanet etmişlerdir.

Şahitlerden Antranik mahkemede verdiği ifadede, önce Kemal Bey'in Keller köyünde olduğunu ve burada Ermenilerin imha edildiğini, sonra da Kemal Bey'in Keller'de değil Elçekler'de olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine ifadesinde tenakuz görülmüştür.

Kemal Bey bir duruşmada sorulan soru üzerine tehcir esnasında yeterli vasıta olmadığı için Müslüman mültecilerin de, Ermeniler gibi aynı sefaletе duçar olduklarını söylemiştir.

Yine Trabzon tehciri davasında yazılı ifadesinde üçüncü ordu eski komutanı Vehip Paşa, sevkıyat esnasında zarar görenlerin sadece Ermeniler olmadığını, onlarla birlikte Müslüman yaşlıların ve çocukların da bulunduğunu, Ermeni çeteleri tarafından öldürülmüş binlerce yaşlı ve çocukları defnettirdiğini söylüyordu.

Bu ifadeler, sadece Ermenilerin değil Müslümanların da sevk edildiğini, sevkıyat esnasında Müslümanların da bazı sıkıntılarla karşı karşıya kaldığını göstermektedir.

Tehcir davalarında sanıklara isnat edilen suçlar daha çok Ermenilerin mallarını çaldıkları veya gasbettikleri şeklindedir. Musul ve İzmit Tehciri Davalarında sanıklara isnat edilen suç Ermenileri dövdükleri şeklindedir. O zamanın şartları göz önüne alındığında, insanların bu tarz suçlamalarla çok ağır şekilde cezalandırıldığı görülmektedir. Ayrıca, bu iddialara somut bir delil gösterilmemiştir. Bu hususta şahitlik yapanlar ise “*görmedim, duydum*” şeklinde ifade vermişlerdir.

Divan-i Harbi Örfinin tutumunu yansıtan başka bir olay Trabzon Tehciri Davasında görülmüştür. Bu davada şahit sıfatıyla ifade veren Vasfi Bey Türklerin de Ermenilerin saldırılarına maruz kaldığını söylemesi üzerine, mahkeme başkanı onu zamanı gelince dinleriz şeklinde uyarı yaparak anlatmasına izin vermemiştir. Bu durum da mahkemenin işleyiş tarzını açıkça ortaya koymaktadır. Mahkemelerde sadece Ermenilerin maruz kaldığı olaylar anlatılıp ve bununla ilgili iddialar dile getirilirken, söz konusu Türkler olunca “*zamanın henüz gelmediği*” söylenerek olayın bu boyutunun da ortaya çıkarılmasına müsaade edilmediğini görüyoruz. Bu tutum, Divan-i Harb-i Örfinin ne maksatla kurulduğunu açıkça göstermektedir.

Bunlara ilaveten, yargılama esnasında sanıklara Divan-i Harb-i Örfinin yetkisi dışındaki konularda da suçlamalarda bulunulmuş ve o olaylar da tehcir olayı ile birlikte değerlendirilmek istenmiştir.

Trabzon tehciri davasında şahitlik yapan Madam Aznif, ifadesinde tehcir esnasında jandarmaların sadece paralarını aldıklarını, yüzlerce insanın açlıktan öldüğünü söylemiştir. Bu ifade de tehcir esnasında insanların çeşitli sebeplerden dolayı öldüğünü açık bir şekilde ortaya koymuştur.

Daha önce de belirtildiği gibi tehcir esnasında alınan bütün önlemlere rağmen münferit bazı olaylar olmuştur. Fakat, suçlular hemen cezalandırılmıştır. Bu da tehcir kararının bir soykırım planı olmadığına en açık delilidir.

Harbiye Nezareti, bir taraftan Müslümanların maruz kaldığı mezalimi anlatmak için kitapçıklar yayınlamıştır, diğer taraftan tehcir işlemlerinde suçlu oldukları iddia edilenleri yargılamak için Divan-i Harbi Örfiler kurmuştur. Bu çelişki İtilaf devletlerinin Osmanlı Hükümetine karşı uyguladığı baskı politikası sonucunda ortaya çıkmıştır.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi, sevkıyat esnasında Ermeniler gibi Müslümanlar da çeşitli sıkıntılara maruz kalmışlardır. Fakat, tehcir mahkemelerinde Müslümanlar müşteki sıfatıyla bulunmamışlardır. Ayrıca, Ermeni çeteleri tarafından bir çok katliam yapılmasına rağmen sanık sandalyesinde sadece Müslümanlar oturmuştur. Bu durum Divan-i Harbin kuruluş amacına uygun değildir.

Tehcir mahkemelerini takip eden gazetelerin yaklaşımları da olayın siyasi boyutunun ne kadar derin olduğunu göstermiştir. Bazı gazeteler tehcir olayını İttihatçılıkla birlikte ele aldıkları için sanıkları yargılama bitmeden suçlu olarak göstermişlerdir. Bu gazetelerin bakış açısı Divan-i Harbi Örfi heyetinin bakış açısıyla paralellik arz etmiştir. Bunun yanı sıra tehcir olayının İttihatçılıktan farklı bir olay olduğu gerçeğini ortaya koyan gazeteler de vardı. Divan-i Harb-i Örfi kurulduğu zaman, bu gazeteler gerçeklerin ortaya çıkarılması bağlamında olayı hoş karşılamışlardır. Fakat, yargılama esnasında Divan-i Harbin adil bir mahkeme gibi davranmadığı görülünce, bu konudaki rahatsızlıklar dile getirilmiştir.

Divan-i Harb-i Örfi, birbiriyle çelişen ve somut olmayan bu ifadelere dayanarak, idam gibi çok ağır kararlar vermiştir. Sanıklara isnat edilen suçlar açıkça ispat edilememesine rağmen mahkemenin idam kararı vermesi, yargılamanın adil ve

tarafsız yapılmadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, tamamen Askeri gerekçelerle yapılan tehcir olayını Ermeniler “ soykırım yapıldı” şeklinde iddialarla siyasi bir olay haline getirmişlerdir. Divan-i Harb-i Örfi vermiş olduğu kararlar ile Ermenilerin bu emellerine hizmet etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

1. Mondros Mütarekesi Sonrası İstanbul Basını

Alemdar (1919)

Hadisat (1919)

İkdam (1919-1920)

İleri (1919)

Memleket (1919)

Sabah (1919)

Tasvir-i Efkar (1919)

Türkçe İstanbul (1919)

Vakit (1919)

Yeni Gazete (1918)

Yeni İstanbul (1918)

2. Kitap ve Makaleler

“En Büyük Mahkeme”, *İkdam* 7 Şubat 1919

“Ermenilerin Tehciri ve Almanya”, *Yeni Gazete* 19 Kânun-ı evvel 1918

“Münasebetsiz Bir Hareket”, *Sabah*, 15 Nisan 1919

“Tehcir Kurbanları”, *Yeni Gazete*, 17 Kânun-ı evvel 1918

“Tehcir Davaları”, *Sabah*, 11 Nisan 1919

Beydilli, Kemal, *1828-1829 Osmanlı- Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler*, (Belgeler, XIII/17'den ayırması) TTK Yayınları, Ankara 1988

Ercan, Yavuz, “Ermeniler ve Ermeni Sorunu” *Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu*, Ed. Hasan Celal Güzel, 2. Baskı, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s. 75-104

Ergünöz Akçora, “ Osmanlı Devleti Dönemi Ermeni İsyancıları ve Türk- Ermeni Toplumunu İlişkilerine Etkileri”, *Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu*, s.123-143

Gencer, Ali İhsan - Sabahattin Özel, *Türk İnkılap Tarihi*, Yedinci Basım, Der Yayınları, İstanbul 2000

Gürün, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, Türk Tarihi Kurumu, İkinci baskı, Ankara 1983

Halaçoğlu, Yusuf, *Ermeni Tehciri ve Gerçekleri (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001

İsmail Hami, “Kurban Siyaseti”, Memleket 9 Nisan 1919

Öke, Mim Kemal, *Ermeni Sorunu 1914-1923*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991

Özel, Sabahattin, “Tehcir Konusunda Bazı Gerçekler ve Milli Kurtuluş Savaşı’nda Vatansever Ermeniler”, *Uluslar arası Türk Ermeni İlişkileri Sempozyumu*, İstanbul, 2001, s. 35-36

Süleyman Nazif, “Bir Feryad Münasebetiyle”, Hadisat, 5 Mart 1919

-----, “Bugünkü Muhakeme”, Hadisat 2 Nisan 1919

Süslü, Azmi, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Ankara 1990

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, İkinci Baskı, Ankara, 1995

ÖZGEÇMİŞ

1978 yılında Ağrı'da doğdu. 1988 yılında İlkokuldan mezun oldu. 1992 yılında Gümüşhane Atatürk Orta Okulundan mezun oldu. 1995 yılında İzmir Cumhuriyet Lisesinden mezun oldu. 2000 yılında Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümünden mezun oldu. Halen Şişli Halide Edip Adıvar İlköğretim Okulunda öğretmen olarak çalışmaktadır.

